CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE
BIBLIOTHECA RERUM TRANSSILVÂNIÂE

ISBN 973-9132-35-9

Toate drepturile rezervate
Editurii Fundaţiei Culturale Române

Coperta: Ovidiu Petca

LIVIU MAIOR

MEMORANDUL

FILOSOFIA POLITICO-ISTORICĂ A PETITIONALISMULUI ROMÂNESC

EDITURA FUNDAŢIEI CULTURALE ROMANE
1992

li

JBP

if

A

PETITIONAUSMUL ROMÂNESC TRADIŢIE ŞI INOVARE

Apărut odată cu mişcarea naţională, petiţionalismul românesc a reprezentat, pentru multă vreme, calea folosită de către conducătorii români din Transilvania de a face cunoscute instituţiilor statului dezideratele lor politice, sociale şi culturale. A fost generat şi adoptat ca o consecinţă firească a lipsei de reprezentare, corespunzătoare numărului populaţiei româneşti în administraţie, în guvern sau în dieta principatului. Petifţionalismul a debutat simultan cu lupta naţională, exprimînd eu fidelitate stadiul evoluţiei sale.

Faptul că în fruntea patiţionalismului s-au aflat sistematic episcopii şi alţi reprezentanţi ai înaltu lui cler nu trebuie să surprindă. Din punct de ve dere instituţional, biserica a rămas pentru multa vreme factorul principal, coagulant, al mişcării na ţionale. Pe de altă parte, prezenţa clerului în lupta naţională a fost determinantă în adoptarea petiţio nalismului ca metodă de Juptă. Biserica s-a consi derat dintotdeauna un intermediar între masa cre dincioşilor şi putere. Calea propusă de ea rezida în însuşi specificul instituţiei şi anume nonvioîenţa. Soluţia paşnică, a dialogului, folosită încă de la în ceputul apelului la structurile civile, memoriile şi petiţiile secolului al XVTII-lea, precum şi cele de pînă la 1848 poartă pecetea organizaţiei care le gi-> rează — biserica.

Rolul pe care cele două confesiuni românești și-1 asumă provenea și din statutul de inferioritate în oare ele erau ținute în raport cu religiile „recepte". Posibilitatea lor de a dialoga cu puterea a apărut, în cazul bisericii greco^catolice, odată cu acceptarea episcopului ea membru de drept al dietei. Această realitate a fost folosită imediat, astfel că primatul deținut de Inochenitie M'iou în conturarea petiționailismului românesc nu a fost deloc întâmplător. Mai tîrziu, după Edictul de toleranță al Măriei Tereza (1763), uniților li s-au adăugat ortodocșii.

Monopolul bisericilor asupra acestei metode a luptei naționale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a început să se erodeze. Intelectualitatea laică începea să-și spună tot mai mult cuvîntul în elaborarea, dar și în diseminarea conținutului memoriilor și petițiilor în rîndul conaționalilor săi. Ea a colaborat strîns ou episcopii, dar încetul ou încetul caută să preia în propriile-i mîini conducerea sub toate aspectele a mișcării naționale. Era semnalul începerii procesului de secularizare a luptei naționale. Ruptura care se produce în relația politică — religie s-a petrecut pe plan general european în secolul al XVIII-lea. Fenomenul este sesizabil și la nivelul societății românești, fără a avea un caracter general, definitoriu, pentru epoca respectivă. In cazul nostru, al românilor, el devine evident după 1830 cînd înregistrăm în raportul confesiune — națiune prevalenta ultimei. Schimbarea a avut la bază efortul comunității îndreptat spre înlocuirea organizării teocratice a societății românești cu un sistem secular. Confruntărilor din interiorul etniei li s-au adăugat cele „externe", exprimate prin ingerința puterii, a statului, producînd o îngreunare a acestui proces. Cert este faptul că tot mai numeroase au fost vocile care pretindeau preluarea conducerii mișcării na-

ţionale de la episcopi şi trecerea ei în mîinile laicilor. A contribuit mult la înclinarea balanţei în favoarea ultimilor desele dispute dintre cele două confesiuni româneşti, alertînd noua generaţie de lideri politici îngrijoraţi pînă la obsesie de o posibilă lipsă de solidaritate naţională. Bineînţeles că acest proces nu însemna excluderea instituţiei bisericeşti din mişcarea naţională. Dimpotrivă, aşa cum trecutul a demonstrat-o, ea îşi păstrează importanţa sa excepţională ce rezidă în faptul că în această parte a Europei religia a contribuit la conturarea identităţii etnice a popoarelor din zonă. In plus, autoritatea civilă avea mai multă încredere în clerul superior şi era dispusă să dialogheze cu acesta din motive deja cunoscute. Asistăm, aparent, ia o continuitate, episcopii sînt prezenţi în fruntea delegaţiilor care înmînează dietei, guvernului sau împăratului memoriile politice româneşti. O fac în multe cazuri sub presiunea laicilor şi contribuie din ce în ce mai puţin la întocmirea lor.

Momentul de referinţă în istoria petiţionalismului îl reprezintă fără îndoială *Supplex Libellus Valachorum* (1791), operă politică de o însemnătate excepţională pentru fundamentarea ideologică a luptei naţionale româneşti. Ideile care au stat la baza lui, argumentele de natură filosofică şi istorică îşi pun pecetea pe întreaga acţiune politică românească de pînă la *Memorand. „Supplex Libellus* — afirmă D. Prodan[1] — totuşi nu încetează să fie activ, ba el de acum e mereu actul de referinţă, îl descoperim în oripinal sau în traduceri ba ici, ba. oolo. El serveşte de acum argumentele necesare în, diverse împrejurări. în diverse probleme, mari şi mici, generale sau locale. E de acum focul călăuzitor care nu mai e pierdut din ochi". Viabilitatea cererilor româneşti concentrate asupra recunoaşterii drepturilor naţiunii, menţinerea, în ciuda demersurilor repetate, a statutului ei de inferioritate

pe toate planurile, încorporarea în construcţia actului politic respectiv a efortului depus de predecesorul său, episcopul Inochentie Micu, au contribuit la perenitatea sa. *Supplex Libellus* a generat o întreagă mişcare petiţionalistă, a fost adoptat ca un veritabil catechism al luptei naţionale datorită faptului că noile generaţii de români educaţi au găsit în paginile sale răspunsul la multiplele întrebări care-i frămîntau. Modelul deja existent s-a reprodus, a fost multiplicat în memoriile din 1834, oînd cei doi episcopi îl trimit din nou împăratului într-o formă restrînsâ comparativ cu predecesorul său şi cu accentuarea numărului şi însemnătăţii românilor, prevestind tot mai mult folosirea principiului majorităţii ca argument de bază în favoarea drepturilor naţiunii. Cazul se repetă în 1837, deşi episcopul ortodox Vasile Mbga a rămas de această dată singur, aşa cum avea să se întâmple şi în 1842[2]. Pe lîngă prezentarea metodei tradiţionale asistăm la lărgirea cadrului social şi politic al pe-tiţionalismului românesc. Tot mai numeroase au fost memoriile, plîngerile comunităţilor axate ce e drept pe probleme locale, dar cu argumentele deja cunoscute, aplicate la un nivel restrîns geografic. Conjugîndu-şi nu o dată efortul cu ee'l al saşilor, românii au reuşit să împiedice punerea în aplicare a legilor votate de Dieta Transilvaniei în 1842 privind introducerea limbii maghiare ca limbă oficială a principatului. Vocea românilor s-a făcut auzită din ce în ce mai des prin intermediul peti-ţionalismului, în continuă amplificare pe măsură ce anul 1848 se apropia. Revendicarea drepturilor legitime, mult rîvnita egalitate naţională, au devenit pe această cale o realitate ce nu mai putea fi ignorată de către puternicii zilei. In loc să găsească formula soluţionării cererilor româneşti, guvernanţii, nobilimea maghiară au căutat pe diferite căi să le contracareze, aducînd contraargumente care

nu au făcut altceva decît să adîncească clivajul din societatea transilvană. Mai mult, în faţa iminenţei prăbuşirii regimului de stări fixat prin „Unio Trium Nationum" (1437) caută soluţia „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria în încercarea de menţinere a supremaţiei sale politice în faţa majorităţii româneşti care o revendică, justificat, pentru ea. Momentul 1848 în istoria petiţionalismului românesc va fi unul de răscruce, o îmbinare, determinată de conjunctura în care revoluţia s-a desfăşurat, a reformismului cu revoluţionarismul, a tradiţiei cu inovaţia.

Desfăşurată în cadrul unei structuri socio-economice diferite de cea din vestul Europei, revoluţia de la 1848 din partea răsăriteană a continentului a pus în prim-plan problema înlăturării relaţiilor feudale, a eliberării popoarelor aflate sub dominaţia celor trei mari imperii — habsburgic, ţarist şi otoman. In funcţie de conjunctura internaţională, de ridicarea la luptă a naţiunilor, popoarele din această parte a Europei au căutat metode şi căi de acţiune, au stabilit alianţe, colaborînd în încercarea lor de a scutura jugul dominaţiei străine, bazată în general pe cooperarea cu forţele reacţionare interne, au depus eforturi considerabile în vederea formării statelor naţionale unitare şi independente. Cu rare excepţii, în vremea furtunosului an 1848 două sînt dimensiunile ce domină programele politice ale revoluţionarilor din zona central sud-est europeană şi anume cea socială şi naţională. Aceste coordonate ies în evidenţă, cu deosebire în Transilvania, la primele semne ale „primăverii" popoarelor. Referindu-se la împletirea caracterului social şi naţional al luptei pentru eliberare, D. Prodan scria: „Lupta naţională a celor de jos porneşte deci din realităţile social-economice, din separaţiile etnice, de neam şi credinţă, din antagonismele naţionale empirice dintre neamuri şi mai ales dintre

stăpînii de alt neam şi supuşii români. Prin firea lucrurilor deci lupta socială trebuia să fie în acelaşi timp şi naţională"[3].

Programul revoluţiei române din Transilvania, similar ca obiective cu cel din Ţara Românească şi Moldova, cunoaşte în a doua jumătate a lunii martie un proces de readaptare, de clarificare, ce poate fi urmărit în manifestele, articolele din presa nomânească, precum şi în întrunirile oare au avut loc în diferite centre ale principatului. Trăsătura lor caracteristică o constituie fără îndoială influenţa revoluţiei europene, adeziunea românilor la principiile ei, la lupta popoarelor pentru libertate, egalitate socială şi naţională. Ele relevă şi un alt aspect de importanţă majoră şi anume reafirmarea dezideratelor de libertate, dreptate şi egalitate naţională în conformitate cu evoluţia istorică a poporului nostru, cu tradiţia mişcării naţionale româneşti inaugurată în secolul al XVIII-lea.

Atît în presă, cît mai ales în cuprinsul manifestelor se detaşează ou consistenţă continuitatea luptei de eliberare naţională evident de pe o altă poziţie, radicală, în comparaţie cu acţiunile anterioare. 'Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian, Micaş, Buteanu, I. Suciu ne apar ca profunzi cunoscători ai petiţionalismului românesc inaugurat în veacul al XVIII-lea, ei apelînd cu o oarecare insistenţă ia învăţămintele desprinse din experienţa trecutului. Argumentaţia în favoarea drepturilor naţionale şi sociale legitime este parţial preluată din mişcarea *Supplexului,* din operele cărturarilor români care au fundamentat ideologic programul de revendicări al naţiunii române. Apelial la descendenţa Fomiană, la numărul românilor, la spolierea lor de drepturile naturale pe parcursul istoriei îl regăsim în aceste manifestări ale spiritului revoluţionar ce anima masele populare. Faptul că ţărănimea română aderă fără rezerve la program se datorează în

inare măsură cuprinderii în manifestele din această perioadă a necesităţii desfiinţării iobăgiei şi a împroprietăririi lor cu pămînt. Mişcarea ţărănească, după D. Prodan, „întregeşte programul naţiunii cu dimensiunea ei socială, înălţimea conceptului ou greutatea masei sale, calea de luptă reformistă cu cea revoluţionară"[4]. Chiar din primele zile ale debutului procesului revoluţionar, în Transilvania s-a produs o puternică revenire în actualitate a tradiţiei reprezentată de petiţionalismul român anterior. Procesul a fost generat de nevoia adoptării programului revoluţiei, de vehicularea tezei „uniunii" de către revoluţionari maghiari.

Cu ocazia întrunirii organizate de practicanţii de la Tabla regească din Tîrgu Mureş, români şi maghiari, în zilele de 22—24 martie asistăm în luările de poziţie româneşti la o primă readucere în actualitate a argumentaţiei în favoarea drepturilor naţiunii române în spiritul *Supplexuîui* din 1791. De data aceasta, tineretul revoluţionar român foloseşte argumentele predecesorilor mai mult în sprijinul necesităţii eliberării ţăranilor din iobăgie şi împroprietărirea lor fără despăgubire. „Românii singuri, dar singuri au purtat totdeauna pînă-n ziua de astăzi toată economia, toate spezele statului, atunci cînd nemeşii respective foarte puţini, iară vreo cîteva zeci de ani în deplinul înţeles al cuvintului nimic, dară nimica n-au întrebuit. Au fost insurgenţi temporare neeesrtatis? Da români n-au dat şi pînă acuma şi nu dau şi acum recruţi?"[3]. Simpla lectură a acestui fragment confirmă cele afirmate de către prof. D. Prodan, precum şi faptul că Papiu transferă aparent argumentele din sfera naţionalului în cea a socialului.

Un alt moment ce relevă o luare de poziţie similară se petrece la Blaj, în ziua de 25 martie, unde se desfăşoară cunoscuta întrunire la care au luat parte elevi şi profesori români din oraş. Dis-

cutiile au fost aprinse, declanşîndu-se doua orientări ce vor evolua pînă-n toamna anului 1848 pe aceleaşi direcţii: T. Cipariu şi canonicul Raţ propun elaborarea, în spiritul mişcării naţionale anterioare izbucnirii revoluţiei, după modelul inaugurat în secolul al XVIII-lea, de petiţii care să cuprindă cererile românilor, urmînd ca ele să fie înaintate guberniului, dietei şi chiar Curţii vieneze. Era, după cum lesne se poate observa, o încercare de continuare a metodelor tradiţionale de luptă considerate de tineret ca necorespunzătoare momentului pe oare-l [trăiau. Astfel, studenţii şi elevii, prin Eliseu Tudoran, propun o altă cale şi anume aceea a luptei armate invooîndu-se exemplul lui Horea: „Ba nu, onorată conferinţă! — spunea el. Noi nici să cerem, nici să pretindem, ci să luăm ce este al nostru"[6]. Această orientare nu exclude argumentaţia folosită de predecesorii lor, acuză doar metoda într-un spirit concordant cu momentele ce se derulau într-un ritm specific revoluţiilor.

Un alt act este proclamaţia-maniifest de la Cluj,; din 27—28 martie, operă a tineretului, concentrat pentru rîteva zile în oraş venind de la Blaj şi Tîrgu Mureş. Rezultatul consultărilor dintre I. Buteanu, Florian Micaş, Ioan «Sueiu, Iosif Hodoş, Al. Papiu Ilarian şi alţii va fi manifestul menţionat mai sus. Impactul, prelungit de altfel în epocă, al *Supplexului,* se simte aici, de data aceasta într-un context nou, revoluţionar, mai mult decît în oricare dintre manifestele primăverii. Demonstraţia istorică, politiao-naţională este evidentă, aproape identică cu a aotului din 1791. Primul punct al proclamaţiei clujene este similar cu cel supplexian, iar punctul 5 din *Supplex* este şi punctul 5 din manifestul paşoptist.

Argumentaţia de natură istorică, la o comparaţie între texte, denotă identitatea, dovadă, credem noi, că tinerii aveau în faţă textul *Supplexului.* Din

momentul elaborării proclamaţiei, spre a fi mai convingător, aim să prezint două fragmente[7]:

SUPPLEX LIBELLUS (1791)	*MANIFESTUL 27—28 MARTIE 1848*
Din acestea apar lămurit pactele încheiate între amîndouă naţiunile, indicate şi prin cuvintele anonimului notar al regelui Bela: „dîndu-şi dreapta de buna lor voie, românii şi-au ales ca domn şi al lor pe ducele ungurilor Tubu-tum".	„După mărturisirea anonimului scriptor al regelui Bela e ştiut că în băitaia cu maghiarii sub povăţuitorul acestora Tuhutum le-a picat în bătălie principele lor Gelou, nesiliţi de nimene şi curat de bunăvoie-sa dînd dreapta ou maghiarii lui Tuhutumul acestora şi
l-au ales de principe".	

Apeliul la *Supplexul* din 1791 în aceste acte programatice din a doua jumătate a lunii martie 1848 nu a scăpat contemporanilor. La 1 aprilie, într-o scrisoare a lui Bariţiu către Athanasie Şandor, redactorul ziarelor braşovene face o remarcă interesantă atunci cînd îi relatează arădeanului despre frămîntările înregistrate printre românii ardeleni în legătură ou programul naţional: „Acum românii de aici încă coc planul renoirii de cererea lor de la 1791, de a împărţi Ardealul din nou şi a introduce administraţie română în toate ţinuturile pe unde sînt curaţi români sau în majoritate preponderentă"[8].

Expresia cea mai elocventă a continuităţii şi a ridicării pe o treaptă superioară, revoluţionară, a programului naţional cuprins în *Supplex* o oferă fără îndoială Simion Bărnuţiu. Scriindu-i lui Iacob Mureşianu la 7 aprilie 1848, Bărnuţiu apare preocupat de conceperea şi argumentarea programului naţio-

nai expus în cunoscuta formulă a celebrului său dis curs din catedrala Blajului în ziua de 2/14 mai 1848. Frământările legate de elaboratul său îl duc pe el, şi nu numai pe el, la reînnodarea firului petiţionalis-mului românesc din secolul al XVIII-lea într-o va riantă nouă, în spiritul vremurilor revoluţionare. Menţinerea obiectivelor naţionale, la modul general, dezideratul recunoaşterii egalităţii în drepturi a et niilor transilvane a constituit un deziderat prezent în petiţionalismul românesc, fiind reluat pe un alt plan pentru că şi contextul socio-politic era diferit faţă de cel din 1791. Aceasta a fost şi cauza pentru care filiaţia nu este dificil de reconstituit între Je*J gatul *Suppleocului,* manifestele din primăvară şi dis~j cursul bărnuţian. ->

Chestiunea a fost în principal generată de nevoia ' solidarităţii naţionale şi argumentarea necesităţii ei' s-a bazat în mare măsiură pe evenimentele din 1791. Bărnuţiu şi tovarăşii săi de idei au considerat că lipsa unui suport general românesc a fost cauza ne-reuşitei demersului din 1791. Într-o argumentaţie > idenftică — ce se regăseşte în discursul din 2/14 mai, r la 7 aprilie Bărnuţiu îi demonstra lui I. Mureşianu acest adevăr într-o manieră similară cu cea din ca-tedrala Blajului: „Românii de aici aşa argtimentează instanţele aceste date cu numele şi pentru folosul a toată naţiunea numai pentru aceea n-au avut doritul succes că mulţimea românilor, adică acea parte considerabilă care cu inteligenţa şi cultura sa poate reprezenta pe naţiunea română n-au fost informată de ajuns despre cererile date şi aşa acele nefiind ră-zimate de opiniunea publică şi de necesitatea recu-noscută de toată naţiunea, n-au fost în stare a insufla respect cuviincios în inimile legiuitorilor dietei de la 1744 şi 1791 şi aşa aceştia s-au socotit dreptăţiţi cu contesit a declara în faţa maiestăţii în proiectul de articol Ja instanţele românilor din 1791 cum că aceasta nu e arătarea dorinţei tuturor românilor, ci numai a unor neodihniţi.. ."[9].

Teama de o soartă asemănătoare i-a determinat pe Bărniuţiu şi discipolii săi să recurgă la formula adunării naţionale propagată în manifeste, la întrunirile locale, în presa românească. Cel puţin pentru Bărnuţiu ideea este obsesivă şi ori de cîte ori are prilejul face referiri la *Supplexul* din 1791: „N-ar trebui — scria el — să lucre acum nimeni numai singur şi de capul său, ci ar trebui să se înţeleagă cetate cu cetate, sat cu sat, şi toţi românii la un gînd să Jiucre jpentru că naţiunea românească toată e căzută şi toată trebuie ridicată cu unite pulteri"[10].

La 2 mai, în catedrala Blajului, Simion Bărnuţiu, într-om context diferit de cel din 1791, reia în mare măsură arguimentaţia provenită din *Supplex* adăugîndu-i informaţia îmbogăţită de opera învăţaţilor Şcolii Ardelene, de progresul indiscutabil pe care cultura politică romaneaBcă 1-a parcurs în mai bine de o jumătate de secol. Discursul său a readus în contemporaneitate actul din 1791, din el îşi trage seva justificarea atitudinii pe oare naţiunea avea să o urmeze. De fapt, Bărnuţiu a ridicat pe o treaptă superioară petiţionali'smul românesc inaugurat în veacul al XVIII-lea dîndu-i un colori/t revoluţionar, îmbinînd revendicările de natură socială cu cele politieo-naţionale într-o manieră corespunzătoare momentului. Revoluţionarismul supplexian îndreptat împotriva regimului de stări s-a păstrat intact, dar la 1848 el era chemat să-l desfiinţeze practic prin angajarea comunităţii româneşti în totalitatea ei. Bărnuţiu trebuia obligatoriu să-i confere revoluţiei o ideologie, o justificare a pasului revoluţionar fără precedent pentru a răsturna regimul umilitor în care neamul său a fost ţintuit veacuri de-a *pîn*dul. *Supplexul* 1-a ajutat enorm în construcţia magnificului său discurs. Bl a fost prezent chiar mai muLt decît ar fi dorit-o marele revoluţionar. Bărnuţiu a discutat practic conţinutul *Supplexului,* prezentîndu-1 în detaliu auditorului: ,,A trecut mai ju-

mătate de secol oînd îşi reînoiesc românii cererea pentru naţionalitate la 1791, dar straturile şi ordinele, afară de răspunsul lor cel ordinar, mai adaug că românii nu sînt culţi de ajuns pentru drepturi politice: să se culţi veze mai întîi clerul, apoi şi poporul şi apoi vor vedea"[11]. El face ample referiri asupra destinului actului de la 1791, precum şi al personalităţilor legate de întreaga acţiune: „Pe Ioan Bob îl făcură de se lepădă de cauza naţională care o aşternuse însuşi în numele naţiunii la dieta dire 1791; această rugăminte a românilor din 1791 e cu-j: noscută publicului, fiindcă o au tipărit încă atunci' Eder sasul, cu nota: însă proiectul Dietei de atunci, aşternut Majestăţii, la rugămintea românilor nu e cunoscut pînă acum. In acesta proiect de lege, zice Dieta că episcopul Bob a aşternut două petiţiuni,: una pentru toată naţiunea română, alta pentru ele-, rul unit.. . Dieta se apucă să demonstreze că românii de astăzi nu sînt strănepoţii românilor vechi afară de cei din Hunedoara, iară în proiect zice că petiţiunea aceasta nu cuprinide dorinţele naţiunii române [iiis].

După cum lesne se poate constata, Bărnuţiu întreprinsese propriile sale investigaţii cu privire la receptarea de către Dieta Transilvaniei a cererilor româneşti. Mai mult decât atît, întreaga adunare se desfăşura în preajma deschiderii lucrărilor Dietei clujene, programată să aibă loc la 29 mai în Cluj. O dietă aleasă pe baza legii feudale din 1791, într-o structură din care românii erau din nou excluşi. Similitudinea situaţiilor s-a constituit într-un avertisment serios pe care oratorul se străduieşte să-1 argumenteze cu ajutorul episodului petrecut cu mai bine de o jumătate de veac în urmă. Marele revoluţionar, conectat la cerinţele momentului trăit cu o intensitate fără precedent, nu a respins metoda petiţiilor, dar o condiţionează de suportul popular care să-i confere o legitimare în faţa puternicilor zi-

lei şi să elîimine primejdia respingerii lor cu o motivaţie asemănătoare celei din 1791. Unitatea naţiunii, deziderat asupra căruia se opreşte nu o dată, trebuia dovedită prin acţiunea revoluţionară care se închega şi a cărei expresie a fost fără îndoială programul adoptat în zilele următoare celebrului său discurs. Asocierea de idei pe care Bărnuţiu a făcut-o cu o inegalabilă măiestrie nu a fost una simplă, mecanică. A fost îmbogăţirea, punerea pe o treaptă superioară a unui act programatic viabil, pentru că nici soarta naţiunii române nu se schimbase prea mult, în sens politic, în intervalul 1791—1848.

Accentele critice la adresa episcopilor, a modului cum ei au conceput întreaga mişcare, limitată la vîrfurile intelectualităţii româneşti, fără a recurge la o legitimare printr-o formulă populară de natură plebiscitară pentru a elimina pe această cale posibilitatea respingerii pe motivul că cererile lor nu reprezintă voinţa întregii naţiuni, vor avea o rezonanţă în auditoriu. Fapt remarcabil, Bărnuţiu la în discuţie *Supplexul* şi dintr-un alt motiv şi anume nevoi'a laicizării mişcării naţionale: „Din această uniune sărbătorească şi obligare către cauza naţională urmează că românii să nu-şi încreadă cauza epiiseopilor singuri. De 150 de ani, de cînd cunoaştem imai de a măruntul întîmplările românilor, cauza naţiunii române o au purtat numai episcopii singuri şi iată că naţiunea pînă acum n-a făcut nici un pas înainte"[13]. In sprijinul ideii sale, Bărnuţiu insistă pe larg asupra momentului 1791, precum şi a evenimentelor care s-au succedat comentînd în special rolul episcopului Ioan Bob: „Insă aceasta aşa fu şi e învăţătură în de ajuns, ca naţiunea să nu-şi lase cauza şi viaţa nici pe sufletul unui om singur, fire-ar şi episcop, nici pe inima acelora care îi pun în diriguitorii străini şi-i plătesc anume, pentru *ca* să le spună românilor, că ei nu pot purta diriguitori în stat ca români .. ."[14].

Considerațiile lui Simion Bărnuțiu, rezultate din filiația stabilită între cele două momente cruciale ale istoriei românilor ardeleni, au logica lor precisă și stau la baza celor două deziderate formulate în primăvara revoluției: nevoia adunării naționale, cu misiunea ei clară de a oferi suportul popular programului, pe de o parte, iar pe de alta, necesitatea acută a laicizării mișcării naționale.

Supplexul își va face simțită prezența sa în programul adoptat la Blaj icu ocazia Adunării Naționale. Articolul prim este indubitabil de extracție supplexiană, el constituind „umbrela" celorlalte 15 revendicări revoluționare. Și nu a fost singurul caz. Variantele de factură programatică elaborate pe parcursul evenimentelor din anii 1848—1849 conțin amprenta ușor de distins a actului politic de la 1791. Viabil, ca de altfel toate actele mișcării naționale, *Supplexul* afectează acțiunea românească postrevoluționară, mai ales petiționalismul ce avea să se încheie simbolic la un secol de la înaintarea sa dietei transilvane. Era dovada /perenității acestui act politic ce reprezenta interesul general al colectivității naționale.

Petițiorialiismul revoluției a dat posibilitatea evaluării stadMud în care mișcarea națională se afla în momentele respective atît sub raportul obiectivelor urmărite, cît și al dimensiunii actuilui politic. EI evoluează, după cum se știe, de la solicitarea imperativă a recunoașterii românilor ca națiune politică egală cu ungurii, sașii și secuii, la obținerea unui statut de autonomie a Transilvaniei amenințată de spectrul „uniunii" ou Ungaria, ceea ce ar fi transformat populația românească într-o minoritate. Schimbarea produsă s-a datorat, cu alte cuvinte, apariției acestui pericol oare își pune pecetea asupra luptei naționale. Evenimentele revoluționare de la 1848, „uniunea" decisă la Cluj în

29 mai marchează memoriile şi petiţiile din respectiva perioadă.

La Blaj, în zilele Marii Adunări Naţionale, participanţii, aflaţi într-un număr atît de impresionant, trebuiau să dea răspuns acestei probleme care va determina cursul întregii revoluţii. Programul adoptat a fost integrat în *Petiţia Naţională* ce urma să fie înaintată Curţii de la Viena, dar şi Dietei principatului. Era, în ultimă insltanţă, o continuare a petiţionalismului din secolul al XVIII-lea pe un plan superior din toate punctele de vedere: atît sub raport programatic, cît şi ca metodă el fiind produsul Adunării Naţionale la care participau peste 40.000 de oameni proveniţi din toate structurile societăţii. Petiţia naţională avea „greutatea" oferită de „naţiunea întreagă". Acest aspect reprezenta saltul calitativ produs în evoluţia petiţionalismului românesc, deşi prezenţa episcopiilor atît la adunare, cît şi în fruntea delegaţiilor ce urmau să se înfăţişeze autorităţilor înalte ale imperiului şi principatului reprezenta tradiţia. Astfel, în vremea tumultului revoluţionar se înregistrează momentul de vîrf la care iniţiatorii şi continuatorii petiţionalismului românesc de pînă la *Memorand* se vor raporta, urmîndu-i exemplul la sfîrşirtul secolului al XlX-lea, cu corectivele impuse de contextul politic, de schimbările pe care societatea le-a cunoscut cu deosebire după 1867.

Petiţiile revoluţiei au făcut parte organică din procesul revoluţionar, fiind în acelaşi timp modalitatea de exprimare a dezideratelor naţionale, şansa pe care românii o oferă maghiarilor, Curţii de la Viena de a găsi soluţia paşnică şi nu cea a confruntării .militare, sîngeroase, plină de primejdii viitoare. Pînă în toamna anului 1848, ele au fost trimise Budapestei, comisarului regal maghiar pentru Transilvania, rămînînd fără nici un răspuns. Chiar şi petiţiile adoptate în timpul Adunării a treia de la Blaj din septembrie, într-un moment decisiv, au fost tri-

mise Iui Nicolae Vay, reprezentantul guvernului mapbiar în Transilvania, avînd acelaşi rezultat. Lipsa imul răspuns a dus la ridicarea armată, decisivă în ultima zi a respectivei adunări ce se prelungise foarte mult tocmai în speranţa unei replici la apelurile româneşti. Astfel, petiţionalismul a fost o alternativă paşnică folosită cu insistenţă pentru evitarea războiului. Cererile româneşti nu au fost acceptate pentru că ele conţin ideea menţinerii principatului autonom, protestează împotriva ilegalităţii respectivului act al uniunii, adoptat fără eonsimţământul românilor, majoritari în Transilvania.

Confruntarea care a urmat în toamna şi primăvara anilor 1848—1849 a fost devastatoare din toate punctele de vedere, iar petiţionalismul cunoaşte şi el o fază nouă.

După adunarea din 28 decembrie, rezoluţia adoptată cu acest prilej a mutat centrul la Viena, unde românii transilvăneni alcătuiesc *Memoriul* din 25 februarie, expresie nouă a doleanţelor naţiunii, rezultat al colaborării întregii comunităţi naţionale româneşti din imperiu. Printre autorii şi semnatarii ei se numărau şi reprezentanţii bănăţenilor, bucovinenilor. Asistăm, deci, la o extindere a petiţionalismului, la ieşirea din cadrul limitat al principatului Transilaniei. Motivul este lesne de înţeles dacă luăm în considerare obiectivul major urmărit şi anume formarea unei provincii româneşti care să înglobeze Transilvania, Banatul şi Bucovina. Formula politică propusă reprezenta o etapă necesară pe calea înfăptuirii unităţii naţionale şi nu întîmplătcr acţionează în favoarea acestei idei Ioan Maiorescu, venit din Tara Românească la Viena. Este momentul în care pptitionalismuî românesc abordează o problemă esenfială pentru destinul naţiunii.

Ideea se resimte, încă din septembrie 1848, la Blaj, în *Memoriul* înaintat Parlamentului de la Frankfurt, dar şi celui austriac, într-o viziune nouă

oferind o soluţie foarte interesantă şi anume formarea unui stat românesc, a unei Românii Mari sub egida Austriei[15]. Ea a fost generată de situaţia agravată a Moldovei şi Ţării Româneşti ocupate de trupele contrarevoluţiei europene, cele ţariste şi otomane. Alături de coloritul panromânesc, petiţionalismul revoluţiei conţine şi un alt element foarte important şi anume tendinţa de cooperare cu celelalte naţionalităţi din imperiu, cu croaţii, sîrbii şi slovacii confruntaţi cu o situaţie similară românilor. „Petiţiunea naţiunilor unite" din 26 apriiie 1849 a fost, astfel, semnată de A. Şaguna, A. T. Laurian, I. Popescu, M. Hodza, Iosif Hurban, Ludovic Stur şi Kozaosek (slovaci), Ivan Kukulievici, Fan Oninovici, Mazuraniei şi A. Vreniczeny (slavi de sud). A fost un moment remarcabil care a pus bazele unei colaborări îndelungate, benefice pentru viitorul acestor popoare.

Aspectele noi, relevante pentru saltul reprezentat de mişcarea naţională în vremea revoluţiei, au fixat cîteva componente în plus ale petiţionalismului ca expresie a lărgirii, a democratizării acţiunii politice româneşti. In continuare, aceste dimensiuni se menţin căpătînd odată cu evoluţia societăţii valenţe noi.

Perioada postrevoluţionară, cu deosebire anii 1849—1851, reprezintă o fază a petiţionalismului românesc de maximă intensitate. Zecile de petiţii, memoriile venite din toate colţurile Transilvaniei, continuarea de către delegaţiile sosite la Viena cu o frecvenţă remarcabilă a acţiunii de la începutul lui 1849 constituie trăsătura fundamentală a anilor de după înfrîngerea revoluţiei. Toate acestea păstrează caracterul general românesc, revendicărilor exprimate prin *Memoriul* din 25 februarie 1849 adăugîndu-li-se cererile comunităţilor pentru satisfacerea unor doleanţe rezumate la aria localităţilor respective[16].

Suspendarea Constituţiei din Martie 1849, instaurarea regimului neoabsolutist in decembrie 1851, anchetarea de către poliţia secretă austriacă a unora dintre membrii delegaţiei de la Viena au readus pentru o perioadă petiţionalismul în mijlocul bisericii ortodoxe şi greco-catolice. Episcopii au continuat calea de acum bătătorită căutând soluţionarea unor deziderate majore şi anume autonomia lor în raport cu Arhiepiscopia de Strigoniu, respectiv faţă de Mitropolia ortodoxă de Karlovitz, precum şi crearea unui sistem şcolar propriu. Au reuşit în mare măsură să obţină satisfacerea acestor două postulate de maximă importanţă pentru români. Episcopia de la Blaj a fost ridicată la rangul de Mitropolie, iar învăţământul primar confesional ortodox şi gre-cocatolic cunoaşte o perioadă de expansiune. Dar regimul politic, cunoscut şi sub denumirea de „sistemul Bach", după numele ministrului de interne, a blocat pentru moment petiţionalismul românesc. Abia după inaugurarea prin Diploma imperială din 20 octombrie 1860 a regimului liberal se va produce reînnodarea firului întrerupt pentru aproape un de~ ceniu,

Noua formulă politică a debutat cu restituirea autonomei provinciilor, inclusiv a Transilvaniei, şi odată cu aceasta reîncep să apară memoriile preponderent politice elaborate de către conducerea mişcării naţionale. Cauza? Discuţiile din „Senatul imperial întărit", desemnat să găsească soluţii noi privind organizarea imperiului pe baze federaliste. Faptul că o parte însemnată a nobilimii liberale maghiare a susţinut pe toate căile recunoaşterea unora din legile votate de Dieta Transilvaniei şi apoi a Parlamentului ungar, în special „uniunea" principatului cu Ungaria, a generat o febrilă activitate politică exprimată de această dată şi pe alte căi. Ca o primă măsură luată de către conducătorii românilor, în spirit tradiţional, la Viena s-a constituit

o nouă „deputaţiune" naţională după modelul celei din ianuarie 1849 — decembrie 1851 cu scopul vădit de *a* alimenta autoritatea imperială cu npi petiţii şi memorii. Experimentul „liberal" a fost repede intuit pentru importanţa sa[17].

Petiţionalismul perioadei cunoaşte două faze distincte: prima, care durează pînă la deschiderea lucrărilor Dietei de la Sibiu, şi a doua din anii 1865—1867, deci premergători dualismului. Periodizarea respectivă, cu caracteristicile ei, a marcat conţinutul memoriilor şi protestelor româneşti.

Prima etapă a fost, în principal, determinată de restaurarea autonomiei principatului prin Diploma imperială din 20 octombrie 1860, de revenirea în prim-plan a vechii structuri din care românii erau din nou excluşi. Reintroducerea administraţiei dominate de nobilimea maghiară a generat o mişcare petiţionalistă de proporţii. Rînd pe rînd, autorităţile principatului, guvernul şi Dieta, apoi Curtea vieneză au fost asaltate de sute de petiţii, proteste şi memorii încă din toamna respectivului an. Ele au ca numitor comun pretenţia ca limba română să devină, alături de maghiară, limba oficială a principatului, apoi introducerea în administraţie şi justiţie pe baza principiului majorităţii a reprezentanţilor etniei româneşti. Spiritul programului revoluţionar de la 1848—1849 se regăseşte cu uşurinţă în paginile documentelor politice din epocă şi, odată cu el, tradiţia mişcării *Supplexului.* Din nou a apărut la ordinea zilei ideea unui congres naţional, aşa cum se desfăşurase la Blaj în 3/15 mai 1848 Marea Adunare Naţională. „Delegaţia'" naţională aflată la Viena, refăcută după modelul predecesoarei sale din timpul revoluţiei, s-a străduit să obţină aprobările de rigoare.

Acţiunea politică a debutat în luna noiembrie 1860 cînd mitropolitul Şuluţiu şi episcopul ortodox Şaguna s-au adresat Curţii printr-un memoriu cerînd permisiunea convocării „Congresului Naţiunii

Române". Peste mai puţin de o lună, la 10 decembrie, a fost înaintat împăratului Franciso Iosif un *Memoriu* care s-a bucurat de un larg ecou în mijlocul românilor. Trăgîndu-şi seva din cel de la 25 februarie 1849 în spiritul continuităţii ce caracterizează lupta politică, se cerea emiterea de către suveran a unei diplome (Diploma asecuratorium) prin care egalitatea românilor cu celelalte naţionalităţi să fie instituită prin decizie imperială, alegerea unei diete în spirit democratic, aprobarea Cangresului naţional. *Memoriul,* expresie a democratismului mişcării naţionale, a fost dublat de petiţiile sosite la Curte din mai multe părţi ale Transilvaniei avînd /un conţinut asemănător.

A existat şi un început de coordonare a demersului politic românesc la Curtea vieneză. Astfel, bănăţenii reacţionează la cîteva zile înaintând Vienei o petiţie semnată de pesite 12.000 de persoane în care se pretinde uniunea Banatului cu Marele Principat al Transilvaniei. Mobilul care a generat o mişcare de anvergură în mijlocul locuitorilor a fost intenţia guvernului austriac, a împăratului de a anexa Banaitul la Ungaria. Efortul lor s-a dovedit a fi *zadarnic* pentru că la 27 decembrie 1860, printr-un decret imperial, Banatul a fost încorporat Ungariei. Era începutul unui proces care se va încheia în 1867.

Demersurile conjugate ale românilor s-au concretizat în aprobarea Congresului Naţional care se va ţine în iaruuarie 1861 la Sibiu. Rezoluţiile adoptate au constituit obiectul unui nou *Memoriu,* înaintat la rîndul său împăratului. Deşi relua în linii mari pe cel din 10 decembrie 1860, noutatea consta în protestul public faţă de restaurarea Cancelariei Aulice transilvane cu sediul la Viena. Cancelar al Transilvaniei nu era altul decît Kemeny Ferenc, fostul preşedinte al dietei „unioniste" de la Cluj (29 mai 1848), partizan, al „uniunii", numirea lui întă-s rind convingerea conducătorilor români că ideea nu

a fost nici un moment abandonată. Împrejurările politice începeau să semene cu cele din primăvara revoluţiei. Spectrul „uniunii" a generat o reacţie de proporţii în mijlocul românilor. „Comitetul Naţional" înfiinţat în 17 mai 1848 a fost reconstituit, într-o încercare de a conferi luptei naţionale o conducere care să o coordoneze. Se amplifică şi petiţionalismul general. Numărul şi conţinutul actelor de această natură îl determină pe Bariţiu să exclame: „Anul 1848 reînviase"![18].

Ca rezultat al acestei acţiuni impresionante şi neliniştitoare pentru guvernanţi, autorităţile principatului au acceptat ca limba română să fie recunoscută în afacerile publice ale comitatelor în curs de reorganizare, fără însă cia ea să poată fi însă folosită în structurile superioare. Era o consecinţă directă a Diplomei imperiale din 21 decembrie 1860 pe care guvernanţii, de voie, de nevoie, au pus-o în aplicare.

Petiţionalismul primilor ani ai regimului liberal, marcat profund de ideile revoluţiei de la 1848, a reprezentat o acută manifestare a confruntării dintre vechi şi nou. Tendinţa nobilimii liberale maghiare de a-şi păstra privilegiile politice a fost pe această cale serios contestată de către români.

Pregătirile în vederea alegerilor pentru Dieta Transilvaniei ce urma să se deschidă în anul 1863 a permis continuarea petiţionalismului axat în principal pe tema legii electorale. Proiectele discutate în presă sau întruniri publice relevă importanţa acordată acestei probleme, ele regăsindu-se în petiţiile şi memoriile din preajma alegerilor. Kemeny Ferenc, cancelarul aulic de la Viena, a prezentat un proiect de lege electorală avînd la bază pe cea de la 1848, la rindul ei produs al prevederilor electorale din 1791, conform cărora numai nobilii aveau dreptul de a alege[19]. Propunerea cancelarului a fost respinsă, motiv pentru care va demisiona. Curtea vie-

nezâ, supusă unui veritabil bombardament de petiţii pe această temă, a acceptat convocarea unei Conferinţe Naţionale pentru zilele de 8—11 aprilie 1863, la Sibiu. Cele 12 puncte programatice adoptate cu acest prilej au fost înaintate împăratului de o delegaţie condusă de Andrei Şaguna a cărui prestigiu la curte crescuse considerabil. Primirea în audienţă, solemnităţile la care au participat marcau o serioasă schimbare de atitudine a Vienei faţă de români. A fost emis ca urmare a demersului românesc un Regulament Electorali mai apropiat de năzuinţele conducătorilor luptei naţionale. Dieta aleasă pe baza lui a avut o compoziţie naţională apropiată de realităţile etnice ale Transilvaniei. Pentru prima dată în istoria Transilvaniei, românii au devenit majoritari în forul legislativ al principatului[20]. Era rezultatul cel mai importanit dobîndit pe calea petiţiona-'lismului românesc, expresie vie a importanţei pe care mişcarea naţională a cucerit-o în viaţa politică a Transilvaniei şi a monarhiei întregi. Efortul românilor atît de bine exprimat de memoriile şi petiţiile începînd cu secolul al XVIII-lea se părea că în sfîrşit dădea roadele aşteptate. Legile votate în deplină înţelegere cu reprezentanţii saşilor au fost caracterizate de democratism, lăsînd să se întrevadă posibilitatea instaurării mult doritei egalităţi dintre etniile transilvane. Din păcate, deputaţii maghiari au refuzat să-şi ocupe locurile în dieta sibiană, boicotînd lucrările ei. Pasivismul maghiarilor, ca de altfel şi radicalizarea politică a naţionalităţilor din monarhie ati speriat Curtea imperială. Au fost inaugurate tratative între Viena şi Budapesta. Ca un prim rezultat, Dieta de la Sibiu a fost dizolvată la sfîrşltul anului 1864, dispunîndu-se noi alegeri de această dată pe baza legilor de factură feudală din 1790—1791. Noua dietă întrunită la Cluj în anul 1865 cu o zdrobitoare majoritate maghiară a votat, în ciuda protestului românesc, „uniunea" cu Unga-

ria. Deputaţii români reprezentau o minoritate cu totul nesemnificativă, astfel că votul lor n^a contat în adoptarea legii respective. Era semnalul cedării Vienei în faţa agresivităţii naţionalismului maghiar.

Momentul respectiv a determinat o fază nouă în petiţionali&mul românesc marcat de un ulitim efort de a împiedica „uniunea". S-a apelat din nou la Viena, fără a fi în cunoştinţă despre profunzimea şi avansul tratativelor ei cu Budapesta. Era greu de înţeles pentru generaţiia respectivă abandonarea de către Curtea imperială a intransigenţei faţă de maghiari, cei care o contestaseră atît de categoric în vremea revoluţiei. Mulţi dintre fruntaşii românilor au crezut că era vorba doar de o manevră politică, de cîştigarea unui răgaz, după care se va reveni la situaţia anilor 1863—1864. S-au înşeliat şi de această dată.

în faţa iminenţei încheierii acordului dintre cele două capitale, românii au reacţionat din nou pe calea petiţiilor. Expresia neliniştii lor a fost *Memorandul* din 1866[21]. Elaborat de către Bariţiu şi Raţiu, semnat de 1493 de reprezentanţi ai românilor, *Memorandul* respectiv trebuia în opinia lor să constituie începutul unei ample mişcări protestatare. în cursul lunii septembrie cei doi au vizitat mai multe localităţi asigurîndu-se de sprijinul fruntaşilor politici din zonele principale ale Transilvaniei. La Blaj s-a constituit un comitet oare a acţionat în vederea strîngerii de fonduri, dar şi de a coordona adunarea „plenipotenţelor" menite să confere suportul populaţiei româneşti. Se căuta în spirit bărnuijan eliminarea de la bun început a eventualelor incriminări devenite tradiţionale şi anume că actele de acest gen erau opera unui grup restrîns şi nu a ansamblului naţiunii.

Momentul a prilejuit şi o nouă confruntare între A. Saguna şi autorii *Memorandului.* Folosindu-se de autoritatea şi prestigiul său, mitropolitul ortodox a

căutat să împiedice acţiunea Bariţiu — Raţiu. Cu toate insistenţele colegului său greco-catolic, Alexandru Sterca Şuluţiu, Şaguna a refuzat categoric să se implice în demersul care urma să aibă loc. Mai mult, după exemplul său, preoţii şi credincioşii ortodocşi au rămas pasivi, astfel că episodul la care ne referim, dintr-o perioadă critică pentru români, cînd dualismul se profila la orizont, autonomia Transilvaniei fiind decisiv ameninţată, a stat din toate punctele de vedere sub egida confesiunii unite.

A rămas pe seama lui Ioan Raţiu să plece la Viena, Bariţiu îmbolnăvindu-se între timp. La 28 decembrie, el a ajuns în capitala imperiului. Demersul său părea să aibă succes. La 30 decembrie a fost primit la Cancelaria imperială, unde a predat *Memorandul,* fixîndu-şi, în urma convorbirilor cu directorul de cabinet, punctele principale pe care avea să le prezinte personal lui Francisc Iosif. A doua zi, împăratul l-a primit cu multă amabilitate în audienţă. Raţiu, constrîns de timpul scurt, s-a rezumat în esenţă la problema „uniunii", pledînd împotriva ei. In finalul înitrevederii, Francisc Iosif, ca întotdeauna, a promis, fără a se ţine de cuvînt, că „va lua în considerare cererile adresate lui".

S-a întors acasă la începutul lui ianuarie 1867, convins că nu se mai putea face nimic. După aproape o lună, *Memorandul* a fost trimis guvernului de la Cluj, fără ca vreuneia din prevederile lui să i se fi dat curs. Actul conţinea un avertisment serios venit din partea românilor, cu prea multă uşurinţă trecuit ou vederea de puternicii zilei: „Contopirea acestui mare principat cu regatul Ungariei ar fi tocmai atît de fatală pentru monarhie, pe cît ar fi ea de ruinătoare pentru pururea credincioasa naţiune română . . . Românii voiesc a rămînea pentru toate timpurile în Transilvania şi în monarhia austriacă, dar unguri la nici un caz nu voiesc a se face"^.

Momentul, cu toate că nu a avut succesul aşteptat, are o importanţă aparte din perspectivă istorică. Acelaşi I. Raţiu, printr-un concurs de împrejurări, avea să devină după un sfert de secol principalul susţinător al *Memorandului*. Pentru el, anul 1866 a însemnat o experienţă oare i-a folosit mult, deşi în 1892 nu a mai avut şansa primirii de către acelaşi împărat Francisc Iosif. Nici nu îşi făcuse prea multe iluzii.

Memorandul din 1866 are şi alte semnificaţii. Este un ultim demers politic întreprins de către conducerea mişcării njaţionale româneşti şi adresat împăratului. Următorul va fi cel din 1892, chiar dacă mitropoldîţi şi episcopi vor (mai găsi sporadic audienţă îa Schonbrun. Dualismul încheiat în 1867, prin structura sa, pretindea ca petiţiile să fie trimise de acum încolo Budapestei. Românii au fost convinşi de inutilitatea apelului către un parlament şi guvern pe care de la început nu le-au recunoscut. Se impunea cu necesitate găsirea unei forme noi, în primul rînd organizarea politică într-un paritid care să-şi asume continuarea petiţionalisimului pe o treaptă superioară, plasîndu-1 pe alte coordonate, urmărind în special apelul la opinia publică europeană pe măsură ce interesul Occidentului faţă de agravarea situaţiei naţionalităţilor din Europa centro-orientală ameninţa tot mai mult echilibrul politic fragil în care continentul se afla ca urmare a scindării lui în cele două mari blocuri politieo-milifcare.

' D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1984, p. 367.

[2] Pentru această problemă vezi şi L. Gyemant, *Memoriul românilor ardeleni din anul 1834*, în Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie Cluj-Napoca, XVII (1974), p. 98—117, şi *O încercare de reluare a Supplex ului în anul 1837* în „Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie Cluj-Napoca", XXII, (1979), p. 389—406!

[3] D. Prodan, *op. cit.,* p. 257.
[4] Idem, p. 257—258.
[5] *Revoluţia de la 1848—1849 din Transilvania,* voi. I., 2 martie — 12 aprilie 1848, Bucureşti, 1977, p. 105.
[6] V. Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj,* 1966, p. 214.
[7] D. Prodan, *op. cit.,* p. 12—13 V *Revoluia de la 1848—1849 din Transilvania,* voi. I., p. 150.
[8] *George Bariţiu şi contemporanii* săi, voi. VII, Ed. Ed. Minerva, "Bucureşti, p. 186.
[9] *Revoluţia de la 1848—1849 din Transilvania,* voi. I., p. 341.
[10] Ibidem.
[11] *1848 la Români, O istorie în date şi mărturii.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1982 (Editată de Cornelia Bodea), p. 459.
[12] Idem, p. 481.
[13] Idem, p. 480.
[14] Ibidem.
[15] L. Maior, *Contribuţii la istoria revoluţiei de la 1848. A treia adunare de la Blaj,* în „Revista de Istorie", 34, 1981, nr. 9, p. 1719—1731.
[16] Petiţiile au fost publicate de către August T. Laurian în *Die Romănen der Osterreichischen Monarchie,* Viena, 1849—1851, 3 voi.
[17] Pe larg la S. Retegan, *Eforturi şi realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului,* în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar,* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1878, p. 38—83.
[18] Apud S. Retegan, *op. cit.,* p. 50.
[19] Idem, p. 52.
[20] S. Retegan, *Recunoaşterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei în dieta de la Sibiu,* în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XVI, (1973), p. 189.
[21] V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea naţională (1848—1881),* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 258—259.
[22] Ibidem.

DUALISMUL
ŞI PROBLEMA NAŢIONALA

înfrîngerile suferite de Austria în războiul cu Prusia (1866) au avut repercusiuni asupra situaţiei interne a statului. Dezvoltarea mişcărilor naţionale şi, în special, naşterea opoziţiei ungare l-au determinat pe Franeise Iositf să caute soluţii noi în vederea salvării statului, a drepturilor Casei de Habsburg la tronul imperiului. Cu toate limitele sale, regimul liberal legat de numele lui Schmerling crease faţă de perioada neoabsolu'tismului condiţii propice pentru manifestarea luptei politice a naţionalităţilor. Din punctul de vedere al monarhului, această epocă de „restituiri" s-a dovedit periculoasă şi el a iniţiat tratative ou principalii lideri ai maghiarilor. La începutul anului 1866, opera de reconciliere dintre cele două capitale era deja avansată şi teoria „forfaitului", prin care se tăiaseră drepturile de sorginte feudală maghiare drept pedeapsă pentru acţiunea lor de la 1848—1849, a fost abandonată. Singură, Austria nu mai era capabilă să stăpînească şi să controleze popoarele afectate de ideea libertăţii naţionale pe care o îmbrăţişaseră cu mult devotament. Viena a recurs la singura soluţie posibilă şi anume ataşarea la aictul poterii a maghiarilor, ce reprezentau cea mai puternică opoziţie faţă de Habsburgi[1].

Războiul cu Prusia a întrerupt pentru moment aceste tratative, reluate apoi la începutul anului 1867. Guvernul condus de Belcredi, adversar al formulei dualiste, a demisionat, locul său fiind luat de

cabinetul fostului preşedinte al guvernului saxon, Ferdinand von Beust. Acesta a finalizat negocierile purtate cu Ferenc Deak şi Juliu Andrassy, revenit din exilul său parizian. Cei doi se bucurau şi de sprijinul împărătesei Elisabeta, simpatizantă a maghiarilor. Abandonând principiile libertăţii şi independenţei Ungariei pentru care luptaseră în 1848, conducătorii politici maghiari erau convinşi că pretenţiile de hegemonie în ţările care formau regatul Sf. Ştefan se puteau înfăptui numai în cadrul monarhiei habsburgice. Singuri, maghiarii, într-un asemenea stat, inferiori numericeşte în raport cu naţionalităţile, nu ar fi avut nici o şansă de izbîndă. Revoluţia de la 1848 era încă proaspătă în memoria lor. Au ales calea dualismului acceptînd mîna întinsă de Viena.

Conservator în ceea ce priveşte statutul Habsburgilor, împăratul va susţine compromisul cu Ungaria convins că statul, atît în politica internă, cît şi în cea externă, se va întări. Parlamentul ungar a aprobat cu o majoritate zdrobitoare formula dualistă, deşi în el se găseau mulţi dintre luptătorii de la 1848—1849, adversari înverşunaţi ai Austriei la vremea respectivă. De fapt, încă în decembrie 1865, Dieta ungară a discutat revizuirea legilor de la 1848 şi a numit o comisie care să se ocupe de legile „comune", făcînd un pas decisiv spre dualism. Nu au surprins pe nimeni argumentele aduse de cei doi negociatori maghiari în legătură cu şansele noii formule statale. Deak şi Andrassy au demonstrat că românii, sîrbii şi slovacii nu au o elită conducătoare capabilă să se opună, iar cu nobilimea croată preconizau încheierea unui compromis. Ei ofereau astfel naţiunii dominante, austriace, perspectiva unei stăpîniri în doi: austriacă şi maghiară.

La 8 iunie 1867, împăratul a consfinţit dualismul încoronîndu-se la Budapesta ca rege al Ungariei. Prin acest act se legitima noua formă de stat a că-

rui unitate era reprezentată în primul rînd de persoana monarhului. Comune erau ministerele afacerilor externe, armatei şi finanţelor. în rest, Ungaria avea Consiliu de Miniştri propriu, parlament, iar în domeniul militar a fost creată armata de honvezi, instituţie mai mult cu rol poliţienesc, decît propriu-zis militar.

Conform înţelegerii încheiate în 1867, Transilvania a fost inclusă în „Ţările Coroanei Ungare", pierzîndu-şi autonomia seculară. Nimeni nu i-a întrebat pe români dacă acceptă sau nu această „uniune", în ciuda faptului că reprezentau majoritatea populaţiei. Alături de Transilvania făceau parte din Ungaria, Slovacia, Croaţia şi sîrbii din Voivodina.

La mai puţin de un an, în 1868, ungurii au acordat autonomie croaţilor, încheind practic un compromis cu aceştia după modelul celui din 1867 cunoscut şi sub numele de Nagodba. Prin acest act, Croaţia îşi păstra autonomia legislativă şi administrativă. Limba serbo-eroată era recunoscută ca limbă oficială, iar deputaţii croaţi participau la lucrările parlamentului numai atunci cînd aveau loc discuţii asupra unor chestiuni de interes comun. Dar autonomia croată era serios limitată de Ban, care avea puteri mari în materie legislativă şi administrativă. El era numit de către împărat la propunerea primului ministru al Ungariei. Beneficiind de respectivele prerogative, Banul Croaţiei a fost pînă la 1918 un partizan devotat al ideii de stat maghiar.

Adaptarea graduală a statelor istorice la aspiraţiile naţionale ale popoarelor dominate secole de-a rîndul s-a produs nu numai pe calea retrasării graniţelor ca rezultat al războaie'lor sau revoluţiilor, dar şi prin aranjamente de factură constituţională, consecinţă în multe cazuri tocmai a eşecurilor suferite atât pe plan extern, cît şi intern. Primul aranjament de această natură, concretizat prin ataşarea unei alte naţiuni la conducerea statului, s-a petrecut la 1867,

odată cu crearea monarhiei dualiste, austro-umgare. Pînă la această dată, imperiul a fost dominat de către grupul etnic austriac — vorbitor de germană, după care şi i-a asociat pe maghiari determinînd prin această schimbare de natură constituţională o creştere substanţială a influenţei etniei ungare în stat. înainte de 1867, grupul austro-german ca etnie dominantă politic constituia aproximativ 25o/o din populaţia imperiului. După această dată, procentul etniilor dominante a crescut pînă la 44%. Acest experiment nu a fost însă urmat de alte asocieri la putere, astfel că mai mult de jumătate din populaţie, 56%, aparţinea din punct de vedere etnic altor naţionalităţi, devenite automat dominate, plasate într-o zonă a inferiorităţii din toate punctele de vedere. Faptul este evidenţiat de statutul românilor, sîrbilor şi slovacilor din Transilvania, a căror situaţie din multe punote de vedere era deosebită de a celorlalte naţionalităţi din partea austriacă sau Cisleithania. In plus, s-a înregistrat un efort constant din partea naţiunilor dominante de a armoniza diferenţele demografice, de a le reface în favoarea lor pe căi care> s-au dovedit inacceptabile pentru naţionalităţi. Una dintre ele a fost asimilarea naţională, ea avînd con- ; secinţe catastrofale pentru însăşi existenţa imperiu- * lui multinaţional. Elocvent din acest punct de vedere a fost cazul românilor din Transilvania şi Bucovina, ultima provincie făcînd, după cum se ştie, parte din Cisleithania.

Dar efectul principal al dualismului pentru români 1-a constituit fără îndoială desfiinţarea autonomiei principatului prin „unirea" Transilvaniei cu Ungaria. Actul respectiv a avut loc într-un moment în care, după experienţa Dietei de la Sibiu, se părea că politiceşte controlul provinciei urma să-i revină naţiunii române, tocmai ca rezultat al statutului autonom garantat de Haibsburgi odată cu cucerirea de la sfârşitul secolului*'al XVII-lea. Principiul autono-

miei, încălcat la 1867, a dobîndit pentru români valoarea de obiectiv principal al luptei lor de emancipare, aceasta neexeluzînd nici un moment tendinţele centrifuge îndreptate spre înfăptuirea unităţii naţionale.

Perioada care a urmat instaurării dualismului se caracterizează prin intensificarea opoziţiei naţionalităţilor faţă de politica naţională a noii formule statale.

Sîrbii din monarhie au fost scindaţi prin trecerea unor enclave în Transleithania, altele în Cisleithania. Astfel, în Voivodina, Dalmaţia şi, mai tîrziu, după 1878, în Bosnia — Hertzegovina s-au înfiinţat partidele naţionale chiar dacă, în ultima, guvernatorul Kaliay a folosit disensiunile dintre sîrbi, croaţi şi musulmani în încercarea sa de anihilare a formelor de rezistenţă.

împotriva dualismului au acţionat, în linii mari, la fel ca românii, polonezii din Galiţia, care, în anul 1868, prin cuvîntul liderului lor Smolka, s-au declarat pasivi. Pentru ucrainieni, dualismul a fost o lovitură mortală deoarece din punct de vedere social erau dominaţi de nobilimea poloneză, iar politic de către Viema. Aceasta a determinat amplificarea orientării proruse, ucrainienii constituindu-se într-o grupare etnică partizană a dezmembrării imperiului.

Opoziţia cea mai bine susţinută şi organizată a reprezentat-o mişcarea naţională cehă. In anul 1867, datorită abuzurilor electorale, noua dietă a avut o majoritate germană, ceea ce a dus la apariţia curentului pasivist. In genere, anii 1868—1871 caracterizează viaţa politică cehă prin puternice acţiuni de negare a dualismului. Două grupări politice, devenite pînă la urmă partide, s-au distins în lupta naţională şi anume „bătrânii" şi „tinerii" cehi. Prima era orientată spre Rusia, avîndca suport ideologic panslavismul, în timp ce a doua spre Franţa. După 1871 are loc o cotitură în mişcarea naţională cehă.

înfrângerea Franţei şi unificarea Germaniei s-au repercutat asupra acestor orientări. Teama de Gez*mania a generat tratativele cu primul ministru vienez Hohenwart. Acesta reuşise sâ-l convingă pe împărat să acorde autonomie Cehiei, cînd în Croaţia au avut loc evenimente care au alertat Curtea. Partidul croat condus de Starceviei 1-a înlăturat de la putere pe banul Rauch numit de Francisc Iosif. împăratul a renunţat la proiectata călătorie la Praga unde urma să se încoroneze ca rege al Boemiei. Eşecul acestei tentative i-a determinat pe conducătorii politici ai cehilor ca în 1873 să decreteze passivismul ca o formă de protest pentru pierderea autonomiei prin adtul din 1867.

Spre deosebire de cehi, mişcarea naţională slovacă era inferioară ca organizare. înapoierea din toate punctele de vedere a Slovaciei, politica de asimilare naţională practicată de către guvernele maghiare, de fapt anterioară anului 1867, au pus în faţa elitei slovace probleme foarte dificile. A trebuit să se concentreze în primul rînd spre ridicarea culturală a slovacilor şi abia în ultimele două decenii ale secoluflui se înregistrează un reviriment. Slovacia a rămas însă pînă la sfîrşitul monarhiei o provincie înapoiată, supusă vicisitudinilor unei politici similare cu cea din Transilvania. Nu trebuie să surprindă fructuoasa colaborare slovaco-română, solidaritatea care s-a manifestat între cele două naţionalităţi pe toată durata dualismului.

Dualismul a asigurat prin esenţa sa dominaţia politică a germanilor în Austria, iar în Ungaria a maghiarilor. Modul în care s-a realizat politica faţă de naţionalităţi în deceniile următoare a generat sentimentele centrifuge ale acestora. Românii, sîrbii, slovacii, cehii, italienii etc. au simţit că hegemonia austriaco-maghiară era o piedică în afirmarea lor economică şi intelectuală. Acest aspect apare evident în partea ungară a imperiului în care ideea

statului naţional maghiar al Coroanei Sf. Ştefan a fost o realitate demonstrată de asimilarea naţională practicată de guvernanţi. Motivele rezidau în structura etnică a populaţiei imperiului[2].

Naţionalităţi	Număr total	Procentaj din întreaga populaţie
Germani	12.011.000	23,38
Maghiari	10.120.000	19,71
Români	3.222.000	6,27
Slavi	23.416.000	45,59
Alţii	2.585.000	5,05

După cum limpede se poate observa, cei care-şi asumaseră puterea erau minoritari în raport cu naţionalităţile din imperiu. Pentru a deveni majoritari, mai cu seamă în Ungaria, maghiarii au recurs la politica de asimilare naţională. N-au reuşit deeît în mică măsură, în schimb au întărit considerabil rezistenţa naţionalităţilor la opresiune, au stimulat lupta de eliberare naţională şi, în final, destrămarea monarhiei.

Toate sectoarele vieţii politice şi culturale au fost orientate în sprijinul acestei politici în Ungaria de după 1867. Opinia publică maghiară — după O. Jâszi — nu a receptat acest aspect ca opresiune forţată. Dimpotrivă, majoritatea celor care au aplicat acest sistem în cercurile intelectuale şi burgheze erau convinşi că în Ungaria nu exista oprimarea naţionalităţilor, că naţiunea maghiară a acordat atît de multe libertăţi şi privilegii acestor popoare „inferioare" încît liberalismul în care trăiau a fost fără egal în istorie[3]. Nobilimea mică şi mijlocie, autointitulată, după moda engleză, gentry, a sprijinit ou fervoare această politică. A fost şi rezultatul unei lipse de comunicare între elitele intelectuale. Această nobilime nu avea nici cea mai vagă idee asupra punctelor de vedere din sinul naţionalităţilor, a probleme-

lor reale cu care acestea se confruntau. în schimb, cunoştea comentariile şovine din presă, ale politicienilor şi profesorilor. După presa maghiară şi din activitatea parlamentului rezulta că naţionalităţile aveau în Ungaria o situaţie excelentă şi, dacă erau nemulţumite, aceasta se datora amestecului străin sau unor agitatori iredentişti. Acelaşi fin cunoscător şi analist al vieţii politice ungare, Jâszi Oscar, remarca: „Atitudinea feudală moştenită, dreptul cuceritorului, dogma: «noi sin tem aici stăpînii şi noi vom rămîne stăpîni» au făcut imposibilă o discuţie echitabilă a problemei naţionale în aceste cercuri... Dominaţia maghiară a fost o poruncă a destinului. Numai un trădător al ţării putea protesta împotriva ei"[4].

Foarte puţini au fost aceia care realizau imposibilitatea acestei politici de asimilare. Unul dintre ei, Ludovic Mocsâry, a declarat în parlamentul ungar în anul 1887: „Maghiarizarea Ungariei este o idee utopică şi ea singură demonstrează că maghiarii nu vor să înţeleagă că aici sînt şi cetăţeni de altă limbă pentru că ei cred că un bun patriot al acestei ţări nu poate fi decît cel ce vorbeşte maghiara"[5]. Datorită poziţiei sale a fost exclus din Partidul Kossuthist (48-ist), deşi obişnuia să-'l întîlnească în exil pe idolul său Ludovic Kossuth, care, nu o dată, şi-? exprimat indignarea şi nemulţumirea faţă de politica guvernului Tisza. Dar, aşa cum s-a întîmplat adeseori, personalităţile progresiste, intelectualii n-au avut, în Ungaria dualistă, un cuvînt de spus în viaţa politică maghiară.

Dar să vedem pe scurt de unde provenea această orientare, rolul tradiţiei istorice care şi-a pus amprenta pe naţionalismul maghiar.

Un om politic francez declara în preajma primului război mondial, referitor la naţionalismul maghiar, că acesta are o trăsătură remarcabilă care constă în schimbările lui dese, „rămînînd însă ace-

laşi". Istoria naţionalismului maghiar pînă în zilele noastre confirmă deplin afirmaţiile de mai sus. Ideile fundamentale care au stat la baza naşterii naţionalismului au rămas în definitiv aceleaşi, anume conceptul superiorităţii maghiarilor şi statul Coroanei Sf. Ştefan în întinderea sa medievală. Argumentele aduse au fost de natură istorică şi lingvistică, generînid încă din veacul al XVIII-lea polemici între învăţaţii vremii, români şi maghiari. De altfel, confruntările pe aceste teme demonstrau fără nici un dubiu naşterea ideii de naţiune modernă. De reţinut este faptul că aceste polemici au avut un caracter contestatar, recuzîndu-se drepturile legitime ale popoarelor aflate sub dominaţia străină.

Calea urmată, uşor de sesizat, s-a deosebit însă de naşterea naţionalismului la celelalte etnii. în timp ce la români, sîrbi, slovaci ideologia naţională a fost opera intelectualilor, la unguri ea era produsul nobilimii, a aristocraţiei. De altfel, naţionalismul premodern maghiar este uşor de descifrat în conştiinţa acestei nobilimii, producătoarea de fapt a ideii statului Coroanei Sf. Ştefan. Apariţia Habsburgilor în zonă, cucerirea Ungariei şi apoi a Transilvaniei au determinat respectiva nobilime să devină anticatolică şi protestantă şi, astfel, antihabsburgică.

Schimbările produse pe plan european, veritabila „revoluţie" ideologică trăită de continentul nostru odată cu izbucnirea Marii Revoluţii Franceze de la 1789 au produs mutaţii importante în mijlocul purtătorilor ideii naţionale maghiare. Ele nu au afectat însă fondul problemei deja configurat înainte de acest eveniment crucial în istoria lumii. Doar că o nouă nobilime, precum şi intelectualitatea încep să-şi spună tot mai mult cuvântul în acest domeniu menit să jaloneze viitoarea istorie maghiară. Vorosmarty, Szechenyi, Kolesey, Wessellenyi şi apoi L. Kossuth au exprimat în scrisul lor, în acţiunea politică deschisă ideea „renaşterii" maghiare într-o

viziune marcată de iluminism, respectiv de liberalismul epocii paşoptiste. Scrierile lor nu au fost destinate doar nobilimii, ci şi altor categorii sociale, purtătoare ale noilor idei politice.

Schimbările, optica nouă concordantă cu mutaţiile europene n-au fost însă capabile să mascheze ideile obsesive, moşteniri ale perioadei precedente. Obsesia „unicităţii" spiritului maghiar este sesizabilă în opera liberalilor maghiari dominaţi de teama faţă de naţionalităţi, generată de inferioritatea lor numerică. Soluţia propusă a fost maghiarizarea. O exprimă sistematic Kossuth în paginile ziarului „Pești Hirlap" pe care l-a condus. Ideea naţională a viitorului conducător al revoluţiei de la 1848 s-a bazat pe necesitatea „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria. El a fost influenţat în această privinţă de predecesorul său, nobilul ardelean N. Wessellenyi, adept al reformelor menite să prevină cataclismele sociale cu consecinţe catastrofale pentru maghiari. In Dieta ungară din 1847, Kossuth a făcut o declaraţie ce avea să devină crezul generaţiilor viitoare: „Eu nu voi recunoaşte niciodată sub Coroana sfîntă a Ungariei mai mult de o singură naţiune şi naţionalitate, pe maghiari"[6].

Deşi a coincis în timp cu apariţia naţionalismului la celelalte popoare, cel maghiar a refuzat să recunoască principiilor înaintate, progresiste ale vremii aplicabilitatea şi pentru români, sîrbi, slovaci etc.

Obsesivă şi dăunătoare în acelaşi timp, ideea statului Coroanei Sf. Ştefan, originară în Evul mediu timpuriu maghiar, a generat un clivaj etnic, care a stopat sau frînat procesul normal pe care societăţile din zonă se înscriau cu multă greutate datorită dominaţiei străine. Pentru unguri, ideea însemna justificarea efortului de a obţine independenţa, eliminarea Habsburgilor de pe scena istoriei maghiare. Ea a fost însă receptată diferit, contrar, de către

celelalte naţionalităţi, care au văzut în vehicularea ei perpetuarea statutului lor de inferioritate pe toate planurile. Pentru ele, Habsburgii nu reprezentau acelaşi element dominator ca pentru unguri. Mai mult decît atît, au văzut, în confruntarea tot mai evidentă dintre cele două capitale, în lupta pentru putere, posibilitatea dispariţiei factorului care în ultima instanţă produsese fisura regimului de stări din Transilvania. Pentru români, mai ales pentru clasa de mijloc, în formare, sau chiar pentru mulţimea satelor, expresia dominaţiei străine o reprezenta nobilimea şi birocraţia de origine maghiară. De aceea, în confruntarea deschisă din perioada revoluţiei de ia 1848, au luat firesc partea Vienei şi nu a maghiarilor surprinşi în mare măsură de reacţia românească. Nici Kossuth şi nici alţi conducători maghiari nu au sesizat dimensiunea sentimentului naţional Ia români şi, în consecinţă, nu au acţionat în conformitate cu realitatea.

Ideea „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria, ca etapă decisivă în reconstrucţia statului Coroanei Sf. Ştefan, a avut efecte devastatoare pentru revoluţia ungară. Românii au respins-o repede prin manifestele şi proclamaţiile din primăvara lui 1848, întinzînd în acelaşi timp mîna pentru o conlucrare pe principii democratice. Nu au fost măcar luaţi în considerare, în ciuda avertismentelor sesizabile venite din mijlocul românilor. Au votat „uniunea" singuri, la Cluj, în Dieta din 29 mai 1848, fără asentimentul românesc. Era pentru prima dată cînd Pesta se amesteca în această chestiune şi rezultatul a fost catastrofal, prima confruntare sîngeroasă dintre românii şi ungurii din Transilvania producîndu-se în acest context, ea soldîndu-se cu moartea a imii de locuitori, proveniţi din rîndul ambelor comunităţi etnice ale acestei provincii româneşti, cu sate şi biserici distruse; pe plan mental, între cele două etnii a dispărut un element esenţial, încrederea.

După 1867, „uniunea", scopurile ei iniţiale s-au transformat în .politică de stat. Ea nu s-a rezumat deloc la menţinerea în starea de inferioritate a românilor, a devenit opresivă chiar dacă a fost resimţită mai mult de elitele politice şi intelectuale. Cîteva aspecte confirmă pe deplin această aserţiune. Un tablou sugestiv, deşi incomplet a oferit Ro'bert Seton — Watson (Seotus Viator)[7] în legătură cu procesele de presă în Ungaria:

Condamnări	Cazuri	Ani	Luni	Zile	Amenzi (coroane)
Slovaci (1896—1908)	560	91	7	26	42.000
Români (1886—1908)	353	131	10	26	93.000
Germani (1893—1903)	14	2	10	10	7.000
Ruteni (1904)	7	5			2.000
Sîrbi (1898—1906)	4	1	1	—	2.000

Soarta ziarelor, a revistelor tipărite exclusiv cu sprijinul financiar provenit din mijlocul naţionalităţilor a fost foarte grea, iar numărul lor departe de a satisface nevoile popoarelor. Situaţia statistică din acest punct de vedere vorbeşte de la sine[8]:

Tipurile de ziar	Maghiare	Germane	Slovace	Române	Rutene
Politice	248	50	5	17	0
Locale	287	38	1	4	0
Literare	50	4	2	5	0
Tehnice	771	55	3	18	1
Altele	21	3	0	0	0

Starea de inferioritate culturală în care naţionalităţile erau menţinute rezultă cu fidelitate şi din numărul de biblioteci publice în Ungaria cu peste 10.000 de volume. Dintr-un total de 94 biblioteci,

85 erau maghiare, 6 germane, 2 sîrbe şi 1 românească. Această situaţie nu se rezuma doar la nivelul culturii. Ea a fost o realitate şi în alte domenii. Astfel, administraţia era dominată de maghiari, în schimb, românii care au avut acces în birocraţie Ia toate nivelele au deţinut posturi mărunte, în genere fără putere de decizie. în administraţia de stat, 8.124 funcţionari erau maghiari şi doar 135 români, la nivel judeţean 4.130 maghiari, 137 români şi, în sfîrşit, în administraţia orăşenească 4.680 maghiari, iar numărul românilor fiind de numai 91.

Datele de mai sus, restrînse doar la cîteva domenii, probează starea în care românii erau ţinuţi în Ungaria dualistă. Comunitatea a depus un efort extraordinar de factură materială pentru a subvenţiona şcolile, presa, asociaţiile cu caracter cultural chemate să suplinească lipsa de sprijin din partea statului. împotriva acestei încercări, guvernanţii au iniţiat o politică de opresiune căutînd să le scurteze pe toate căile existenţa. *Memorandul* şi *Replica* din 1892 mi au făcut altceva decît să prezinte în termenii epocii respective manifestările exclusivismului naţional, asimilarea la care au fost supuşi românii odată cu introducerea formulei dualiste din 1867.

Guvernele maghiare, indiferent de extracţia lor, liberală sau conservatoare, au urmat această politică cu fidelitate pe toată durata regimului dualist.

Dualismul austro-ungar a avut consecinţe multiple asupra vieţii politice din Transilvania. Dacă pînă la 1867 principatul a beneficiat de instituţii proprii, care au generat o activitate politică efervescentă, aflată într-un evident .proces de cristalizare şi în deplină concordanţă cu evoluţiile europene, noua formulă a anulat în mare măsură realizările anterioare, cu deosebire ale regimului liberal. Anii premergători înţelegerii dintre elitele politice austriece şi maghiare au marcat chiar un proces, firav, ce e drept, de cooperare între etniile transilvane, între-

rupt prin încoronarea împăratului Francisc Iosif şi ca rege al Ungariei. Însuşi procesul de instituţionalizare a principalelor curente politice, existenţa germenilor organizaţiilor de partid în rindul românilor, maghiarilor şi saşilor suferă o distorsiune. Transilvania „unită" cu Ungaria la 1867 intra într-un sistem diferit, creaţie a pactului dualist. Din acest punct de vedere, extinderea activităţii partidelor maghiare a împiedicat formarea unor instituţii specifice transilvănene. în schimb, românii şi saşii, adversari ai dualismului, grăbesc procesul de întemeiere a partidelor proprii, convinşi că numai pe această cale vor reuşi să dea o replică viguroasă guvernanţilor. A fostt însă nevoie de timp pentru găsirea soluţiilor potrivite stadiului de dezvoltare a conştiinţei naţionale, de adaptare la legislaţia în curs de elaborare de către parlamentul Ungariei. Instituţia politică chemată să fixeze cadrul constituţional, legislativ privind activitatea partidelor nu a făcut aproape nimic în acest sens. Astfel nu a fost emisă sau discuitată măoar vreo lege referitoare la partide. Nimic nu interzicea organizarea lor, activitatea politică etc.. dar tocmai acest lucru lăsa la aprecierea guvernanţilor atitudinea faţă de partide, desehizînd cîmjp liber abuzurilor, amestecului în viaţa comunităţilor etnice. Singură legea electorală permitea organizarea pe timpul alegerilor de grupări politice, iar parlamentul, prin regulamentul său de funcţionare, accepta existenţa în cadrul său instituţional ? aşa-numitelor „Cluburi parlamentare". în acest context „legal" trebuia să se încadreze obligatoriu şi încercările de întemeiere a partidelor naţionale, româneşti, săseşti, sîrbe ,şi slovace.

Pe lingă greutăţile inerente înregistrate pe acest plan, dualismul a infirmat toate soluţiile statice propuse în perioada liberală, a produs o schimbare a cursului spre liberalizarea vieţii politico-culiturale în ansamblul ei, stopînd în ultimă instanţă o procesua-

litote ce tindea spre democratizare. Actul din 1867 nu a fost conceput de la bun început ca o modalitate de rezolvare a problemei naţionale, în spirit european. Dimpotrivă, a avut ca scop menţinerea unei stări de fapt prin asocierea elitelor maghiare la actul politic al guvernării. A fost aleasă soluţia cea mai puţin primejdioasă, sacrificînd în ultimă instanţă naţionalităţile, chiar dacă în timp s-a dovedit clar că actul de la 1867 a constituit cauza principală a colapsului produs peste cîteva decenii, în toamna anului 1918, a dezintegrării monarhiei austro-ungare.

Pentru românii obişnuiţi să aibă un punct fix în Viena şi Casa de Habsburg, dualismul a generat o criză a loialismului, a aşa-numitului „patriotism dinastic" cultivat încă din. secolul al XVIII-lea pe căile binecunoscute. Biserica, şcoala, birocraţia şi armata au constituit mijloacele prin care ataşamentul faţă de Hâbsburgi a fost inoculat masei ţărăneşti inculte, gata oricînd să identifice pe împărat cu un reprezentat autorizat pe pămînt al puterii divine. După 1867, apelul la împărat a devenit iluzoriu, românii nemaifiind acceptaţi la Curtea vieneză decît cu consimţămîntul prealabil al guvernului maghiar. Era în mare măsură preţul compromisului, abandonarea naţionalităţilor română, sîrbă *$i* slovacă bunului plac al guvernanţilor de la Budapesta. Aceştia de pe urmă au căutat să elimine, prin toate mijloacele ce le stăteau la dispoziţie, Curtea imperială ca element de contrabalansare în relaţiile etnice foarte încordate. Aceleaşi instituţii, mai cu seamă învăţămîntull de stat, au început să propovăduiască supunerea şi ascultarea faţă de guvernul ungar, prezentînd elevilor şi studenţilor într-o lumină nefavorabilă politica împăraţilor hâbsburgi, subliniind ori de cîte ori a fost cazul nerecunoştinţa monarhilor faţă de popoarele pe care le stăpîneau. în această privinţă nu au greşit prea mult şi nu întîmplător în-

văţătorii şi profesorii le explicau „cazul" Avram Iancu din acest punct de vedere. In biserici, preoţii au fost la rindul lor constrânşi să se roage pentru „noii stăpînitori", lăsînd la o pante persoana împăratului şi Casa de Habsburg. Toate acestea, la un loc, au contribuit la „criza" loialismului, generînd neîncredere în ambele capitale, alimentând în ultimă instlanţâ alienarea, dar şi orientarea tot mai evidentă spre România. Rolul periferic atribuit Transilvaniei în viaţa politică şi culturală a statului, incapacitatea conducătorilor budapestani de a veni în întâmpinarea dezideratelor democratice ale naţionalităţilor, dispreţul şi aroganţa manifestate cu toate prilejurile au dus la un clivaj în societatea transilvană, sesizabil în toate domeniile.

Viaţa politică în ansamblul ei a fost afectată de noua organizare a sitatuilui. După o perioadă dificilă care a urmat înfrîngerii revoluţiei de la 1848, cînd activităţile politice libere au fost interzise de exponenţii regimului neoabsolutist, în anul 1860, odată cu epoca de restituiri, ea s-a reluat cu o intensitate explicabilă. Liberalismul maghiar impregnat de naţionalism a început să se erodeze. Exemplul cel mai concludent îl oferă înseşi anii premergător) dualismului, cînd exponenţii cei mai autorizaţi *el.* ideilor democratice, JSb'tvos şi Deak, au intrat în tratative cu „hulita" Vienă, abandonînd pentru multă vreme ideea statului independent maghiar pentru care luptaseră în anii revoluţiei paşoptiste. Din eşecul „primăverii" popoarelor, liderii politic! maghiari au tras puţine învăţăminte şi nu pe cele pozitive. Şi-au dat seama, după reacţia românilor, a sîrbiior, şi slovacilor, că, într-un stat independent maghiar, le era imposibil să domine singuri naţionalităţile trezite deja la viaţă. Pentru a-şi continua stăpînirea şi pentru a-şi păstra privilegiile au acceptat fără prea mullte ezitări oferta venită din partea Vienei aflată din multe puncte de vedere într-o situaţie

similară. Astfel, dintr-o opoziţie sistematică şi cu accente democratice, elita politică maghiară devine prin dualism egală *ea* putere politică cu foştii săi inamici. Confruntările politice oare au urmat şi s-au prelungit pînă la sfârşitul imperiului nu au avut ca obiectiv despărţirea Ungariei de Austria. Dimpotrivă, toate „crizele" au fost generate de tendinţa dobîndirii de poziţii cît mai avantajoase în noua formulă statală. în acelaşi timp, atitudinea faţă de naţionalităţi a fost în opoziţie totală cu principiile liberalismului. Această orientare a apărut cu mai mare claritate după 1875, cînd puterea a fost preluaită de partidul liberal condus de Kâknân Tisza, prim ministru al Ungariei pentru mai bine de 15 ani. Ultimii dintre promotorii ideilor democratice, Deak şi Eotvos, dispăruseră deja de pe arena vieţii politice ungare. AntiTiberallismul a început să se manifeste după 1875 tot mai evident. Din acest punct de vedere, data respectivă constituie un jalon deosebit de semnificativ[10].

în acelaşi an, Pal Sennyei fondează partidul conservator, iar exliberalul Jânos Asboth publică pamfletul său celebru „Politica conservatorilor unguri", adevărat catechism al unui conservatorism lipsit de idei novatoare. Nu întâmplător, Gyozo Istoczy, comiteie de Zala, rosteşte în parlamentul Ungariei, tot în anul 1875, primul discurs public cu un pronunţat conţinut antisemit şi, odată cu aceasta, mişcarea antiliberaflă se conturează cu şi mai multă claritate.

Decadele care au urmat sînt dominate de cele trei coordonate pe care viaţa politică maghiară s-a înscris şi anume: nemulţumirea marilor moşieri, deţinători ai puterii, faţă de politica economică liberală; din acest punct de vedere, Congresul Naţional all proprietarilor de la Szekes-fehervâr din 1879 este concludent. Era şi o expresie a fenomenului general european exprimat de ascensiunea conservato-

rismului agrarian, mai cu seamă în Germania. Îndepărtarea de liberalism a fost, mai apoi, generată de eforturile „gentry-lor", proprietari ai unor suprafeţe de pămînt de întindere medie, de a le salva în faţa competiţiei produselor agricole străine. Soluţia aleasă a fost protecţionismuâ vamal, dublat de accentuarea conservatorismului pe plan politic. Inaapabili să £3 adapteze spiritului de modernitate, „gentry"' maghiari, numeroşi şi influenţi politic, s-au demarcait clar de ideile paşoptismului chiar dacă cele două partide, al independenţei şi 48-ist, erau controlate de ei. în ciuda titulaturii 'lor, tentante, ele nu au propovăduit independenţa statului maghiar. Au urmărit numai dobîndirea unor poziţii cît mai avantajoase în raport cu Viena. Ori de eîte ori aveau de revendicat noi privilegii sau de apărat ps ce4e pe care le deţineau, în mod demagogic readuceau în actualitate ideile revoluţiei, dar şi renunţau repede la ele cînd li se părea că naţionalităţile sînt gata să le îmbrăţişeze. Accentele de liberalism din programele celor două partide au o tentă eosmopolit-materialistă, demarcîndu-se clar ele ideile democraţiei reale.

A treia şi poate cea mai semnificativă direcţie amtiliberală a fost antisemitismul Incapacitatea conducerii maghiare de a rezolva problemele cu care se confrunta pe plan economic şi politic a dus, ca şi în cazul altor societăţi agrare est-europene, la găsirea unor explicaţii contrare realităţilor sociale, în genere ,,vinovaţii" fiind consideraţi evreii. Depozitarul antisemitismului a fost agrarianismul, curent care cîştigă tot mai mult teren la sfîrşitul secolului al XlX-lea. Criticismul social, anticapitalist, a avut ca obiectiv evreii deţinători ai marelui capital financiar, aruneînd vina tuturor nereuşitelor pe seama lor. Aşa-zisă campanie împotriva marelui capital internaţional „exploatator al naţiunilor" a fost dublată de manifestarea naţionalismului ma-

ghiar, ce se considera depozitarul idealurilor „Umanismului naţional". Sensurile atribuite concepţiilor de „internaţional", „cosmopolit" converg ou exclusivitate spre a designa pe evrei, în timp ce „naţional", „creştin", chiar „antisemitic" elitele nobiliare ungare. Agrarienii au întors spatele industrializării şi modernizării capitaliste a statului. Critieile împotriva revoluţionarilor de la 1848 s-au înmulţit şi ele, „opinia publică" asistând cu stupoare la o veritabilă restauraţie >a străvechilor „virtuţi nobiliare". Pregătirile în vederea sărbătoririi mileniului s-au desfăşurat sub semnul unei adevărate mitizări a trecutului istoric maghiar şi a accentuării curentului antisemitic în rîndul opiniei publice. Ce cale rămăsese deschisă pentru ca modernizarea să se producă totuşi şi cu sprijinuil politic necesar al partizanilor acestor idei? Una singură şi aceasta a fost cea mai primejdioasă: maghiarizarea ca o precondiţie a naţiunii maghiare unitare, omogene. Era singura modalitate considerată capabilă să reducă decalajul, ce apărea chiar şi în statisticile oficiale, favorabil naţionalităţilor. S-a ales această cale pentru că introducerea unei legislaţii de natură liberală era socotită ca un pericol pentru ideea de stat naţional maghiar în dimensiunile sale medievale, aşadar a statului Coroanei Sf. Ştefan. Această politică n-a dat rezultatele aşteptate din mai multe motive, cel mai important constînd în contrareacţia naţionalităţilor, materializată într-o veritabilă „rezisitenţă" naţională, ce accentua, în ultimă instanţă, „alienarea" acestora, căutarea variantei firești oare nu a fost greu de găsit: formarea propriilor state naţionale.

Politica faţă de naţionalităţi, concretizată prin maghiarizare, a fost expresia antiliberalismului, a antidemocratismului, atribute care caracterizează viaţa politică de pînă la 1918. Ea s-a exprimat prin menţinerea în stare de înapoiere a provinciilor lo-

cuite în majoritate de naţionalităţi pentru că o modernizare în sens capitalist ar fi produs schimbări radicale în structura etnică, mai cu seamă a oraşelor considerate de către contemporani „pilonii" statului. Gusltav Beksics a exprimat clar această axiomă: „12 oraşe maghiare pot face mai mult pentru sugrumarea aspiraţiilor naţionalităţilor decât 52 de autorităţi comitatense"[11].

Maghiarizarea efectivă însemna controlul oraşelor, pentru că lumea satalui era în marea ei majoritate de altă naţionalitate. Astfel, accesul acestora spre centrele urbane a fost riguros controlat, urmărindu-se cu atenţie menţinerea proporţiilor net în favoarea maghiarilor.

Ascuţişul politicii de maghiarizare a fost îndreptat şi spre alte domenii, greutatea ei au resimţit-o în special biserica şi scoliile naţionalităţilor socotite ca principalele piedici în calea implementării programului de asimilare naţională.

Printre măsurile luate de guvernanţi se înscrie şi înfiinţarea aşa-numite;lor asociaţii culturale maghiare. Deşi erau o necesitate serios resimţită deopotrivă de maghiari, dar şi de români datorită analfabetismului, mortalităţii infantile, emigrării etc., promotorii acestora nu s-au preocupat de ridicarea culturală a poporului, ci urmăreau maghiarizarea rapidă a populaţiei de altă origine etnică. N-au încercat nici măcar în acest caz să folosească mijloacele care Ie stăteau la dispoziţie pentru a înfiinţa biblioteci, muzee, a distribui burse etc; în schimb, organizau întruniri în care denunţau pe „trădătorii" naţionalişti pretinzând guvernului să treacă la masuri severe împotriva acestora. Un caz elocvent din acest punct de vedere 1-a reprezentat societatea EMKE înfiinţată la Cluj în 1885. Ea îşi propunea sprijinirea acţiunii de maghiarizare, de realizare a „unităţii culturale în *care* trebuie să se dizolve toţi cetăţenii Ungariei"[12].

Această asociaţie serios contestată de români prin manifestaţii, proteste publice, s-a angajat să duca la îndeplinire scopul propus. A atribuit premii consistente învăţătorilor şi profesorilor care probau că un număr mare de elevi români ştiu bine limba maghiară. Iartă cîteva din sutele de apeluri venite din întreaga Transilvanie conducerii societăţii EMKE. In 1893, preotul Biro Bela solicită recompensă pentru că la şcoala primară din Mănăştur (Cluj) a reuşit să-i facă pe cei 22 elevi români să-şi însuşească bine limba maghiară[13]; în 1897, învăţătorui Tako Bela de la şcoala Partoş (Alba Iulia) informează pe preşedintele societăţii că „a învăţat elevii din alte naţii limba maghiară şi i-a educat în spiritul naţiunii maghiare"[14]. Un alt învăţător, Geza Osvaith din Aruniouta, a fost şi mai sugestiv în propunerile sale pentru viitoarea activitate a numitei instituţii: „Cred că noi ca soldaţi, lucrători pe câmpul de bătălie, ce păşim cu ochii trezi în fiecare ceas şi zi a vieţii noastre urmărind unde poate fi lovit acel zid al rezistenţei în faţa încercărilor de maghiarizare, zid numit conservatorism românesc"[15]. Pe acelaşi ton scria învăţătorul Kăsâs Gyorgy din Vîlcele: „locuitorii din Vâlcele s-au maghiarizat în aşa măsură încît toţi vorbesc şi citesc ungureşte". Afirmiatia sa era ou atît mai gravă cu cît din 700 de locuitori doar 100 erau maghiari[16].

în acelaşi an, 1898, reprezentanţii şcolii romano-catolice din Sânger (Mureş) solicită ajutor financiar cu următoarea motivaţie: „şcoala romano-catolică din Sânger de la înfiinţare a îndeplinit o misiune nobilă pe tărâmul maghiarizării, roadele sale s-au străduit să semene dragostea de patrie a elevilor de altă naţionalitate şi să-i educe[1] pentru a deveni cetăţeni fideli ai patriei"[17].

Pe lîngâ favorizarea şi stimularea maghiarizării prin şcoală, EMKE a urmărit cu multă atenţie progresele economice înregistrate de români, căutând

să le înfrîneze pe toate căile. Şi în acest **caz,** exemplele sînt foarte numeroase. Astfel, Kozma Imre doreşte să-şi vîndă proprietatea din Silea, dar din nefericire pentru el nu şi-a găsit decît cumpărători români: „pînă acum nu mi-am găsiit decît cumpărători români sau evrei. Nu mi-ar plăcea ca proprietatea aflată în apropierea Blajului să ajungă în mâna unui român. Cel mai bun lucru ar fi dacă guvernul ar prelua-o pentru colonizări salvînd în felul acesta maghiarimea sărăcită din comună de la pieire"[18]. Apeluri şi îndemnuri adresate societăţii se înregistrează şi în domeniul bancar. Astfel, din Roşia Montană directorul societăţii pe acţiuni din orăşelul minier cere conducerii EMKE reducerea dobânzilor pentru a contracara „ofensiva" băncilor româneşti din Apuseni socotite „pericol pentru maghiarime"[19].

După 1867, elitele maghiare au renunţat la teoriile privind reformarea statului prin formule federaliste sau confederate, multe dintre ele fiind produsul revoluţiei de la 1848 şi, mai ales, ale exilului postrevoluţionar. Ideea confederaţiei dunărene a cunoscut o adevăraită explozie în timpul războiului fnanico-austro-siand din 1859, precum şi în anii imediat următori. Ea a aparţinut grupului de emigranţi în care figura cenitrală a reprezentat-o Lajos Kossuth. Dar, după încheierea compromisului, s-a revenit la conceptul de stat naţional unitar maghiar şi, odată cu acesta, la politica de omogenizare etnică, în sfîrşit, caracterul multinaţional al statului a fost cu desăvârşire ignorat de către majoritatea elitei politice. Desigur, nu trebuie trecută cu vederea legea naţionalităţilor din 1868, act legislativ oare a declanşat numeroase polemici în Ungaria dualistă. în ciuda unor prevederi real democratice, legea respectivă debuta eu un paragraf care, în ultimă instanţă, nega celelalte principii. Ea proclama naţiunea maghiară indivizibilă, pentru ca

în continuare să menţioneze drepturile naţionalităţilor şi anume: dreptul de a folosi limba proprie în adunările comitatense în cazul în care numărul locuitorilor vorbitori ai altei limbi decît maghiara depăşea 20%; în aceleaşi condiţii era permis uzul limbii materne în faţa tribunalelor. Legea acorda şi dreptul de a avea şcoli în limba naţionalităţilor dacă ele erau suportate de către comunităţi, ,,în special de biserică". Autorul acestei legi a fost unul dintre ultimii liberali unguri, produs al revoluţiei de la 1848, Ferenc Deâk.

Această lege a fost recuzată pe rînd de marea majoritate a politicienilor maghiari care au considerat-o prea generoasă, iar naţionalităţile prea neclară, ambiguă. Astfel, legea care avea şanse serioase să atenueze confruntările naţionale a rămas un act formal folosit în retorica politică de muilte ori în scopuri demagogice. Doar din cînd în cînd lideri ai naţionalităţilor făceau caz de existenţa ei ca argument în favoarea democratizării vieţii politice. Nu a fost document sau act politic românesc care să nu facă aluzii la această lege, mergîndu-se pînă acolo încît s-a cerut cu insistenţă punerea ei în aplicare. O dovedeşte includerea în programul P.N.R.-ului din 1881 a acestei revendicări. Aşa cum am mai spus-o, legea n-a fost aplicată, dar nici abolită. Era în evidentă contradicţie cu ideea de stat naţional maghiar unitar.

Acest concept, ce a servit ca bază vieţii politice maghiare, a avut ca şi componentă principală cultura. S-a pretins nu numai respectarea strictă a legilor statului; mai mult, s-a cerut ca etniile să devină maghiare în limbă şi obiceiuri. Dar această orientare este clar exprimată de către legile votate după 1875. Legile şcolare din 1879 (Trefort), legea învăţămîntului secundar din 1883, legea grădiniţelor (1891) etc. au o trăsătură comună dată de scopul lor: şi anume, să determine creşterea numărului

ştiutorilor de limbă maghiară. De asemenea, ele nu însemnau altceva decît înăsprirea controlului exercitat asupra şcolilor confesionale şi începutul procesului de „statificare". Toate şcolile ce primeau din fonduri publice mai mult de 200 de coroane erau obligate să prezinte autorităţilor de stat programul de învăţământ, precum şi numele candidaţilor propuşi penitru a fi angajaţi ca profesori, inspectorii şcolari beneficiind de dreptul de veto în cazul unor indivizi socotiţi „periculoşi" pentru ideea de stat naţional .maghiar.

După 1867, adoptarea unei conduite conservatoare în viaţa politică a coincis cu măsuri similare luate în domeniul legislaţiei sociale. Un prim act în acest sens 1-a reprezentat legea din 1878, lege care lăsa în voia proprietarilor muncitorii agricoli sezonieri. Nici unul dintre ei nu avea dreptul, conform prevederilor ei, să cheme în faţa judecătorilor pe stăpînul său. De altfel, codul penal era foarte restrictiv în privinţa drepturilor muncitorilor agricoli, lipsiţi de posibilitatea organizării pe principii sindicaliste. Mai tîrziu, spre sfîrşitul secolului, nerespectarea contractelor era considerată faptă penală, vinovaţii fiind condamnaţi la ani grei de închisoare.

Faptul că şi Ungaria se prezintă cu o economie predominant agrară, la fel ca şi celelalte ţări din zonă, face ca între liberali şi conservatori să se ajungă la un compromis. In 1880, înţelegerea încheiată asigura membrilor aşa-numitelor familii „istorice" dreptul de a transforma o parte a moşiilor în „fidei-comisa" sau terenuri inalienabile, moştenite numai de către primogenituri. Se asigura astfel menţinerea marii proprietăţi şi implicit puterea lor politică.

Aristocraţia ungară >a reuşit astfel să perpetueze identitatea sa oa mare proprietară şi ca forţă politică redutabilă în stat. Casa Magnaţilor sau camera superioară a parlamentului a fost dominată de ei, iar

în camera inferioară nu au lipsit funcţionari, administratori de moşii, arendaşi, prefecţi şi primari dependenţi de puterea celor dintîi. Reprezentarea lor politică s-a făcut prin intermediul următoarelor partide: Partidul Conservator al baronului Sennyei (1875—1884); Opoziţia moderată (1884—1892); Partidul Naţional condus de contele Albert Apponyi (1892—1899) şi Partidul Constituţional condus de contele Iuliu Andrâssy jr. (1904—1910). Aceste partide într-o dinamică continuă au avut ca trăsătură comună o nată de agrarianism exacerbat care a mers ■atât de departe încât a susţinut, mai cu seamă în perioada pregătirii sărbătorilor mileniului, ideea res~ tatirării societăţii tradiţionale maghiare. De asemenea, au susţinut necesitatea menţinerii imperiului în formula de după 1867, ca o precondiţie a păstrării poziţiilor eeonomico-politice. Accentele de critică la adresa celor doi Tisza, şefii partidului liberal maghiar, nu au aparţinut de resorturile democraţiei, ci de cele ale oligarhiei. Deseori din mijlocul lor s-au ridicat voci pledînd pentru libertăţi politice. Nimeni nu s-a lăsat nici impresionat, nici înşelat. Libertatea la care ei se refereau le aparţinuse dintotdeauna şi de fapt la ea se raportau de fiecare dată cînd pronunţau acest concept. în retorica lor parlamentară, ori de cîte ori birocraţia sau guvernul manifestau intenţia de a interveni în afacerile lor, ameninţîndu-le poziţiile, ideea de libertate era prompt adusă pe tapet.

Aliatul lor firesc şi foarte puternic îl reprezenta Partidul Catolic fondat în 1894. Ralierea la acest partid s-a datorfat în ma>re măsură şi nevoii de lărgire a bazei sociale prin atragerea intelectualităţii satului, a meşteşugarilor, preoţilor etc.

Sfârşitul secolului, mai ales ultima sa decadă, a demonstrat cu prisosinţă falimentul liberalismului maghiar şi ascensiunea conservatorismului şi a celorlalte două partide, 48-ist şi independist. în ace-

laşi timp, agrarienii cîştigă şi ei tot mai mult teren, societatea maghiară păstrînd cu toată ascensiunea capitaliismuilui caracterul său agrar.

Locul pe care liberalii îl ocupaseră încetul cu încetul a fost preluiat de cele două partide care, de multe ori în campaniile electorale, au făcut front comun pentru ca apoi, în funcţie de succesul sau insuccesul înregistrat, să se separe din nou. La scurt timp după înfiinţare, partidul 48-ist, în ciclul parlamentar 1872—1878, a obţinut 8o/o din numărul total de deputaţi aleşi. Pe măsură ce naţionalismul şovin se defineşte ca o trăsătură distinctă a vieţii politice maghiare, reprezentanţii acestui partid în parlament devin tot mai numeroşi. Vîrful ascensiunii lor politice poate fi considerat anul 1905, cînd au obţinut 40,5% din numărul locurilor din parlament[20]. Succesul lor politic s-a datorat în mare măsură asocierii tot mai evidente la coaliţia dintre cele două partide ale nobilimii mici şi mijlocii. Membrii acestora, cunoscuţi şi sub numele de gentry, erau exponenţi declaraţi ai ideii de stat naţional maghiar unitar etnic. Nu înltîmplător electoratul lor principal s-a recrutat din zonele periferice ale statului unde maghiarii erau minoritari faţă de naţionalităţi. Un asemenea caz 1-a reprezentat Transilvania, unde s-a profitat şi de pasivismul decretat de către conducerea mişcării naţionale româneşti.

In ciuda denumirilor, de reală sorginte demagogică, cele două partide erau loiale Casei de Habsburg, dovadă fiind lamentările unora din liderii lor care deplângeau lipsa unei Curţi Regale maghiare, evident cu un Habsburg pe tron. Pretenţiile lor încă din primele manifestări publice sînt probatorii pentru dinasticismul lor: emblema Ungariei să fie inclusă în stema imperiului, regimentele ungare să poarte steagul naţional, iar la fiecare ambasadă imperială să funcţioneze şi un consulat maghiar. 48-işti, care l-au ales în 1901 ca preşedinte pe Ferenc Kos-

suth, fiul revoluţionarului de la 1848, manifestau un radicalism accentuat în comparaţie cu partidul-fraite al „independenţei". Ei preconizau expansiunea funcţiilor statului ungar faţă de rolul rezervat Ungariei prin compromisul din 1867. Au pretins restaurarea constituţiei de la 1848, stabilirea de ambasade maghiare în capitalele europene, deci o politică externă proprie, independenţa armatei ungare concepută, conform declaraţiilor proprii, drept „scut al naţiunii", „şcoală a patriotismului", motivîndu-şi această cerere extrem de penibilă cu lărgirea posibilităţilor pentru tinerii maghiari de a obţine rangul de ofiţer. S-au declarat, mai cu seamă după 1890, „urmaşi" ai lui L. Kossuth, au criticat politica economică liberală susţinînd protecţionismul îndeosebi în agricultură.

Extrem de agresivi în limbaj, preconizau şi susţineau în întruniri publice, dar şi în scris ideea statului Coroanei Sf. Ştefan în dauna României şi Serbiei. Unul dintre teoreticienii de frunte ai acestui partid, Pâd Hoitsy, scria în cartea „Nagymagyarorszâg", apărută la Budapesta în 1902, că în scurt timp Ungaria va anexa Bosnia şi Dalmaţia în virtutea faptului că în Evul Mediu oele două provincii slave au fost tributare regatului feudal maghiar. In continuare, megalomanie, preconiza pînă şi anexarea Serbiei[21].

în ceea ce priveşte România, Hoitsy, în absurditătile pe care le-a emis, susţinea că ea va deveni parte a Ungariei deoarece, în opinia sa, poporul român nu posedă calităţile necesare pentru a crea şi a susţine un stat independent![22]

Asemenea lui, mulţi oameni politici aparţinînd aceluiaşi partid au manifestat un extremism care a înveninat raporturile interetnioe din Ungaria. Ideea superiorităţii maghiare în zonă a fost cultivată de

partidele de guvernămînt pe toate căile, generînd dispreţ şi ură faţă de naţionalităţi. Cînd Bartok Bela a inclus în opera sa muzicală elemente de folclor românesc ardelean, reacţia împotriva sa a depăşit limita bunului simţ. Excesele şovine, antisemite erau subiectul preferat al presei, care nu a făcut nimic pentru a ameliora relaţiile dintre eîtnii „Presa-revolver", cum pe bună dreptate o caracterizează un specialist american, subvenţionată copios de stat, a relatat cu „fidelitate" evenimentele ce aveau loc în mişcările naţionale, mistifieîndu-le şi văzînd în ele doar pe „agitatorii împotriva ideii de stat imaghiar", pe „daco-romanişti" etc. In paginile ei nu se regăseşte, decît cu foarte rare excepţii, viaţa culturală, problemele sociale din rîndul comunităţii româneşti. Această presă, care se străduia să înveţe pe toată lumea ceea ce puterea dorea, sfătuindu-i pe scriitori cum să-şi scrie operele neadresîndu-se niciodată publicului cititor, a cultivat naţionalismul, antisemitismul, „superioritatea" maghiarilor faţă de celelalte neamuri socotite inculte, incapabile de o viaţă politică proprie. De fapt, această caracteristică nu aparţine doar presei celor două partide, era una generală, dominantă. Abia după 1900 cele două publicaţii, „Secolul XX", condusă de radicalul Jâszi Oszfear, şi „Nyugât" au făcut notă discordantă dezvăluind opiniei publice adevărata stare de lucruri din Ungaria, motiv pentru care s-au bucurat de aprecierea românilor atît revistele, eît şi cei ce colaborau la ele.

Presa a beneficiat de o libertate fără limite, evident, este vorba de cea maghiară, în schimb ziarele şi revistele româneşti, sîrbe şi slovace au fost urmărite şi cenzurate de către Ministerul de Interne, zeci de ziarişti români suportînd ani de închisoare, amenzi care au dus nu o dată la colapsul financiar

al publicaţiilor respective sau la procese de presă soldate cu condamnări pe diferite termene.

Presei ultra-şovine i se adăuga învăţământul, manualele şcolare fiind din acest punot de vedere elocvente prin naţionalismul promovat cu o insistenţă ieşită din comun.

După 1848, maghiarii, oa de altfel şi celelalte popoare din estul Europei, cunosc aceeaşi dilemă legată de modelul european de urmat în structurarea vieţii politice pe baze moderne. Se puneau două alternative şi anume adoptarea unei legi electorale bazate pe lărgirea dreptului de vot, ceea ce era mai puţin convenabil deoarece ar fi permis accesul la acest drept fundamental al unor categorii sociale noi, în mare măsură aparţinând naţionalităţilor. In plus, lipsa unei puternice clase de mijloc, capabile să asigure un echilibru între clasele sociale a făcut ca ideea să fie abandonată. Un alt model era cel englez şi, se pare, că acesta a fost mai tentant datorită poziţiei pe care aristocraţia engleză continua să o deţină în viaţa politică. Atracţia exercitată de viaţa politică engleză a fost deosebit de puternică mai cu seamă că legile britanice nu aveau prevederi şi nici nu exista intenţia atribuirii de drepturi politice majorităţii populaţiei active. Totodată, parlamentul englez se bucura de o independenţă fără egal în raport cu celelalte puteri în stat, iar maghiiarii, după 1867, au căutat să confere instituţiei similare acelaşi statut. Nu întâmplător, până şi clădirea parlamentului Ungariei era o imitaţie a clădirii celui englez. Dar mai era un element care le-a atras atenţia, anume numărul redus de scoţieni şi irlandezi prezenţi în parlament. De fapt, chiar şi la 1848 au recurs la formula britanică.

La cîţiva ani după dualism, în 1874, ca un preludiu la evenimentele ce vor avea loc un an mai tîr-

ziu, legea electorală ungară a fost modificată, reducând dintr-o trăsătură de condei cu 10% numărul celor ce beneficiau de dreptul la vot, astfel că din întreaga populaţie doar 6% erau alegători. Prevederile acesteia au avut ca scop menţinerea dominaţiei politice a marilor proprietari de pământ în dauna celorlalte categorii sociale. însăşi Jokai Mor a declarat în parlamentuil ungar despre această nouă lege electorală: „Vom avea un stat maghiar în Europa? Răspunsul: nouă milioane nernaghiare împotriva a şase milioane maghiare în cazul beneficierii de votul universal ar face iluzorie această posibilitate"[23].

Legea din 1874 a lovit drastic electoraftui românesc, comprimând număniil celor ce puteau beneficia de acest drept. în acelaşi timp s-a produs o nouă organizare administrativă şi, odată cu ea, rearondarea circumscripţiilor electorale de o manieră care a dus la fragmentarea corpului electoral românesc atât cît mai rămăsese din el.

Exemplul britanic, citat ca insistenţă de deputaţii maghiari, a fost urmat şi în anii următori, fără însă a fi adaptat la schimbările care se produceau, cu toaite că englezii înşişi au procedat la extinderea legii electorale, ceea ce în Ungaria nu s-a întâmplat.

Numărul restrâns de votanţi permitea manipularea lor de către autorităţi, pe diferite căi, una mai nedemocratică decât alta. Campaniile electorale au devenit cu trecerea anilor adevărate bătălii, unităţi militare erau puse în stare de alertă şi participau direct la alegeri intimidând alegătorii, influenţând acordarea voturilor. în plus, pentru alegători era din ce în ce mai puţin clară deosebirea dintre partidele pentru care votau. Programele acestora nu se deosebeau prea mult unele de altele. Singura distincţie, şi aceasta puţin perceptibilă de către marea majo-

ritate a vctanţi'lor, era atitudinea favorabilă sau ostilă faţă de dualism.

Regulamentul de funcţionare al parlamentului avea şi el prevederile sale în jurul cărora se va declanşa o puternică confruntare. Odată ales, deputatul beneficia de imunitatea parlamentară conform căreia între alegeri nu ePa responsabil în faţa alegătorilor, ci numai în faţa colegilor din parlament. Dezavantajul a fost indiscutabil de partea deputaţilor minorităţilor supuşi unui tratament de multe ori mergînd pînă la violenţă.

Toate aceste elemente conjugate au făcut ca speranţele naţionalităţilor în parlament, în legile pe care acesta era dator să le urmeze să fie iluzorii, ele constituind în uMimă instanţă argumentele esenţiale aduse de iniţiatorii pasivismului în sprijinul adoptării acestei ttaeltici politice menite să respingă recunoaşterea actului încheiat la 1867 fără consimţămîntul naţionalităţii române.

Dreptul de vot universal, chemat să contribuie la democratizarea vieţii politice ungare, riu a fost luat în considerare din cauza problemei nationalle. Ori de cîte ori s-au ridicalt voci din partea cercurilor progresiste în favoarea lui, argumentul împotrivă a fost acelaşi, ca un leit motiv şi anuime pericolul etnicilor nemaghiari de a accede la putere. Astfel votul universal nu a fost introdus în Ungaria din următoarele două motive: 1) Acuitatea problemei naţionale, considerată pericol principal pentru ideea de stat naţional, pentru puternicii zilei, în ultimă instanţă şi 2) Standardul de viaţă scăzut ,un alt pericol pentru stat. Milioanele de ţărani din Ungaria erau departe de a întruni condiţiile din democraţiile vestice. Abia reformele agrare de după primul război mondial au generat .schimbări în legile electorale în sensul extinderii dreptului de vot.

Limitarea şi, oarecum, osificarea sistemului electoral au contribuit din plin la organizarea politică

a naţionalităţilor, la întărirea sentimentului de frustrare, a convingerii tot mai extinsă că deciziile in ceea ce îi priveşte nu erau luate cu consimţărnîntul lor, ci, în majoritatea cazurilor, împotriva lor.

în acesit context politic, elita românească se angajează în apărarea drepturilor naţionale ameninţate sistematic de regim. *Memorandul* va surprinde ou fidelitate aspectele contrariante ale evoluţiilor politice ungare, tarele unui sistem antidemocratic. Confruntarea de factură politică nu trebuie să ne inducă în eroare. Masa popiutlaţiei maghiiare atît din Ungaria, cât şi din Transilvania s-a implicat destui de puţin în lupta politică. Guvernanţii, partidele politice, parlamentul, presa nu au tratat şi nici nu au elaborat legi speciale pentru români sau maghiari. Multe dintre ele i-au afectat în egală măsură. Deosebirea consta însă în faptul că pentru români ele au avut şi un puternic impact naţional, întregul sistem i-a considerat inferiori din toate punctele de vedere, cunoscînd foarte puţine lucruri legate de progresu'l, ce e drept lent, dar sigur, pe care comunitatea românească îl înregistra printr-un efort propriu în toate domeniile.

---

[1] In timpul războiului, soldaţii români din arrrmta imperială au luptat cu mult devotament pentru Habsburgi. Au fost îndemnaţi de liderii politici, de preoţi şi învăţători care ştiau că înfrîngerea Austriei va avea consecinţe dezastruoase pentru ei. Nu s-au înşelat în această privinţă. Vezi K. Hitchins, L. Maior, *Corespondenţa lui Raţiu cu Bariţiu,* Ed. Dacia, Cluj, 1970 p. 110 passim.

[2] Oscar Jâszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy,* The University of Chicago Press, Chicago and London 1966, p. 277. Cartea lui Jâszi, apărută în 1929 în S.U.A., a cunoscut mai multe ediţii în limbi de circulaţie. O vom cita des pentru acurateţea informaţiei, dar şi pentru viziunea progresistă a autorului, unul dintre sociologii de marcă, exponent de frunte al radicalismului din debutul veacului nostru.

[3] Ibidem, p. 337.

* Idem.

[3] Un coleg din parlament, după discursurile sale critice la adresa politicii guvernamentale, a declarat într-o totală lipsă de originalitate, dar în aplauzele sălii: „Şi acum, domnilor, să deschidem geamurile". Episodul la O. Jâszi op. cit. p. 338. De remarcat că românii din Caransebeş l-au ales pe Mocsâry Lajos ca deputat în semn de preţuire pentru vederile sale progresiste, contrare majorităţii parlamentarilor unguri.

[6] D. Prodan, *Note mai vechi în legătură cu revoluţia noastră din 1848,* în „Revue, de Transylvanie", tom 1, 1991, pag. 7.

[7] Scotus Viator (R. W. Seton-Wattson), *Racial problems in Hungary* (London, 1908), p. 441—466. Şi pînă la 1886 românii, intelectuali şi ziarişti, au suportat pedepse cu închisoarea pentru articolele critice la adresa politicii de maghiarizare. Astfel, Alexandru Roman — 1 an închisoare, 500 fi. amendă; Gruia Liuba *(Albina)* — 15 luni închisoare, 500 fi. amendă; G. Bariţiu în 1879 şi 1884 are două procese de presă etc. în general, pentru această problemă vezi studiul lui V. Gionea, *Procesele politice de presă ale româ nilor din Transilvania,* Braşov, f.a.

[8] O. Jâszi. op. cit. p. 282. Datele se referă la primul deceniu al secolului al XX-lea, cînd numărul ziare lor, al periodicelor româneşti a crescut simţitor faţă de ultima parte a veacului al XlX-lea. Pe măsură ce băncile româneşti s-au întărit, şi sprijinul lor pentru presa românească ,a crescut,

[9] Idem, p. 346. Este greu de înţeles atitudinea pe care istoriografia maghiară, mai ales cea din diasporă, dar şi din Ungaria o adoptă prezentînd foarte elogios această perioadă. Din multe puncte de vedere preia nostalgic viziunea gentry-istă asupra vieţii po litice ungare. Mai mult punctele de vedere opuse sînt caracterizate ca „naţionaliste", exact ca pînă la 1918. Mai mult chiar, unele opinii sînt de-a dreptul jicnitoare la adresa românilor, sîrbilor, slovacilor, trataţi, de pe o poziţie nejustificată de superioritate, ca po poare inferioare. Asemenea afirmaţii readuc în ac tualitate perioada la care ne referim în această carte.

[10] Andrew C. Janosi, *The Politics of Backwardness in Hungary,* 1825—1945, Princenton University Press, Princenton, New-Jersey, 1982, p. 145 şi .urm.

[11] Pe larg, P. Hanak, *The burgeoisification of the Hungarian nobility — Reality and Utopia in the 19th century,* în *Etudes Historiques H o ngrois es,* voi. I, Budapest, 1985, p. 403 şi urm.

. [n] *Din istoria Transilvaniei,* voi. II. ed. II, Bucureşti, 1963, p. 295.
[13] Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond EMKE, an. 1893, nr. 1122, f. 1—2.
[H] Idem, nr. 421, f. 3, cutia 9.
[15] Idem, nr. 204, f. 2.
[IS] Idem, nr. 712, f. 3, cutia 12.
[17] Idem, nr. 749, f. 7—8, cutia 13.
[18] Idem, nr. 800, f. 3—4, cutia 13.
[19] Idem, nr. 768, f. 2, cutia 13.
[20] A. C. Janosi, op. cit., p. 136—137.
[21] Păi Hoitsy, *Nagymagyarorszag,* Budapest, 1902, p. 7.
[22] Idem, p. 102.
[23] Vezi nota 11.

INSTITUTIONALIZAREA MIŞCĂRII NAŢIONALE. ÎNFIINŢAREA PARTIDELOR LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA

Memorandul şi mişcarea generată de el au fost produsul unui proces îndelungat parcurs de societatea românească din Transilvania în contextul expansiunii firești a ideologiei naţionale în structurile profunde ale populaţiei afectată din ce în ce mai mult de ostilitatea unui regim politic ale cărui interese difereau vădit de cele ale majorităţii etnice.

Semnele debutului mişcării naţionale româneşti se resimt în mijlocul unor mici grupuri de intelectuali, îngrijoraţi de destinul nefericit al naţiunii lor şi conştienţi de necesitatea participării, în conformitate cu numărul şi importanţa lor, la viaţa politico-culturală a ţării dominată de străini. La început, ei nu au fost preocupaţi sau nu au avut ca obiectiv principal înlăturarea stăpînirii străine şi preluarea puterii, date fiind coordonatele contextului internaţional întru tortul nefavorabile, exprimate de prexenţa celor trei mari imperii: ţarist, otoman şi habsburgic. Tipic, aceşti lideri, cînd simt că li se neagă dreptul de participare la viaţa politică oficială, provoacă şi caută suportul popular, transformînd micile lor organizaţii şi societăţi în instituţii cu o largă audienţă populară, de tipul partidelor şi uniunilor,

pe criterii naţionale. Ele au avut la bază ideologia naţională conturată, în cazul românilor. încă din veacul aii XVIII-lea. Aceasta a înmagazinat, a absorbit conceptele democraţiei europene, ideile liberalismului, regăsindu-se cu uşurinţă în toate manifestările politice româneşti.

în general, încă de la începuturile sale, tendinţa „naţionalului" a fost de a prevala asupra celorlalte curenite politice. Centrul şi Estul european au dat o culoare naţională triadei revoluţiei franceze de la 1789, „Libertate, Egalitate, Fraternitate". Una din cauze a fost, fără îndoială, itinerarul parcurs obligatoriu prin lumea germană, dominată şi frămîntată, la rîndul ei, de ideea unităţii naţionale. Continuîn-duşi drumul nimereşte pe un teren gata pregătit, dîndui coerenţă, îmbrăţişîndu-le nu ca pe o expresie a dreptului individului, ci a colectivităţii etnice, ultragiate de-a lungul anilor. Lipsa identităţii statului dintre graniţele etnice şi cele politice a favorizat prevalenta acestei ideologii asupra celorlalte curenite politice, lăsîndu-şi amprenta pe valorile ci- ■ vilizaţiei create în această parte a continentului nostru, oferind o diversitate culturală, politică benefică din multe privinţe pentru progresul umanităţii. A personalizat jumătatea orientală a Europei.

Ideologia naţională a contribuit la transferul către popor a conceptelor democraţiei veacului al XlX-lea, chiar dacă pe alocuri le atribuie sensuri diferite. Cel puţin ideea de libertate o diseminează cu o insistenţă remarcabilă, asociată cu cea a egalităţii, folosind toate mijloacele ce îi stau la dispoziţie. Pătrunsă tot mai adînc în straturile inferioare ale societăţii, ea a fost însoţită de ideea restrîngerii sau chiar a respingerii puterii absolutiste, exercitată asupra sa de o elită socială străină, suprapusă prin cucerire. Ea a preluat treptat rolul integrativ al religiei sau, mai bine spus, al instituţiei bisericeşti,

subminînd „loialitatea" faţă de stat şi dinastie.

Acest proces a variat de la o ţară la alta, în funcţie de grupurile sociale oare au fost depozitarele acestei ideologii. Bineînţeles, relevant, înainte de toate, a fost ritmul secularizării vieţii spirituale, avanpostul acestui proces 1-a reprezentat iluminismul, impactul "său dînd măsura în fapt a avansului naţionalismului în Centrul şi Estul european. Epoca romantismului a grăbit şi concretizat respectivul proces. Noua ideologie a promovat cu insistenţă conceptul sacru al patriei, în locui sfintei biserici, astfel că naţionalismul perioadei a fost capabil să satisfacă o nevoie socio-psihologică adâncă a grupurilor etnice pe care nici iluminismul şi nici celelalte curente raţionaliste nu au reuşit-o. Concomitent cu difuzarea acestui concept a fost răspîndit şi principiul conform căruia orice grupare etnică are dreptul la stat propriu, care să reprezinte identitatea graniţei politice cu cea etnică.

Pentru milioanele de credincioşi, apartenenţa la una din numeroasele biserici ce îşi desfăşurau activitatea n-a fost întotdeauna o problemă exclusiv de conştiinţă individuală, ci una de identificare cu naţiunea. Un alt element important trebuie reţinut, anume orientarea evidentă a culturii religioase spre constituirea unei societăţi politice, în care confruntările să fie anihilate cu sprijinul instituţiei bisericeşti. Acestea au fost, în linii mari, determinantele apropierii, ale îmbinării confesionalului cu naţionalul, contopire ilustrată elocvent de întreaga istorie a mişcării naţionale româneşti din Imperiul habsburgie. Lipsiţi de o reală loialitate faţă de stat, românii, indiferent de credinţă, au oferit bisericilor devotament, încredere, sprijin din toate punctele de vedere, material şi spiritual.

Dobîndirea unei infrastructuri, bine organizate, ca urmare a autonomizării instituţionale bisericeşti, încheia un proces ce data încă din secolul, al XVIII-lea.

Pînă la jumătatea secolului al XlX-lea, biserica ortodoxă din imperiu era socotită o instituţie ce reprezenta pe toţi creştinii ortodocşi din monarhie, indiferent de limbă, cultură sau grup etnic. Era un concept derivat din tradiţia bisericii bizantine, care avea să se erodeze pe măsura verticalizării conştiinţei naţionale, intrînd tot mai mult pe făgaşul naţional. S-a produs, astfel, o inversare a rolurilor, remarcîndu-se o prevalentă pe măsura înaintării î>timp a naţionalului în raport ou confesionalul. Consecinţa firească a fost, după cum lesne se poate constata, un interes sporit din partea conducerii mişcării naţionale de a autonomiza biserica pe criterii naţionale, indiferent de confesiune — ortodoxă sau greco-caitolică. în calitatea de singure instituţii de dare românii beneficiază, apare ca normal interesul revoluţionarilor de la 1848 de a include în programele lor problema autonomiei bisericilor, ca o premisă a menţinerii sau consacrării identităţii etnice. Sinoadele bisericeşti îşi schimbă tot mai muilt structura. De la rolul prevalent electoral se tinde, prin prezenţa tot mai numeroasă a laicilor, la transformarea lor în veritabile congrese şi conferinţe naţionale. Problemele de natură politică, economică şi culturală devin sesizabile încă din secolul al XVIII-lea, clerul unit şi ortodox îşi asumă şi rolul de purtător de cuvînt al naţiunii căruia îi aparţine. SemnalM îl dăduse Inachentie Micu, exemplul său fiind urmat de episcopii care-i succed. Sinoidalitiatea a deschis calea colaborării tot mai strînse dintre Mei şi mireni în conducerea afacerilor bisericeşti, extinzîndu-se şi asupra altor domenii ce nu aparţin exclusiv de domeniul confesional, punînd tot mai insistent în discuţie chestiunea autonomiei, a drepturilor naţionale, trecînd peste diviziunea în cele două confesiuni, ortodoxă şi greco-eatolică. Odată eu prevalenta naţionalului asupra confesionalului asisHăm şi la preluarea unor căi de exprimare a dezideratelor politice, îndeosebi a petiiţionalismului,

oare resimte şi el inovaţiile care îşi fac loc în anaamblul societăţii.

Prefacerile suferite de către mişcarea naţională în evoluţia ei, concordante cu fenomenele asemănătoare cunoscute de celelalte naţionalităţi dm imperiu, pretindeau o mai puternică solidarizare a forţelor sociale, cu alte cuvinte instituţionalizarea politică sub forma partidului chemat să exprime în continuare dezideratele româneşti. Pînă la întemeierea primelor instituţii de acest gen, cadrul instituţionali, purtător de cuvînt, a fost biserica, reprezentanţii ei, începînd cu episcopul Inochentie Mîeu, aceştia fiind iniţiatorii petiţionarismului românesc. După 1848 această formulă trebuia schimbată.

Instituţionalizarea politicului la românii din Transilvania s-a produs mai tîrziu deeît cea a culturii. Faptul nu trebuie să surprindă. El se explică prin dependenţa sau interacţiunea sa cu culturalul. Politicul a depins în societatea românească, într-o măsură aparte, de dezvoltarea şi asocierea de factură culturală. In primul rînd, elita politică a fost predominant intelectuală, în timp ce, la polul opus, se situa cea maghiară, de factură aristocratică. Deosebirea s-a resimţit la nivelul luptei politice. Prima, cea românească, a fost democratică, pentru că s-a ridicat împotriva privilegiului, apanaj al celei de a doua. în confruntarea politică, românii au fost dezavantajaţi pe toate planurile. A fost nevoie de un serios apel la intelectualitate, încă din secolul al XVIII-lea, în încercarea de a demonstra oponenţilor ceî puţin originea nobilă a poporului român, pentru a suplini lipsa unei aristocraţii pe care să o contrapună celei maghiare. Astfel, intelectualul a dobîndit un prestigiu greu de egalat în societatea românească, masa poporului venerîndu-i pe învăţaţii săi, pornind de la cele mai joase nivele şi pînă la vîrful piramidei. Acest prestigiu în timp capătă valenţe noi, pe măsură ce cultura se împleteşite tot mai mult

cu politicul, ultimul favorizat de apariţia unor categorii sociale noi, produs al evoluţiei economice. Avocaţi, bancheri, proprietari de pămint, comercianţi etc. cîştigă teren după 1854, anul desfiinţării relaţiilor feudale[1]. Creşterea mobilităţii sociale a avut consecinţe benefice pentru români şi nu numai pentru ei. Libertatea socială, chiar dacă nu a fost decît parţială, a oferit suportul şi continuitatea efortului spre dobîndirea şi a celei politieo-naţionale. Creşterile realizate pe plan cultural, ea urmare a unui deceniu (1849—1860) de interdicţie a activităţii politice, s-au materializat rapid prin întemeierea *Astrei* (1861), prima instituţie care acoperă o mare parte a teritoriului Transilvaniei. Ea a fost urmată, în scurtă vreme, de două asociaţii surori, la Arad[2] şi Sighet[3]. Apoi, numărul lor creşte rapid, pe profiluri din ce în ce mai diferite. Ele au constituit un mijloc de comunicare, prin întruniri, prin organizaţîlie locale. Nu întâmplător, în cadrul lor s-a discutat problema cea mai importantă şi anume — întemeierea partidelor naţionale şi, odată cu acestea, instituţionalizarea de factură politică.

Progresele realizate de către societatea românească din imperiul frabsburgic în perioada post-revoluţionară pe plan cultural şi economic au dus inerent la continuarea şi apoi consolidarea unei infrastructuri, avînd ca nucleu principal clasa de mijloc, situată în mediul rural. Ea a produs o intelectualitate formată cu preponderenţă în mediul cultural german, la universităţile germane sau austriece din a doua jumătate a veacului trecut. Acesteia i s-au adăugat preoţii şi învăţătorii, funcţionărimea, precum şi membrii altor profesiuni. Posibilităţile oferite de stat de a-i integra s-au dovedit, firește, limitate. Criteriile etnice prevalau asupra capacităţilor profesionale, motiv pentru oare majoritatea lor au cunoscut de timpuriii alienarea, marginalizarea de către stat. Vrînd, nevrînd au fost determinaţi să rămînă în mediul

propriu naţional. Acceptarea sau adaptarea s-au produs uşor, deoarece ei ai îmbrăţişat idealurile comunităţii naţionale, s-au identificat cu dezideratele colectivităţii din care au făcut parte. Asumarea rolului de conducători ai mişcării politice, eforturile constante depuse în vederea diseminării ideologiei naţionale trebuiau materializate în primul rînd prin instituţionalizarea acţiunii, a înfăptuirii solidarităţii naţionale. Formula nu putea fi alta decît partidul puternic colorat naţionali.

Procesul evolutiv care a dus la apariţia lui coincide cu începuturile mişcării naţionale româneşti, ca o expresie a existenţei unei puternice conştiinţe naţionale. Mişcarea politică românească, caracterizată printr-o puternică afiliere la principiile democraţiei, a constituit o forţă revoluţionară ce urmărea transferarea suveranităţii, aflată în mîinile stăpînitorilor străini, membrilor naţiunii majoritare, cu alte cuvinte românilor supuşi unei dominaţii intolerante, afectând grav existenţa naţională. Pe măsura trecerii anilor, lupta de eliberare naţională a crescut în intensitate, căpătînd forme concordante cu evoluţia politică şi a altor naţiuni şi popoare din Centrul şi Răsăritul Europei. Sub presiunea exercitată de imperiile orientale şi centro-europene, popoarele au cunoscut o epocă de renaştere naţională, materializată în creaţia literară, istorică şi lingvistică, domenii oare au oferit suportul ideologic al mişcării lor naţionale. Sîht cunoscute, în primele decenii ale secolului al XlX-lea, grupări, societăţi unele eu o activitate scurtă, altele cu o acoperire euiltiural-ştiinţifică, fără însă ca ele să îndreptăţească denumirea de partid. :

în timpul revoluţiei de la 1848 din Transilvania, la Blaj, cu ocazia Adunării Naţionale, în ultima zi, 5/17 mai, a fost ales un prim organism politic românesc, Comitetul Naţional, care-şi asumă dificila misiune de a conduce forţele revoluţionare într-o

confruntare politico-militară fără precedent pentru românii transilvăneni. Acest nucleu, la care au aderat, rînd pe rînd, cele mai diverse categorii sociale, a avut o existenţă efemeră, el fiind diferenţiat încă înainte de înfrîngerea revoluţiei. Prestigiul său, ideile care i-au călăuzit activitatea s-au constituit într-un model şi nu a fost întâmplătoare reîntrunirea sa în primii ani ai regimului liberal. Principiile paşoptismului îşi dovedeau perenitatea, dezideratele naţionale rămînînd aceleaşi, doar cadrul politic era schimbat. Dar nici această recrudescenţă nu s-a finalizat în întemeierea unui partid.

Solidaritatea naţională generată de nevoia stringentă a coalizării forţelor poporului peste clase sau categorii sociale, peste deosebirile confesionale îşi va face tot mai mult loc în preocupările intelectualităţii ardelene pusă din nou în cumpănă de către naţiunile dominante din imperiul habsburgic Anul 1867 a fost prefaţat de numeroase evenimente, de manevre politice ce urmăreau anexarea Transilvaniei la Ungaria, de data aceasta cu sprijinul şi acordul Vienei. Era momentul care reclama acut nevoia închegării rezistenţei naţionale prin intermediul unui partid[4].

Discuţiile care s-au purtat în jurul acestei chestiuni au scos în evidenţă căutarea unor modele europene, a unor soluţii concordante cu statutul românilor din monarhie. Era necesară, în contactul politic prefigurat şi apoi aplicat, găsirea formelor adecvate care să răspundă noii situaţii generate de dualismul austro-ungar.

Campania purtată de pasivişiti în favoarea generalizării tacticii lor, pe oare caută să o popularizeze pe toate căile, a cunoscut o perioadă de accentuare la începutul anului 1869, odată cu exprimarea dorinţei de organizare în partide politice. Rînd pe rînd, „Federaţiunea*, „Gazeta Transilvaniei", „Gura satului" publică articole pe această temă ce preocupă opinia

publică românească. Scopul lor era în aceiaşi timp să anihileze gruparea activistă a mitropolitului Andrei Şaguna. Articolele, în mai multe rînduri, au recurs şi la atacuri la persoană, considerînd ralierea în jurul personalităţii mitropolitului sibian a unei părţi a intelectualităţii româneşti ca pe o abajtere de ia interesele naţionale româneşti. Cu oarecare predilecţie, Ioan cavaler de Puşcariu, colaborator al lui Andrei Şaguna, suportă greutatea acestei veritabile ofensive pasiviste. Pe plaroursiul a cinci numere, „Federaţiunea" publică ciclul intitulat „Programul nostru şi Dl. Cav. Puşcariu et comp.", iar „Guma Satului" îi rezervă un grupaj de „tragedii" semnificativ denumit „Moartea cavalerului"[6].

Confruntarea purtată în paginile presei româneşti, atît din Transilvania cît şi din România, prefigurează procesul politic chemat să ducă la întemeierea partidelor. Argumentele pasiviştilor s-au înmulţit pe măsură ce autorităţile austro-ungare recurg la o serie de măsuri restrictive. încetul cu încetul personalităţi româneşti sînt eliminate din funcţiile deţinute în cadrul aparatului de stat. A)P°i, marginalizarea sistema/tică a întregii comunităţi naţionale a fost sesizabilă la nivelul conducerii mişcării naţionale.

Un alt factor important care a determinat accele rarea acestui proces aparţine, în mare măsură, or ganizării vieţii politice din imperiul austro-ungar prin crearea instituţiilor de tipul partidului. Faptul a fost resimţit la toate nivelele. S-au organizat în partide atîit elitele conducătoare din Austria, cât şi din Ungaria, fenomemuil răspîndindu-se în mijlocul naţionalităţilor. Astfel, sîrbii, croaţii, cehii, slove nii, saşii transilvăneni se aflau în stadii avansate în această privinţă. Penttru ca dialogul dintre naţiona lităţi să aibă loc de la partid la partid era nevoie ca şi românii să recurgă la această soluţie pentru o viaţă politică modernă. . , ...

La începutul anului 1869, Anton Mocioni, prin-tr-un apel apărut în presa vremii, își făcea cunoscută inițiativa de a organiza un partid al românilor bănățeni. A și fixat ca dată ziua de 7 februarie, iar ca loc de desfășurare orașul Timișoara. Momentul' convocării conferinței a fost favorizat de alegerile pentru parlamentul Ungariei, prevăzute pentru luna martie a aceluiași an: „Mișcările peratru alegerile — preciza el — la dieta viitoare s-au început și decurg pretutindeni eu o interesare serioasă și generală. Vedem toate partidele, prin toate părțile adunîndu-se în dese conferințe"[7].

Apelul s-a bucurat de un succes neașteptat. Un mare număr de participanți s-au întrunit la Timișoara. Printre ei se afla și o delegație din Vojvorîina, în frunte cu Svetozar Miletici, șeful Partidului Liberal Sîrb, înființat prin conferința de la Becicherecul Mare. Luau parte la conferință numeroși corespondenți ai unor ziare din Transilvania, precum și din Praga, Viena și Budapesta.

Beneficiind de aportul lui Alexandru Mocioni și Vineențiu Babeș, cunoscători ai vieții politice și cu serioase cunoștințe în domeniul politologiei, bănățenii, cu ocazia Conferinței, vor etala intențiile lor de a întemeia o organizație de partid modernă, care să corespundă standardelor europene. Primul dintre ei a dominat dezbaterile, impunîndu-se ca figiira politică principală, revenindu-i misiunea de a argumenta și prezenta programul. Alexandru Modoni a pledfat strălucit în favoarea întemeierii partidului: „în viața constituțională, lupta pentru idei, pentru reforme și drepturi, se mijlocește prin partide politice"[8].

Atît el, cit și ceilalți lideri ai mișcării naționale au elaborat un program destui de general, mărginin-duse la nuanțarea unor principii, fără prea multe precizări. Iimipresiia degajată de lucrările Conferinței esite că inițiatorii ei au avut rețineri generate de o •

reacţie a autorităţilor, dar şi de teamă că o parte a delegaţiilor nu-1 vor accepta in cazul concretizării acestuia. Mocioni a propus în primul punct sdlidaritotea ou naţionalităţile din Ungaria, supuse aceluiaşi regim politic şi oare luptau pentru aceleaşi drepturi cu românii. Nu a lipsit din program colaborarea cu românii din fostull principat al Transilvaniei. Conducătorii bănăţenilor erau convinşi că, în Transilvania, unde se desfăşura un proces similar, românii vor adopta pasivismul oa taiotică politică şi, de aceea, au considerat că le revine o îndatorire firească să lupte în parlament şi pentru cauza acestora. Vincenţiu Babeş a susţinut cu tărie acest punct din program, fiind sprijinit de Alexandru Popovici, Ioan Misiei, Minai Bunei, Mircea Stănescu eitc. Acest punct programatic, cel mai important din perspectivă istorică, a permis extinderea şi, apoi, în final, unirea cu partidul înfiinţat o lună mai tîrziu la Miercurea Sibiului. Tot pe linia colaborării cu naţionalităţile se înscrie şi punţctul cinci aii programului, în el se preconiza sprijinirea efectivă a luptei pentru autonomie a croaţilor. în rest, expozeul lui Alex. Mocioni conţinea afilierea noului partid la principiile „liberalismului şi democraţiei". Oricum, cei peste 500 de participanţi la conferinţă au susţinut atît programul!, *cit* şi înfiinţarea propriu-zisă a partidului. Acesta de pe urmă a constituit obiectivul principal aii întîlnirii.

întemeierea celor două partide, sîrb şi român, a trezit suspiciuni în Consiliul de miniştri al Ungariei, oare în şedinţa din 12 februarie 1869 a dezbătut consecinţele organizării celor două naţionalităţi. Programul politic ai celor două partide a fost considerat, de la bun început, aa o „aţîţare împotriva independenţei şi integrităţii teritoriale ungare"[9]. Ministrul de interne, Bela Wenckheim, a propus publicarea unui manifest către popoarele din Ungaria, în qare să li se atragă atenţia că. în cazul unor tul-

burări, pedepsele vor fi exemplare. Era evident că propunerea sa era o încercare de intimidare a celor care au aderat Ja cele două partide şi la programele lor. Un comisar regal, Bela Szende, a primit misiunea de a întocmii un raport amănunţit asupra modului de desfăşurare a conferinţei de la Timişoara. In urma informaţiilor furnizate de el, Vineenţiu Babeş, funcţionar la scaunul regal de judecată, a fost destituit pe motivul că a luat parte la conferinţa de la Timişoara[10].

Nu peste mult timp, noul partid a intrat în campania electorală, oare s-a desfăşurat în luna martie 1869. Au fost aleşi 10 deputaţi ai partidului naţional, care, împreună cu deputaţii sîrbi Svetozar Miletici, Stratimirovici şi Ştefan Pa vio vioi, s-au organizat într-un club parlamentar naţional.

Activitatea lor în parlament, din 1869 pînă în 1872, a fost bogată din punctul de vedere al interpelărilor sau discuţiilor asupra proiectelor de lege supuse dezbaterilor. Deputaţii români au colaborat cu cei sîrbi, mai puţin cu slovacii „şovăielnici şi precauţi", cum îi caracteriza Svetozar Miletici, ridicîndu-se întotdeauna în sprijinul lor. Dar, pe lîngă această colaborare, au intrat în legătură cu stânga parlamentară maghiară, condusă de Irânyi Daniel, la solicitarea acestuia.

In luna noiembrie 1869, clubul parlamentarilor „naţionalişti" a fost invitat să delege trei deputaţi pentru ca, în colaborare cu stingă parlamentară ungară, să elaboreze un nou proiect de lege a naţionalităţilor. Au fost aleşi Alexandru Mocioni, Iosif Hodoş şi Svetozar Miletici, care au participat la convorbirile cu reprezentanţii Partidukii Democratic Maghiar, Irânyi Daniel, Simonyi Erno, Ka/llay Erno şi Madarâsz Iozsef. Această colaborare a avut la bază proiecftul comun sîrbo-român din 1868 cu care deputaţii maghiari s-au arătat, în principiu, de acord. Proiectul, rezultat al convorbirilor dintre cele

două părţi, a fost prezentat la începutul anului 1870 P.D.M.-ului, dare însă 1-a respins[11]. Colaborarea înftre aceste două grupări politice, cu tot eşecul suferit, a continuat cu alte ocazii. Astfel, deputaţii români au sprijinit cu votul lor proiectul lui Jokai Mor privind ajutorarea văduvelor, orfanilor şi invalizilor din timpul revoluţiei de la 1848, mai ales că prevederiSIe legii se extindeau şi asupra românilor. De asemenea, au sprijinit proiectul de lege referitor la libertatea industrială şi de asociere propus de stînga parlamentară ungiară. Această colaborare, deşi iniţial se recomandase renunţarea apropierii de partidele maghiare din parlament, dezvăluie intenţia românilor de a se alia ou forţele politice interesate în democratizarea statului.

In ceea ce priveşte problema sprijinirii luptei românWor din fostul principat al Transilvaniei, ori de cîte ori s-a ivit prilejul, deputaţii au folosit tribuna parlamentară în favoarea acestora. S-au remarcat în această privinţă intervenţiile lui Iosif Hodoş, Vincenţiu Babeş, Alexandru Mbcioni care au pretins în numele transilvănenilor restituirea autonomiei, anulată prin compromisul din 1867. Această atitudine permanentă a creat posibilitatea lărgirii contactelor dintre cele două partide naţionale româneşti în vederea unificării lor. Un rol însemnat în această privinţă a revenit ziarului „Albina" care, aproape număr de număr, a acordat o atenţie deosebită acestei probleme.

In spiritul programului de la Timişoara se înscriu şi luările de poziţie în favoarea democratizării aparatului de stait. Prin voitul lor, deputaţii români, împreună cu sârbii, croaţii şi s'lovacii au împiedicat punerea în aplicare a unor legi. Astfel, au determinat căderea proiectului de lege întocmit de Deak Ferenc referitor la instituirea unei judecătorii de stat sau senat formate din jurişti numiţi de guvern. La discuţiile pe marginea acestui proiect, I. Hodoş şi

V. Babeş au arătat că judecătorii trebuie să fie aleşi şi nu numiţi.

N-au lipsit din interpelaţie şi distrusurile parlamentare ale deputaţilor români probleme de natură socială, deşi ele nu erau cuprinse în programul din 1869. S-au distins în acest sens Iosif Hodoş, M. A. Stănescu, V. Biabeş şi ceilalţi, care au combătut întotdeauna bugetele supuse aprobării parlamentului. Dar ei nu s-au mărginit numai la atît, ci au luat în discuţie modul cum patentele ufbariale din 1853—1854 s-^au aplicat atît în Banat, cit şi în Ungaria. Protestul lor energic legat de această chestiune îl ilustrează atitudinea deputaţilor faţă de cazul petrecut în satul Tofă'leni. Remarcabilă în acest sens este interpelarea din 22 noiembrie 1869 a lui Alexandru Roman[12]. El a criticat în termeni violenţi modul cum legislaţia agrară era aplicată, abuzurile săvârşite de autorităţi şi proprietari, aducând ca argument alungarea locuitorilor din Tofăleni de pe pământurile şi din casele lor de către baronul Apor. Alexandru Roman a reluat în şedinţa diin 30 noiembrie 1869 această problemă, prezentînd dietei petiţia locuitorilor din Tofăleni care cereau anuiliarea hatănîrii judecătoreşti prin care erau deposedaţi de pământ.

La puţin timp după conferinţa de la Timişoara au intrat în acţiune şi românii ardeleni. încă din luniile ianuiarie şi februarie a avut loc în întreaga Transilvanie înfiinţarea de cluburi electorale. La 9 ianuarie în Sibiu, Ilarie Muţiu, notarul din Răşinari, a declarat în numele românilor pasivitatea faţă de alegeri, întrucât, spunea el, „transilvănenii *ca* atari, sânt după lege îndreptăţiţi să trimită deputaţi numai pentru diete transilvană"[13]. Cîteva zile mai tîrziu, românii şi saşii, întruniţi la Miercurea, adoptă o declaraţie comună în care se pronunţă pentru pasivitate, în aceeaşi zi, clubul comitatuilui Hunedoara a luat o decizie asemănătoare. In Solnocul

inferior, la Făgăraş şi Năsăud conducătorii românilor se declară de asemenea pe'nitru pasivism. Presa românească, cu mici excepţii, sprijină, prin articole lămuritoare, pasivismul, oferind paginile sale tuturor celor ce aveau intenţia să-şi exprime opiniile faţă de tadtioa politică susţinută de grupul Bariţiu — Raţiu.

Această efervescenţă, precuim şi spiritul care domnea printre românii ardeleni, i-au convins pe mulţi despre necesitatea convocării grabnice a unei conferinţe naţionale în scopul înfiinţării unui partid, cu un program politic necesar activităţii lui viitoare- In concepţia lor, la fel oa şi în cazul bănăţenilor, el trebuia să confere mişcării naţionale unitatea de acţiune, atît de stringentă în condiţiile politicii interne a guvernelor maghiare.

Încă în luna- ianuarie, Ioan Raţiu îi scrie lui George Bariţiu, îndemnîndu-l să treacă la acţiune în vederea pregătirii conferinţei naţionale, deoarece partidele guvernamentale îşi intensifică campania electorală, încercîrud să aitragă alegătorii români de partea lor[14]. Atît Raţiu, cît şi Visarion Roman cer ca funcţionarii români şi vârfurile bisericeşti să nu participe la conferinţă, deoarece statul putea exercita asupra lor presiuni de natură financiară care ar fi .adus prejudicii mişcării naţionale[15]. între fruntaşii politici au avut loc schimburi, de scrisori, legate de proiectata conferinţă. George Bariţiu, Ioan Raţiu, Ilie Mădelariu, Visarion Roman şi Gavril Mânu sînt deosebit de activi în această perioadă, încă la 10 ianuarie, Măcellariu, care-şi asumase dificila sarcină de a organiza conferinţa, îi telegrafiază lui Bariţiu, propunîndu-i să se întîlnească în acest stop la Făgăraş.

în ziua de 23 februarie, după consultări frecvente, Măcelăriţi, Roman, Bologa şi Mânu au alcătuit apelul care îi chema pe români *la* Conferinţa Naţională de la Miercurea, expediindu-1 apoi ziarelor româ-

neşti. In aceeaşi zi, Măcelariu îi scrie lui Bariţiu o scrisoare, în care-l informează în detaliu despre acţiunea întreprinsă. El îl invită insistent să participe lia conferinţă[16].

înainte de a primi înştiinţarea lui Măcelariu, românii din Gherla, Dej şi Năsăud au apelat la Ioan Raţiu, cerând convocarea unei conferinţe similare cu cea de la Timişoara, propunînd în acest scop ca loc de desfăşurare oraşul Turda. In scrisoarea de răspuns, Raţiu s-a declarat de acord cu ţinerea conferinţei, nu însă şi cu locul desemnat[17]. Se piare însă că Raţiu nu era la curent cu acţiunea celor patru sifoieni pînă în momentuil primirii telegramei lui Măcelariu.

Scopul convocării expus în apel era următorul: constituirea Partidului Naţional Român din Transilvania şi stabilirea unei atitudini solidare faţă de alegerife ce urmau. La 25 februarie, Măcelariu a scris comisarului regesc ad Transilvaniei, Emanuel Pechy, pentru a obţine aprobarea acestuia în vederea desfăşurării conferinţei. Scrisoarea era concepută în aşa fel, încît comisarul regesc să creadă că Măcelariu putea conferi adunării o linie activistă. Guvernul maghiar nu era indiferent faţă de altitudinea românilor şi intrarea lor în activitatea parlamentară ar fi însemnat recunoaşterea dualismului. Măceteriu s-a folosit cu abilitate de concluziile conferinţelor comitotense, destul de contradictorii în hotărîrile lor. Ele erau de fapt rezultatul înţelegerii eronate a tacticii pasivisite, astfel se explică faptul că la Hunedoara, spre exemplu, majoritatea a fost pentru abţinerea de la alegeri, dar au decis să nu aleagă nici Comiîtet Electoral Gomitatens, crezînd că astfel se vor înscrie pe linia pasivismului absolut. Măcelariu i-a sueierat lui Pechy că adunările comitatense, prin deciziile luate, n-au respectat întru totul dispoziţiile oficiale privind campania electorailă, de aceea o conferinţă generală este utilă pentru a lămuri

această problemă. La scurt timp, comisarul regesc a fost convins de Măoelariu, îneuviinţînd ţinerea conferinţei.

Organizatorii conferinţei s-au adresat în scris principalelor personalităţi ale vieţii politice româneşti, explieîndu-ile obiectivele, cît şi urgenţa convocării ei. Au fost trimise scrisori de invitare lui Raţiu, Bariţiu, lui Ioan Micu Mo'ldovan, mitropolitul Ioan Varucea şi altor fruntaşi politici români.

Intrată în faza sa finală, acţiunea de ia Sibiu a determinat ţinerea unor conferinţe locaţie care să încredinţeze delegaţii afleşi cu împuterniciri scrise, referitoare la poziţia lor faţă de hotărîrile ce urmau a fi luate. La Braşov şi Turda, la Cluj şi Abrud, spre exemplu, au avut loc consfătuiri legate de mandatul delegaţilor la conferinţă. Cu rare excepţii, majoritatea participanţilor au optat pentru pasivism, demonstrând popularitatea grupului Bariţiu — Raţiu.

Pe lîngă acesite adunări, un aport înseninat în orientarea românilor 1-a avut presa. Au apărut o serie de articole în oare se explica sensuil şi importanţa acceptării paisivisimullui politic de către românii ardeleni. In campania de presă care a precedat conferinţa s-au distins ziarele bănăţene, în special „Albina", şi chiar ziare din România. Efervescenţa în acele zile era deosebită. Autorităţile încercau să-i intimideze pe Ilie Măcelariu, întreţineau o atmosferă încordată în împrejurimile Miercurei şi a Sibiului, iar Şaguna îndemna pe partizanii săi activişti să participe în număr mare pentru a determina adunarea să adoprte tactica lor. Intenţiile şaguniştilor i-au convins pe muilţi fruntaşi să vină la Miercurea pentru a le combate. Este cazuU lui Ioan Batiu, care s-a decis în ultimul moment să participe, deşi de sosirea lui la Miercurea era legiatâ venirea clujenilor, gherilenilor, dejenilor şi năsăudenilor. Astfel că, în 7 martie, avea să fie

prezent la dezbaterile conferinţei. „La Mercurea n-<am voit a merge, dar dkijenii, gherlenii, dejenii şi nâsăudenii n-au voit a merge din Turda fără mine"[18] — îi scria el în acele zile lui Bariţiu.

In dimineaţa zilei de 7 martie se găseau la Miercurea peste 400 de delegaţi, cifră care nu se va mai întfflmi multă vreme în conferinţele partidului. Lucrările au fosft deschise de către Ilie Măcelariu, cel oare semnase apeliuâ de convocare. în discursul său, el a înfăţişat eforturile depuse în vederea reuşitei adunării, precum şi scopurile ei. El a insistat în special asupra necesităţii stabilirii unei linii solidare în mişcarea naţională, condiţie a succesului în lupta politică. Era limpede că Măcelariu urmărea estomparea unei eventuale dispute dintre adepţii celor două tactici. Măcelariu, ales preşedinte al adunării, rosteşte un nou discurs, în care s-a rezumat să aducă „preamărire" habsburgilor, propunând adoptarea de la început a unei rezoluţii în care sa fie exprimată fidelitatea faţă de tron, alta — adresată naţionalităţilor. La prima vedere s-ar părea că Măcelariu voia să imprime o linie moderată conferinţei. Nu trebuie să uităm că în sală se găseau reprezentanţii autorităţilor, care urmăreau cu atenţie dezbaterile, deci aceste rezoluţii tindeau de fapt să abată atenţia guvernului de la scopurile ei reale şi de a oferi o oarecare protecţie participanţilor. Mai explicit în această privinţă ni se pare protopresbiiterul Hannia oare, în cuvîntul său pe marginea acestor propuneri, apunea: „Sunt numai vreo cîteva săptămîni de cînd s-au scornit lucruri minunate despre cele ce ar fi fost să se întîmple în Mercurea, deci era trebuinţă a arăta prin toată ţinuta noastră, că acelea sînt scornituri goale"[19].

'După discuţii legate de procedură s-a trecu/t Ia problema principală a conferinţei şi anume înfiinţarea Partidului Naţional Primul vorbitor, Visarion Roman, demonstrînd necesitatea înfiinţării unui or-

ganism pollitic care sâ *aanălizeze* întreaga mişcare naţională, a definit partidul în felul următor: „.totalitatea indivizilor de aceleaşi aspiraţiuni, de aceleaşi tendinţe, aceleaşi interese faţă de legislaţiunea ţării formează într-un stat constituţional o partidă"[20]. Definiţia lui Roman plasează partidul deasupra elasellor şi păturilor sociale, el avînd doar scopul de a se angaja în luptă împotriva legisiaţiunii emisă de puterea de stat. Exdluşi de la viaţa poilitică, românii, după această definiţie, urmau să se prezinte solidari, trecînd pesite barierele sociale. Partidul, după V. Roman, şi nu numai după el, reprezenta interesele unei naţiuni şi nu ale unei clase, de aceea interesele individuale trebuiau abandonate în favoarea celor generale.

Expunerea lui Roman asupra partidului a fost singura. Ceilalţi vorbitori s-au referit în majoritate la programul său, dar mai ales la tactica de urmat. In ceea ce priveşte programul, adoptat în unanimitate, dezbaterile au reafirmat hotărîrea românilor de a rămîne pe linia documentului programta<tic, aprobat în anii revoluţiei, la 3/15—5/27 mai 1848 în Blaj.

Modul cum 1-a prezentat Roman nu coincide însă întru totul cu amintitul document. Au fost lăisate la o parte revendicările de natură socială, fie din *cauza* că unele nu mai enau oportune, fie că se urmărea, datorită condiţiilor istorice noi, apărarea fiinţei naţionale. Asftfel, primul punct din program era o reluare a jurămîntu'lui de la Blaj. „Nu vom încerca să asuprim pe nimenea, dar nici nu vom suferi să ne asuprească nimenea"[21] şi care exprima dorinţa românilor de a colabora pe picior de egalitate cu toate naţionalităţile.

Al doilea punct era de fapt primul din cete 16 din 1848 şi proclama independenţa politică a naţiunii române bazată pe principiile libertăţii, egalităţii şi fraternităţii. Independenţa politică urma să fie asi-

guraltă printr-o reprezentare proporţională în raport cu nnjmărull românilor în dietă, funcţionari în administraţie, justiţie şi armată.

O fionmulare generală, fără precizările de rigoare, a fost dată punctului 3 şi anume: „Naţiunea română cere ştergerea privilegilor"[22]. Se pare că românii voiau desfiinţarea privilegiilor politice deţinute de moşierimea ungară şi mai puţin se refereau la cele de natură socială, şterse, în parte, prin patenta urbarMă din 1854.

în sfîrşit, uMmul punct se referă la autonomia Transilvaniei, deoarece pretindeau că ,.uniunea" cu Ungaria nu s-a discutait în prezenţa aleşilor români, ea nefiind un act legal. El include, în acelaşi timp, un protest faţă de pierderea autonomiei, prin dualism.

Discuţii aprinse s-au purtat în legătură cu tactica partidului. Mulţi dintre vorbitori au arătat pe larg conţinuituil pasivismului şi semnificaţia sa pentru românii din Transilvania. Astfel, toţi cei oare s-au referit la această problemă s-au străduit să arate că această tactică era rezultatul corupţiei ce domnea în timpul alegerilor, precum şi al unei legi electorale deosebite pemtnu Transilvania. Spre deosebire de Ungaria, unde legea electorală permitea o destul de largă participare la vot, în Transilvania censul ridicat constituia o piedică în calea manifestării politice a românilor. Dar pasivismul avea şi o altă semnificaţie majoră şi anume — nereeunoiaşterea noii forme de stat, boicotată prin această decizie. In sprijinul afirmaţiei lor, partizanii acestei tactici au adus ea argument neluarea în considerare a legilor votate în dieta de la Sibiu din 1863—1864. Se proclama astfel deschis rezistenţa faţă de noul regim.

Această tactică a avut apărători remarcabili în conferinţa de la Miercurea, activiştii fiind obligaţi să renunţe la susţinerea ideilor lor. S-au remarcat în

aceasftă privinţă intervenţiile lui loan Raţiu, unul din promotorii pasivismului, loan Micu Moldovan, Ioaehim Mureşianu, Aron Densuşianu şi mullţi alţii. Doar patru delegaţi, funcţionari în aparatul de stat, au votat pentru acftivism.

In finalul conferinţei s-a ales un Comitet Central Electoral, avîndu-1 ca preşedinte pe Ilie Măcelariu.

Înainte şi în timpul conferinţei mullţi participanţi au cerut trimiterea unui memorand împănatului, în care să fie înfăţişată poziţia romaniilor faţă de situaţia lor din monarhie. O comisie specială a discutat un proiect eOiaborat de către Bariţiu şi înmînat lui V. Roman pentru a-1 prezenta conferinţei. Se pare că acest proiect n-a întrunit sufragiile comisiei formate din loan Raţiu, loan Hannia, Avram Tinou şi Liviu. de Lemenyi. în schimb, a fost acceptat ca document al piartiduiLui *Memorandul* înaintat împăratului la 30 decembrie 1866. De altfel, Ioian Raţiu s-a pronunţat împotriva ideii ca românii să apeleze din nou la „bunăvoinţa monarhului. „A petiţiona io unuil nu mai voi"[23], scria el lui Bariţiu la 22 aprilie 1869, iar în legătură cu proiectata vizită a lui Francisc Josif în Transilvania, el opta pentru retragerea românilor de la manifestările care se organizau.

Rezultatele conferinţei de la Miercurea sînt apreciabile din mai multe puncte de vedere. în primui rînd, pentru o perioadă activiştii au fost înfrînţi, iar procesul de laicizare a mişcării naţionale a dobîndit o victorie remarcabilă. „Conducerea naţională — scria V. Roman lui Bariţiu — e smulsă din mîna popilor şi dacă socotim bine şi din a ampBoaiaţilor"[24]. încă înainte de începerea conferinţei această idee a avut partizanii săi destui de numeroşi. Atitudinea lui Şaguna era acum contrară majorităţii fruntaşilor politici, iar funcţionarii nu prezentau garanţii pentru bunul mers al partidului. împotriva lor statul putea acţiona scoţâhdu-i din slujbe, lucru care s-a şi întîmpilat după conferinţa de la Miercu-

rea. La 7 martie 1869, pasivismul a dobândit o victorie importantă, contribuind din plin la clarificarea poziţiei românilor din monarhie flaţă de dualism. Dar această victorie se cerea consolidată. La scurt timp, însă, autorităţile au intervenind hotărând dizolvarea comitetullui, ceea ce n-a însemnat însă şi sfârşitul activităţii lui, ou toate că Şaguna şi adepţii săi au trecut la atacuri deschise împotriva hotărîrilor conferinţei de la Miercurea. Această altitudine a împiedicat pentru multă vreme o ripostă decisivă la adresa regimului, a îngreunat activitatea comitetului ales la 7 martie, devenit semilegal.

Tendinţe spre unificarea celor două partide

După Conferinţa de ia Timişoara şi la începutul activităţii parlamentare, spre sfârşitul anului 1869, se înregistrează în rîndul acestui partid primele sciziuni, semn aii insatisfacţiei unora dintre liderii tineri atît faţă de programul, cît şi de modelul de organizare la nivelul structurilor inferioare. Urmînd exemplul „tinerilor" cehi, la Arad, în ziua de 19 decembrie 1869, se înfiinţează clubul „românilor tineri", autointitulat partid ou scopul declamat de a sprijini „cauza naţională". Conducerea lui era încredinţată unui comitet format din zece membri. Spre deosebire de programul adoptat la Timişoara, cel a dizidentei arădene, publicat în paginile ziarului „Albina", se distinge prin accentele radicale, mai cu seamă faţă de dualismul austro-ungar. De asemenea, clubul arădean caută să pună la baza organizării un statut de o manieră modernă.

Cu prilejul alegerilor parlamentare din primăvara anului 1870, clubul a sprijinit candidatura lui M. B.

Stănesou, oare în turneele electorale din saltele comitatului, într-^o viziune liberală, îşi prezintă programul său, ce coincide, în linii mari, cu al noului partid: dreptul de liberă întrunire, desfiinţarea Casei Magnaţilor şi înlocuirea ei cu un Seruatt liberal, emanciparea femeilor, reducerea impozitelor directe şi indirecte etc.

Afirmarea acestor principii moderne, afişate cu ocazia campaniei electorale, dar şi în presă, popularitatea dobîndită de „tinerii" arădeni au îngrijorat oonducereia Partidului Naţional Român din Banat şi Ungaria. Atît Vincenţiu Babeş, cît şi Alexandru Mocioni s-au străduit să-i readucă pe dizidenţi în partid, în ziua de 2 mai 1870 la Arad, Vimcenţiu Babeş, într-o adunare generală, a condamnat sciziunea respectivă, în numele principiului „solidarităţii" naţionale, deşi a recunoscut superioritatea programului arădean. El a reuşit să-i convingă pe participanţi să revină în partid. Abia după un an şi jumătate unitatea se va reface, prin acceptarea unora dintre punictele programatice ale clubului arădean. De fiapit, acesta de pe urmă îşi va păstra o oarecare individualitate, fenomenul dizidentei se va manifesta şi pe viitor. Oricum, existenţa sa a contribuit la radicalizarea programului, cu alte cuvinte a întregului partid.

în procesul consolidării, a organizării 3ia nivel looal, un rol important 1-a avut crearea clubului bihorean în ziua de 13 iulie 1871, îa Oradea. Iniţiativa a aparţinut lui Iosif Roman şi George Popa şi ea s-a datorat încercării de a obţine sprijinul electoratului românesc pentru alegerile municipale ce se apropiau. Conducerea iclubului, alături de cei doi iniţiatori, îi cuprindea pe Vasile Nistor, Miron Romanul, viitorul mitropolit ortodox, Vasile Juţiu şi Iosif Nistor. Deşi efortul depus de către aceasită organizaţie a Partidului Naţionali a avut suportul necesar, rezultatul alegerilor a fost departe de aştep~

f

Ca un

Partid.ua *i l*

p o m â n

?

în

ln

Ideea a v ? Unui cor P

ff a o imn

au

Conferința din mai 1872 a însemnat un moment de referință în evoluția politollogiei românești, o încercare apreciabilă de adaptare la evoluțiile europene, de ieșire din cadrul impus de regimul politic întemeiat la 1867.

Cu tot efortul depus în timpul campaniei electorale din același an de a expllica modul de desfășurare a alegerilor, de a face cunoscute prevederile legii etc, partidul a suferit o înfrângere categorică. Autoritățile au lualt din timp măsuri, mai cu seamă în circumscripțiile în oare Mocioni și Babeș și-au depus candidaturile. Datorită abuzurilor și corupției, cei doi conducători ai partidului iau căzut în alegerile respective. în alte locuri, candidaților P.N.R.B.U. le-au fost con/trapuși români care făceau parte din partidele de guvernămînt, sporind confuzia din mijlocul electoratului românesc. Din cei 20 de deputați români prezenți la deschiderea parlamentului, doar șapte reprezentau partidul național. O soartă asemănătoare a avut-o și partidul săsesc. Abia în anul 1874, numărul deputaților „naționaliști" a crescut prin alegerea lui Vincențiu Babeș de către românii și sîrbii din Biserica Albă, a lui Mihail Polit la Panciova și a lui Lazăr Cosibici la Titel. Colaborarea româno-sîrbă din parlament s-a consolidat, clubul deputaților „naționaliști", alături de grupul liberal maghiar reprezentând opoziția[26].

Declinul liberalismului maghiar, adoptarea unei linii dure în politica față de naționalități a determinat luări de poziție cu rezonanță în opinia publică. La 18 aprilie 1874, Alexandru Mocioni demisionează din oalitiajtea de deputat al cercului electoral Radna. Exemplul său a fosit urmat de Vincențiu Babeș. Tot mai numeroase erau vocile care pretindeau după 1875 adoptarea și în partea de vest a Transilvaniei a tacticii pasiviste, favorizând astfel apropierea de Partidul Național Român, constituit la Miercurea.

Şi contactele personale dintre conducătorii celor două partide s-au înmulţit, dovadă fiind relatările presei româneşti asupra posibilităţilor de unificare, discuţiile legate de formula preconizată să ducă la realizarea solidarităţii naţionale.

După Conferinţa de la Miercurea, procesul de organizare a partidului cunoaşte o perioadă de stagnare. Conducerea P.N.R.-ului nu a reuşit să coboare spre masa populaţiei româneşti, nici măcar în rîndul celor cu drept de voit. în mare măsură, cauza a constituit-o ordonanţa ministerială prin care partidul era interzis. în plus, percepţia diferită a partidului a contribuit şi la clivajul societăţii româneşti. Unii dintre conducătorii românilor au considerat greşită tactica propusă la Miercurea oa o formă a inacţiunii politice, neexistînd din acest punct de vedere un conisens, chiar în rândul taberei pasiviste. Nici activiştii nu au stat cu braţele încrucişate. Toate insuccesele politice au fost puse pe seama adversarilor politici români, a pasiviştilor.

A urmat un şir de acţiuni menite să revitalizeze partidul, dar, lipsind un cadru organizatoric adecvat, ele au fost, rînd pe rînd, sortite eşecului.

La mai puţin de un an de la Conferinţa din 7 martie 1869, a avut loc te Turda o consfătuire confidenţială iniţiată de Ioan Raţiu. Un nou Comite*, denumit „Deputaţiune Centrală" şi din care făceau parte I. Raţiu, I. Măcelariu, Iosif Hodoş, G. Mânu, îşi propune, firesc, organizarea, la nivel local, a „jurisdicţiunilor" partidului. Nu au reuşit să întemeieze decît un număr foarte restrins de organizaţii caracterizate şi ele prin efemerismul lor, cu toate că discuţiile şi propunerile făcute cu acel prilej au relevat efortul conducătorilor români de a da coerenţă încercărilor de a sprijini consolidarea clasei de mijloc româneşti.

Un punct important pentru viitorul instituţionalizării mişcării naţionale 1-a constituit dezbaterea amplificării legăturilor, a cooperării cu românii din

Banat şi Ungaria, sugerindu-se adoptarea unui program politie comun. Pe aceleaşi coordonate se înscria extinderea conceptului de solidaritate naţională şi asupra conaţionalilor din Bucovina.

S-a încercat găsirea unor căi de colaborare cu organizaţiile politice ale naţionali'tătilor din monarhie, cu cehii, croaţii, sîrbii, slovenii şi slovacii. Nici ideea unor contacte exploratorii cu formaţiuni politice maghiare nu a fost respinsă, îndeosebi cu cele de factură liberală. Pe .aceleaşi direcţii se înscrie şi o altă conferinţă restrînsă, desfăşurată la BOaj, eu ocazia comemorării zilei de 15 mai 1848. In biblioteca gimnaziului din localitate, Ioan Raţiu a propus condamnarea publică a braşovenilor, care deciseră să acorde sprijin electoral Partidului Liberal Maghiar, condus de contele Miu Andnassy. Socotind hotărîrea lua/tă la Braşov drept un sacrilegiu faţă de principiile revoluţiei române, precum şi ale conferinţelor anterioare, participanţii au adînciit separarea dintre pasivişti şi activişti, fapt relevat de consfătuirea din toamna (aceluiaşi an desfăşurată la Sibiu[27].

Oîiteva Juni mai tîrziu, în septembrie 1871, se înregistrează o nouă tentativă organizatorică. Cu prilejuil aniversării unui sfert de veac de la instalarea lui Andrei Şaguna ca episcop a avut loc o conferinţă chemată să depăşească confesionalismul, dar şi disputa pasivism — activism, o încercare de punere în funcţiune a partidului. I. Măcelariu, I. V. Rusu, V. Roman, I. Nemeş, I. Borcia etc. s-au constituit într-un comitet ad-hoc, inaugurînd o campanie de testare a opiniilor magistraţilor, a fruntaşilor mişcării naţionale faţă de iniţiativa convocării noii conferinţe naţionale. Ei s-au adresat la peste 120_de persoane, dar din păcate nu au primit decît 21 de răspunsuri, cum este lesne de înţeles. Faptul că întflnirea avea *loc* la Sibiu, sub egida mitropolitului, a tras serios în cumpănă. Cei care au răspuns erau

suporteri ai activismului politic. La *30 octombrie* 1871, respectivul comitet îşi încetează activitatea.

Formulele căutate nu s-au rezumat doar la aceste încercări. Din paginile ziarelor răzbat cu o anumită frecvenţă şi alte soluţii. Sesizabile erau propunerile de reactivare a Comitetului Permanent din 1861—1863, înfiinţat după modelul Marii Adunări Naţionale de la Blaj din 3/15 mai 1848, sub autoritatea celor doi mitropoliţi. „Telegraful Român" intră pe această temă în polemică cu „Gazeta Transilvaniei", de fapt un schimb de idei între I. Puşcariu şi G. Bariţiu.

Disputele s-au accentuat, atrăgînd atenţia oamenilor politici ce înclinau spre cooperare între centrele de putere din societatea românească. Din acest punct de vedere, în zilele de 5—6 mai 1872 o nouă Conferinţă are loc la Sibiu, cu participarea unor pasivişti: V. Roman, I. Măcelariu, Axente Sever etc. Ei s-au retras, însă, repede, socotindu-se minoritari în raport cu activiştii prezenţi în oraş. Rămaşi singuri, activiştii au înfiinţat un Comitet condus de P. Dunca, fost participant Ia evenimentele revoluţionare de la 1848, o figură nu prea populară printre români. Obiectivul urmărit îl reprezenta organizarea noii Conferinţe Naţionale a partidului. Activitatea acestui Comitet a fost, fără îndoială, un pas înainte. A reuşit, în primul rînd, să-i aducă la masa tratativelor pe cei doi mitropoliţi: Şaguna şi Vancea, realizînd un consens în ceea ce priveşte necesitatea convocării Conferinţei Naţionale. Se încearcă vădit aducerea în fruntea mişcării naţionale a celor doi mitropoliţi. S-a evitat, pe toaite căile, punerea semnului de egalitate între ortodoxism şi activism, pentru a evita suspiciunea greoo-catolicilor.

Foarte activ în această perioadă a fost I. Puşcariu, veritabil purtător de cuvînt al mitropolitului orto-

dox. A publicat broşura „Cauza română la 1872", atribuindu-i valoarea de manifest activist. In afara consideraţiilor privind tactica de urmat, Puşcariu face, pe parcursul a peste 50 de pagini, o amplă analiză a fenomenului politic românesc, într-o manieră modernă, demonstrând o veritabilă viziune europeană concordantă politologiei vremii. Contextul generat de actul din 1867 apare cu multă claritate, fiind în opinia noastră o primă analiză serioasă a dualismului, comparabilă ou publicistica eminesciană. Ea reprezintă o remarcabilă apreciere pentru vremea respectivă asupra mult comentatei legi a naţionalităţilor (1868), pe care Puşcariu o consideră oa pe o tentativă de sublimare a drepturilor colective cu cele individuale. Era o primă interpretare de această factură, apărută în peisiajul politic românesc ardelean. Document politic de mare însemnătate, cartea lui Puşcariu abordează, rînd, pe rind, legile emise după 1867, subliniind efectele lor.

Promotor aii activismului, el a propus în partea finală necesitatea participării românilor la viaţa parlamentară, ca o condiţie a elaborării unui memorand, adresat deopotrivă guvernului budapestan, cîit şi Curţii vieneze. Ideea sa decurgea firesc din structura statală de după 1867, respectând atributele puterii ee decurgeau din relaţiile dintre cele două capitale. El nu a respins nici un moment ideea restituirii autonomiei principatului, ceea ce, fără îndoială, îi conferă documentului un caracter antidualisit. în Viziunea sa, *Memorandul* propus trebuia să conţină, în esenţă, aceste idei.

Dar evenimentele ulterioare l-au infirmat pe Puşcariu şi, de ce nu am spune, întreaga grupare activistă va suferi un eşec. în contrapartidă, pasiviştii au organizat la Alba Iulia, în ziua de 27 iunie 1872, o conferinţă naţională, la care i-au invitat şi pe activişti. Desfăşurarea ei a relevat ca pe un element nou diminuarea intransigenţei pasiviste. Tacticii i

se dă o nouă interpretare. S-a propus participarea la alegeri, iar deputaţilor aleşi li se cerea să boicoteze lucrările parlamentului. S-a vehiculat, la un moment dat, conceptul de pasivitate relativă. Era o concesie chemată să ducă, în final, la „solidaritatea" naţionala solicitată cu multă insistenţă de către majoritatea conducerii partidului. Ea se datora în mare măsură avansului substanţial dobândit de către activişti.

Spre deosebire de consfătuirile restrânse desfăşurate anterior, la A'lba Iulia au fost prezenţi 213 delegaţi, mulţi dintre ei având asupra lor împuterniciri ale cluburilor şi cercurilor electorale, dovada concludentă a înfiripării infrastructurii partidului. Conferinţa respectivă a întrunit toate atributele unui congres al P.N.R.-uiui. însăşi structura participanţilor la dezbateri oglindea transformările prin care societatea românească trecea din punct de vedere sociail. Aşa numiţii „proprietari" erau în număr de 50, juriştii de toate categoriile 41, preoţii 38, profesorii şi învăţătorii 15, restul fiind comercianţi, meseriaşi şi funcţionari.

în seara premergătoare conferinţei, un număr de 40 delegaţi s-a întrunit pentru a adopta o conduită comună faţă de parlamentul ungar. Majoritatea participanţilor a aprobat propunerea prin care românii să ia parte la alegeri, dar deputaţii români să refuze în bloc mandatul, eonferindu-se întregii acţiuni un puternic colorit propagandistic. O minoritate a respins această decizie, situîndmse, în continuare, pe linia pasivismului. în rândurile ei se numărau G. Bariţiu, A. Sever, I. Micu Moldovan, Aug. Harşia etc.

A doua zi, *ia* 27 iunie, s-au deschis lucrările în plen, Ioan Raţiu a fost ales preşedinte al Conferinţei, discursul său inaugural s-a caracterizat printr-o serioasă critică Ha adresa celor doi mitropoliţi, care, în conformitate cu aprobarea obţinută după multe discuţii cu autorităţile, prevedea ca obligatorie prezenţa lor la dezbateri. Absenţa lor permitea comi-

sarului regal maghiar Emanuel Pechy să dizolve conferinţa.

Propunerile din comisia de 40, în cele două variante, au declanşat o polemică aprinsă. Spre surprinderea generală, proiectul adoptat în seara zilei de 26 Iunie a fost respins, cu o majoritate generală, astfel că pasivismul a rămas în continuare ca tactică politică a partidului. Meritorie a fost şi tendinţa multora dintre participanţi de a lua în discuţie problema elaborării unui nou program, care să răspundă contextului politic din imperiu. Conducătorii de vază ai partidului s-au deplasat la Blaj, unde au avut consultări pe această temă cu mitropolitul Ioan Vancea. Oferta făcută în acest sens de înaltul ierarh era însă departe de a corespunde aşteptărilor delegaţiei venite de la Alba Iulia. Raţiu a declarat că obiectivul politic trebuia să răimînă autonomia Transilvaniei, cu alte cuvinte, anularea „uniunii" cu Ungaria, realizată prin dualism: „Fără autonomie nu se poate nimic. Administraţiune separată sine qua non"[28]. I s-a raliat I. Măcelari/u, care a lafirmat în acelaşi sens cu Raţiu: „numai de la autonomia Transilvaniei puteim începe"[29]. Autonomia, în concepţia lor, la acea dată, însemna reorganizarea statului, dietă şi buget propriu pentru o Transilvanie în care să domnească împăcarea dintre naţionalităţi. Se poate pune întrebarea firească de ce Raţiu, cu toate criticile formulate în debutul Conferinţei la adresa capilor celor două biserici româneşti, după două zile a avut un amplu dialog cu unul dintre ei? Motivul este foarte eflar. Vancea urma să se întîlnească cu primul ministru aî Ungariei, Lonyai Menyhart, aflat într-un turneu prin Transilvania. Şaguna a rămas de o parte, abilul politician ştia din surse sigure că premierul maghiar era în pragul căderii şi a evitat să se angajeze în discuţii inutile cu el. In schimb, Ioan Vancea promisese că se va întîlni cu Lonyai şi, cu prudenţa sa cunoscută, a căutat să

se facă purtătorul de cuvînt al conducătorilor mişcării naţionale, rezervîndu-şi dreptul de a aborda numai chestiuni bisericeşti. Raţiu şi colaboratorii săi i-au sugerat mitropolitului să înainteze premierului un Memorand care să cuprindă dezideratele românilor, în special cele legate de autonomie. Actul a fost întocmit şi prezentat de Vancea lui Lonyai. Din păcate, acesta de pe urmă a căzut de la putere chiar în acele zile, aşa că întregul efort a fost încă o dată zadarnic.

Din nefericire, discuţiile purtate la nivelul elitei româneşti au rămas cantonate la acest nivel. O probează alegerile parlamentare care au urmat Conferinţei. Confuzia din rîndurile alegătorilor, lipsa organizaţiilor locale au amînat din nou o decizie solidară.

Guvernul condus de primul ministru Lonyai a iniţiat tratative cu românii, invitînd la Budapesta pe capii celor două biserici, precum şi pe liderii pasiviştilor, Raţiu, Bariţiu, Măcelăriţi. Liberalii maghiari le-au pretins românilor să-şi exprime doleanţele în intenţia lor de a se ajunge la o reconciliere româno-maghiară. Şaguna s-a retras din întreaga acţiune, lăsîndu-i pe pasJvişti singuri. Aceştia au alcătuit un memorand, tributar, în multe privinţe, *Proniinciamentului* din 1868. Pretenţia lor principală era introducerea unei legi speciale, vizînd autonomia principatului, într-o formulă asemănătoare cu acordul din 1868 dintre Ungaria şi Croaţia.

Tentativa a eşuat nu atît din vina guvernului sau a românilor. Tratativele au eşuat din cauza parlamentului care a respins-o.

Ascensiunea activismului, ce părea, la un moment dat, că va prelua iniţiativa politică, a fost oprită de venirea la putere a guvernului Tisza Kalman şi de instaurarea treptată a antiliberalismului maghiar. Măsurile introduse de acest guvern după 1875 au favorizat pasivismul, marginalizîndu-i pe românii

convinşi că tactica renunţării la viaţa parlamentară era singura cale de a refuza recunoaşterea dualismului. Tot mai mulţi alegători s-au apropiat de pasivism, favorizînd ascendenţa lui în mişcarea naţională şi, în acelaşi timp, accelerînd procesul organizării pe aceste baze a partidului naţional

în perioada care a urmat acestor conferinţe pline de căutări şi contradicţii, ezitările sau nefixarea clară a obiectivelor, diferenţele de opinii din sînul conducerii mişcării naţionale au frânat mersul ascendent al vieţii celor două partide româneşti. O etapă nouă a fost inaugurată la începutul anului 1875, odată cu intrarea în ciclul parlamentar dominat de ascensiunea Partidului Liberal condus de Tisza.

Coniform tradiţiei şi a prevederilor legii electorale, încă la 20 ianuarie, I. Măcelariu a luat iniţiativa convocării unei Conferinţe naţionala a partidului, adresându-se unui grup de fruntaşi politici. Astfel, în scrisoarea trimisă lui Ioan Micu Moildovan, el subliniază necesitatea unei întrevederi care să preceadă conferinţa: „Faţă de împrejurările cele grave şi şi mai gravele evenimente ce vă aşteaptă, nu există o necesitate mai arzătoare decît o conferinţă naţională"[30]. Peste patru zile, la adunarea desfăşurată la Alba Iulia a organizaţiei judeţene, la iniţiativa lui Axente Sever, participanţii s-au adresat clubului P.N.R. din comitatul Cojocna (Cluj), ca împreună să lanseze apelul pentru Conferinţa generală a partidului. După tatonări îndelungate, la 11 aprilie tot la Alba Iulia s-a desfăşurat o întrunire confidenţială, care a reafirmat sprijinul participanţilor pentru iniţiativa lui Măcelariu. S-a propus ca odată ziua de 23 mai 1875, iar ca loc oraşul Sibiu. Ideea a fost împărtăşită de clubul judeţean Cojocna, întrunit la 27 aprilie, sub conducerea lui Alexandru Lazăr.

Apelul dat publicităţii arăta clar scopul Conferinţei naţionale, rezumat la două probleme, şi anume reafirmarea tacticii pasiviste şi speranţa înfăptuirii solidarităţii, atît de mult dorită în împrejurările politice de atunci. Dezbaterile care au urmat, pe lîngă discuţiile devenite o obişnuinţă: pasivism sau activism, au reliefat şi elemente noi, de mare însemnătate. Ziarul „Albina", în articolul „în faţa adunării de-la Sibiu"[31], a subliniat că pasivismul nu însemna altceva detit negarea legalităţii dualismului, în continuare, a fost pusă în faţa opiniei publice româneşti problema unirii celor două partide. Această modalitate de realizare a „solidarităţii" naţionale, sugerată de principalul purtător de cuvînt al partidului bănăţenilor, a fost rezultatul schimbărilor produse în interiorul societăţii româneşti din etapa anterioară. „Albinei" i s-a asociat ziarul „Orientul latin" apărut la Braşov. Aron Densuşianu a publicat în paginile sale un ciclu de aproape 30 de articole intitulat „Românii şi Ungurii"[33], în care, după o analiză a raporturilor dintre cele două etnii, se opreşte asupra pasivismului şi activismului la românii ardeleni. S-a cerut cu insistenţă implicarea coerentă a conducerii mişcării naţionale în realizarea unităţii celor două partide.

Conferinţa Naţională a avut loc la Sibiu, în ziua de 23 mai 1875. Au participat 163 de delegaţi, atât din rindurile pasiviştilor, cît şi ale activiştilor. Notabilă, după o absenţă îndelungată, a fost prezenţa lui George Bariţiu, partizanul cel mai cunoscut al pasivismului. Lucrările s-au limitat la reafirmarea tacticii şi la menţinerea programului revoluţiei de la 1848, a acelora dintre puncitele legate de autonomia Transilvaniei. Votul delegaţilor a confirmat extinderea, tot mai mare, a pasivismului, doar 11 dintre ei rămîn fideli activismului. A fost ales, cu acelaşi prilej, un nou Comitet Central Electoral, din care făceau parte Bariţiu, Raţiu, Ioan Hannia, I.

Miou Moldovan, Anania Trîmbiţaş, Aron Densţişianu şi alţii. Propunerile anterioare vizînd apropierea dintre cele două partide au fost acceptate de către noua conducere, „solidaritatea" cîştigînd tot mai mult teren.

Deşi sub raportul consolidării structurii partidului, conferinţa a însemnat un cîştig serios, dovadă fiind felul în care ea a fost convocată la iniţiativa a două organizaţii judeţene (comitatense), geografia răspîndirii cercurilor şi cluburilor locale era încă foarte restrîhsă. Schimbarea politicii oficiale *a* guvernului maghiar faţă de naţionalităţi, petrecută în acelaşi an, a stimulat extinderea influenţei partidului, proces generait de nevoia organizării pe toate planurile a rezistenţei faţă de politica asimilării promovată de Kalman Tisza şi partidul său.

La începutul anului 1878, parlamentul ungar a votat tratatul vamal dintre Ungaria şi Austria, designat să consolideze dualismul. Această măsură, pe lîngă interesele de natură economică, venea ca o demonstraţie împotriva tendinţelor centrifuge ale sîrbilor şi românilor, amplificate în timpul războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Autorităţile au luat măsuri severe împotriva deputaţilor români şi sîrbi, învinuindu-i de iredentism. Au fost aduse acuzaţii grave lui Svetozar Miletici şi Mihailo Polit-Desaneici, iar deputaţilor şi fruntaşilor politici ardeleni li s-au imputat acţiuni împotriva statului dualist. Au fost necesare intervenţii în parlament şi în presă pentru a pune capăt atacurilor din presa maghiară.

Victoria armatei române, alături de cea rusă, cîştigarea pe cîmpul de luptă a independenţei au însemnat un stimulent deosebit pentru mişcarea naţională din Transilvania, al cărei aport la succesul României a fost apreciabil. în timpul acestor mari evenimente au existat propuneri pentru a convoca

o consfătuire generală, dar atenţia cu care autorităţile îi urmăreau pe fruntaşii românilor a făcut ca această sugestie să fie temporar abandonată. Coordonată cu intensificarea politicii de asimilare, chestiunea solidarităţii naţionale a devenit foarte presantă.

Insuccesul în viaţa parlamentară a determinat în rîndul bănăţenilor creşterea curentului pasivist. în plus, se înregistrează în comitatele vestice o apropiere mai mare de conducerea mişcării naţionale din fostul principat al Transilvaniei. Tot mai des, la întruniri cu caracter politico-cultural s-a făcut simţită prezenţa lor, iar unii dintre ei acced chiar la conducerea Partidului Naţional. In aceste condiţii noi, la începutul lunii iulie 1878 a fost convocată o nouă Conferinţă Naţională, la Sibiu, pentru data de 20 iulie. De Ia începuit, Conferinţa a fost declarată a P.N.R.-ului, reafirmînd cu acest prilej existenţa, în ciuda închegării sale greoaie, a acestei instituţii politice româneşti. Bariţiu a prezentat un raport important prin consecinţele lui, axat pe ideea solidarităţii, trecând chiar peste mult discutata tactică a pasivismului, ca o condiţie sine qua non a apartenenţei la partid. El, personal, a pledat, însă, pentru tactica pe care, practic, o iniţiase încă din preajma anului 1867. Consecvent ideii sale mai vechi, Bariţiu aduce argumente noi m favoarea neparticipării românilor la viata politică a statului, pentru ca „să nu dea dovadă Europei, că ei singuri s-au învoit cu desfiinţarea autonomiei ţării şi a naţionalităţilor lor"[33]. Pentru a fi mai convingător în argumentaţia sa, el a prezentat în termeni statistici situaţia corpului electoral românesc, capabil conform legii electorale în vigoare să trimită în parlament între 3 şi 4 deputaţi nesemnificativi în blocarea proiectelor legislative chemate să pună-n aplicare programul guvernului Tisza.

Propunerile lui Bariţiu au fost acceptate în bloc. Se părea că mult dorita solidaritate se înfăptuise. Urma ca la ea să adere şi bănăţenii. In cea de a treia zi s-a ales un nou Comitet Central Electoral, cu reşedinţa în Sibiu. Printre cei aleşi se numărau Bariţiu, V. Roman, E. Braţe, D. Comşa, Z. Boiu, Iosif Hodoş etc. Noua conducere a Partidului Naţional s-a dovedit mult mai activă decît precedentele. Din mijlocul ei va porni convocarea Conferinţei Naţionale din 12 şi 14 mai 1881. Conferinţa, urmărită cu atenţie de bănăţeni, a avut un ecou la care Bariţiu şi colegii lui s-au aşteptat. La 23 iulie 1878, românii din Arad, centrul de greutate *al* Partidutului Naţional din Banat şi Ungaria, au adoptat o rezoluţie ce sugera abţinerea membrilor săi în campania electorală. Exemplul lor a fost urmat, la cîteva zile, de zărăndenii întruniţi la Baia de Criş[34]. S-au creat astfel premisele unificării mişcării naţionale, proces care a intrat în faza sa finală. Baza socială a P.N.R.-ului era în continuă expansiune şi conducătorii lui trebuiau în mod obligatoriu să răspundă aşteptărilor într-un moment de cumpănă pentru destinul naţiunii române.

---

[1] Pentru această problemă vezi: S. Retegan, *Structura social-economică a burgheziei româneşti din Transilvania în anii regimului liberal,* în „Acta Musei Napocensis", VIII, 1971, p. 275—286, şi S. Polverejan, *Contribuţii statistice privind şcolile româneşti din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în „Cumidava", II, 1968, p. 161—211.

[2] Asociaţia naţională arădeană pentru cultura şi conversarea poporului român (1862).

[3] Asociaţiunea pentru cultura poporului român din Maramureş (1861).

[4] Semnalăm şi încercări mai vechi. Din acest punct de vedere, Aradul deţine prioritatea. în 1865 are loc o asemenea tentativă eşuată, dar care va fi reluată în anul următor, Cf. A. Caciora, N. Roşuţ, *Aradul în lupta pentru eliberare socială şi naţională, Documente,* I, Arad, 1978, p .51—83. Alte tentative care

au premers anului 1869 la G. Cipăianu, *Vincenţiu Babeş (1821—1907),* Ed. Facla, Timişoara, 1980, p. 37—41.

[5] „Federaţiunea", II, nr. 69—12 şi 14—15 (1869).

[6] „Gura Satului", III, nr. 4 diri 30 ian./ll febr. 1869.

[7] Teodor V. Păcăţianu, *Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana un gară,* V, Sibiu, 1909, p. 43—44.

[8] Ibidem, p. 45—46.

[9] Nieolae Petrovici, *Svetozar Miletici u narodna stranka, voi. I,* Sremski Karlovac, 1968, p. 581—588. Episodul comentat de G. Cipăianu, op. cit., p. 43.

[10] Idem, pp. 592—595 şi 599—600.

[11] Teodor Păcăţianu, *op. cit.,* p. 46.

[12] Idem, p. 47.

[13] Surdu Bujor, *Conferinţa naţională de la Miercu rea (1869),* în „Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, VIU (1965), p. 190.

[14] JC. Hitchins, L. Maior, *Corespondenţa lui I. Fiaţiu cu G. Bariţiu, 1861—1892,* Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 197—198.

[15] Idem.

[16] D. Suciu, *Din lupta politică românească: Acti vitatea lui Ilie Măcelariu în primii ani după instau rarea dualismului (1868—1869),* în „Studia Universi-ţatis Babeş-Bolyai", Series Historia, fasc. 2, 1972, p. 77.

[17] K. Hitchins, L. Maior, op. cit., p. 199—200.

[18] Ibidem.

[19] Vezi dezbaterile conferinţei la T. V. Păcăţian, op. cit., p. 74—30.

[20] Ibidem.

[21] Ibidem.

i

[22] Ibidem.

[23] K. Hitchins, L. Maior, op. cit. p. 199.

[24] V. Netea, *Noi contribuţii la cunoaşterea viedi şi activităţii lui Visarion Roman, Corespondenţa sa cu G. Bariţiu şi I. Hodoş,* Sibiu, 1942, p. 20.

[23] „Albina", VII, 1872, nr. 42, 25 mai/6 iunie, nr. 43 din 28 mai/9 iunie. Vezi şi A. Caciora şi N. Roşuţ, op. cit., p. 131 şi urm. Sînt reproduse documente care reflectă schimbările determinate de intervenţia lui Babeş şi Mocioni. Vezi şi G. Cipăianu, op. cit,, p. 45—46.

[26] T. V. Păcăţianu, op. cit., p. 367; Albina, VII, 1872, nr. 29, 32 şi 35.

[27] V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pen tru libertate naţională (1848—1881),* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 391—392.
[28] Biblioteca Academiei Române, *Secţia Manuscrise,* Mss. nr. 976 filele 147—152.
[29] Idem, *Secţia Manuscrise,* voi. 11, f. 165—166.
[30] Arhivele Statului. Filiala Cluj, *Fond Corespon denţă,* I. M. Moldovan.
« *Albina,* X, nr. 28 din 4/16 mai 1875.
[32] *Orientul Latin,* II, nr. 1—30, 1875.
[33] T. V. Păcăţianu, op. cit., p. 633.
[M] Idem, p. 665.

MIŞCAREA NAŢIONALĂ ÎNTRE 1881-1887. RELUAREA **PETIŢIONALISMULUI**

întemeierea Partidului Naţional Român

Unificarea, după trecerea unei perioade destul de îndelungate, a mișcării politice românești prin fuziunea celor două partide înființate în 1869, s-a produs în condiţiile expansiunii conştiinţei naţionale, precum şi a apropierii dintre conducători şi masa ţăranilor români. Sub presiunea politicii guvernelor maghiare se impunea ou stringenţă nevoia unei riposte colective dirijate de pe baze organizatorice şi programatice noi.

Un eveniment important, care a accelerat procesul de unificare, a fost, fără îndoială, războiul pentru independenţa de stat a României. Acţiunile de solidaritate, desfăşurate pe multiple planuri în Transilvania acelor ani, au demonstrat dezvoltarea conştiinţei unităţii naţionale care, prin cucerirea independenţei, primea contururi tot mai clare pentru milioanele de români aflaţi în afara graniţelor statului român. A fost limpede pentru toţi că în faţa poporului român stătea o misiune deloc uşoară, anume înfăptuirea statului naţional unitar.

Pentru adepţii aetivismului, atitudinea foarte limpede exprimată de către populaţia românească a Transilvaniei în timpul războiului pentru independenţa de stat a României a fost o dovadă concludentă că o eventuală colaborare pe plan politic cu partidele de guvernămînt era nepopulară şi că ei nu vor avea suportul ţărănimii româneşti; şi nu numai a ei. De aceea, pe bună dreptate, George Bariţiu socoteşte anul 1877 un an de cotitură pentru români. „De acum înainte au început să-şi şteargă ochii şi românii braşoveni şi sibienii şi alţii aşa numiţii activişti; iară cînd văzură că peste o sută de ziare maghiare făcea un singur chor în combaterea unanimă a independenţei statului românesc, bunii noştri activişti s-au deşteptat şi mai bine"[1]. Schimbarea petrecută în mijlocul activiştilor va crea premisele unificării mişcării naţionale şi încercările pe această linie nu au întîrziat să apară.

Efectele Războiului de Independenţă nu au fost trecute cu vederea nici de către autorităţile austro-ungare. într-un ordin al Ministerului de Interne din 12 martie 1878 adresat prefecţilor, se preciza: „După război. . . agitatorii naţionalişti ţin întruniri, fac planuri pentru organizarea unei mişcări antistatale şi pentru inducerea în eroare a maselor de jos, neavizate în mod corespunzător"[2].

Intensificarea mişcării naţionale a fost şi rezultatul acţiunii educaţionale în rîndul ţărănimii, a dezvoltării păturii de mijloc în lumea satului românesc. O contribuţie deosebită în această direcţie au avut-o ziarele româneşti, adevărate purtătoare de cuvînt ale conducerii mişcării naţionale, acţiunile „Astrei", precum şi patriotismul profesorilor şi învăţătorilor, care sădeau în minţile tineretului ideile generoase ale luptei pentru libertate. De asemenea, un rol însemnat 1-a jucat experienţa politică dobîndită de conducătorii celor două partide obligate să activeze în

condiţiile intensificării presiunii guvernelor burghezo-imoşiereşti maghiare.

Evenimentul de la 1881 a fost rezultatul unui proces îndelungat, inaugurat în anii imediat următori încheierii pactului dualist. Etapa premergătoare unificării, privită prin prisma conferinţei din 12—14 mai 1881, a avut rezultate pozitive, contribuind din plin la clarificarea poziţiilor, la validarea sau invalidarea unor personalităţi sau grupări politice. In acest sens, disputa dintre ierarhia bisericească şi conducătorii laici români a intrat în faza sa finală, dînd cîştig de cauză ultimilor. Regrupările de forţe, după disputele anterioare, au permis pasiviştilor să dobîndească o victorie importantă, mai ales după ce activismul din Banat nu prea a dat rezultate, descurajîndu-i pe adepţii acestei tactici din fostul principat al Transilvaniei.

Politica oficială a guvernelor burghezo-moşiereşti maghiare, inaugurată după 1875, s-a caracterizat, aşa cum am mai arătat, prin măsuri orientate spre maghiarizare, ca o soluţie în vederea asigurării dominaţiei lor politice şi economice asupra populaţiilor nemaghiare. Această orientare a culminat cu legea XVIII, votată la 2B mai 1879 de către parlamentul Ungariei, lege cunoscută şi după numele propunătorului ei, Trefort (ministrul instrucţiunii publice din"Y acea vreme). Ea a constituit un atentat la existenţa şcolilor româneşti prin impunerea obligativităţii de a introduce predarea limbii maghiare într-un număr de ore săptămânale exagerat de mare. învăţătorii şi profesorii erau siliţi să cunoască şi ei această limbă. Alături de această lege, care de fapt uzurpa autonomia bisericească, guvernul a luat şi alte măsuri care au stîrnit îngrijorarea în mijlocul românilor. A fost desfiinţat comitatul Severin, în 1880, după ce în 1876 comitatul Zarand avusese o soartă similară. Nu a fost o măsură pur administrativă, dictată de interese economice, ea urmărea de fapt scindarea corpului

electoral românesc majoritar, care ar fi permis alegerea de deputaţi români in adunarea comitatensă şi în parlamentul Ungariei.

în aceste condiţii, în anul 1880, au fost organizate tot mai multe acţiuni în direcţia unificării celor două partide. La 13 februarie 1880, Nicolae Popea şi Iosif Hodoş au lansat, în numele Comitetului Central Electoral, un apel către toţi românii de a se organiza în comitete şi subcoimitete în toate cercurile electorale, cu misiunea de a întocmi „dări de seamă exacte" privind situaţia electoratului românesc, în vederea unei proiectate conferinţe naţionale. Se pare că acesta a fost primul pas pe linia organizării conferinţei de unificare.

Cu prilejul întrunirii _„Astrei% .i&JCurda, în.Juna-august, îndemnaţi de Gheorghe Pop de Băseşti, la locuinţa avocatului Ioan Raţiu a avut loc o consfătuire fe care au participat G. Bariţiu, Iacob Bologa, Partenie Cosma şi Visarion Roman[3]. Participanţii~~*ău* avut un scHimb de opinii, căutînd soluţiile cele mai potrivite" pentru unirea partidelor şi au decis, în final, convocarea unei conferinţe cu caracter resitrîns ia Sibiu. După această consfătuire, Bariţiu publică în ziarul „Observatoriul" un cicîu de articole în care se susţine, cu argumente dintre cele mai solide, pasivismul. Bariţiu, ca de altfel şi alţi conducători politici, a abordat chestiunea pasivismului analizînd în primul rînd legea electorală care, fiind bazată pe sistemul censitar, elimina majoritatea populaţiei româneşti de la exercitarea acestui drept politic elementar.

Iniţiativele în vederea organizării conferinţei au siporit în toamna anului 1880. La 8 octombrie 1880, Bariţiu şi Partenie Cosma au trimis din Sibiu o circulară unui număr de 29 fruntaşi politici, atît transilvăneni cît şi bănăţeni, chemîndu-i la o conferinţă pentru zilele de 17 şi 18 octombrie 1880[4]. Din textul documentului reiese că

stabilirea datei şi a scopului conferinţei se fixase încă la întrunirea de la Turda. „O înţelegere între fruntaşii politici ai celor două partide — se scria în chemare — trebuia să fie o reînviere a conferinţelor din anii 1849, 1850, 1860 şi 1861 cu rezultate superioare predecesoarelor sale". Scopul întrunirii era de a elabora un program de acţiune (şi de a discuta „convocarea la un termen anumit, a unei conferinţe generale publice, din ambele ţări". Chemarea se încheia cu un apel la organizarea cluburilor electorale în fiecare^ comitat, punîndu-se astfel bazele structurii organizatorice a partidului. Ele erau concepute ca organizaţii locale, care urmau să confere partidului nucleele de bază, adevărate verigi de legătură cu masa alegătorilor români.

Conferinţa s-a ţinut la Sibiu în prezenţa a 22 de fruntaşi politici români care au răspuns chemării. Discuţiile au fost aprinse, dovadă fiind prelungirea ei cu două zile, precum şi mărturia gazdei, Partenie Cosma: „Conferinţa s-a ţinut la mine şi trebuie să-ţi mărturisesc că mă urîsem de vorbă multă. Se desfundase naţia de cugetai că e un parlament, abia a treia zi am putut ajunge la propuneri concrete"[3]. Cîţiva ani mai tîrziu, un alt participant la conferinţă mărturisea că discuţiile principale s-au purtat în jurul precizării sensului termenului de solidaritate, condiţie esenţială a unificării partidelor, a ceea ce însemna ea pentru românii bănăţeni şi transilvăneni[6]. In final, s-a ales un comitet format din şapte membri, în ale cărui atribuţii intra elaborarea unui program de acţiune comună a celor două partide. Printre membrii comitetului se găseau dealtfel reprezentanţi ai ambelor partide. Astfel, Vincenţiu Babeş, G. Bariţiu, P. Cosma, N. Popea, Gh. Pop de Băseşti, Ioan Raţiu, Visarion Roman au fost desemnaţi să ducă la împlinire programul de acţiune. O hotărîre foarte importantă a fost aceea prin care V. Babeş, P. Cosma şi Gh. Pop de Băseşti au primit

încredinţarea de a studia statutele altor partide politice din Ungaria şi elaborarea unuia propriu. Astfel, stadiul consultărilor şi a precizărilor de atitudini fiind depăşit, s-a trecut imediat la acţiuni organizatorice. Cea mai importantă a fost, fără îndoială, înfiinţarea cluburilor electorale. într-un interval scurt îşi încep existenţa la Deva (28 octombrie 1880), Turda (11 noiembrie), Cojocna (14 noiembrie) etc. primele organizaţii judeţene ale P.N.R.-ului. Concomitent cu înfiinţarea cluburilor, în paginile ziarelor a început o campanie susţinută în sprijinul realizării unităţii celor două partide. Aurel Mureşianu a publicat un ciclu de articole intitulate simbolic „Solidaritate": „Este momentul suprem ca toţi românii alegători din toate părţile ţării să se constituie în cluburi electorale independente, spre a face posibilă o înţelegere generală, bună şi forte"[7].

La începutul anului 1881, iniţiativele orientate spre organizarea conferinţei cunosc valenţe noi, Vincenţiu Babeş s-a străduit, de pildă, să-i determine pe tovarăşii săi să grăbească ţinerea conferinţei. Ziarele au publicat un număr mare de opinii, proiecte de program şi de organizare a viitorului partid. Interesul ce s-a manifestat printre români este dovedit de numeroasele scrisori trimise redacţiilor, în care se cereau lămuriri şi precizări în legătură cu ţinerea conferinţei, cu modul de alegere şi funcţionare a cluburilor. La sfârşitul lunii februarie 1881 lucrările pregătitoare erau avansate. Peste tot existau şi activau cluburi electorale, se întocmiseră listele cu alegători, avuseseră loc consfătuiri locale ale fruntaşilor mişcării naţionale.

In aceste condiţii, la 1 martie a fost emisă convocarea conferinţei alegătorilor români din Transilvania pentru dimineaţa zilei de 12 mai 1881, la Sibiu. în documentul publicat de ziarele româneşti se preconiza alegerea.a cîte doi delegaţi de fiecare cerc electoral. Câteva zile mai tîrziu, ia 9 martie,

comitetul de şapte a lansat apelul de convocare a Conferinţei Generale către toate cercuriile româneşti din Transilvania, Banat şi părţile vestice. Programul propus cuprindea trei puncte: stabilirea atitudinii alegătorilor români faţă de viitoarele alegeri, organizarea partidului naţional şi alcătuirea unui program al acestuia[8]. Conform celor două apeluri, urma ca în prima zi să se desfăşoare doar conferinţa partidului, înfiinţat la 7 martie 1869 la Miercurea, pentru ca apoi delegaţii Partidului Naţional din Banat să ia şi ei parte, în zilele următoare, la conferinţa generală.

In întreaga Transilvanie, cele două apeluri au declanşat o febrilă activitate. Cluburile electorale au ales delegaţi pentru conferinţă, au stabilit împuterniciri, în care se preciza atitudinea lor faţă de tactica şi programul partidului. La Turda, Ioan Raţiu a convocat şedinţa clubului, participînd atît intelectuali, cît şi ţărani care au hotărît ca delegaţii lor să susţină tactica pasivismului. La 10 martie, la Deva şi Blaj, au loc întruniri asemănătoare, iar la 14 martie, la Hunedoara, participanţii s-au dovedit a fi, de asemenea, suporteri ai pasivismului.

După publicarea convocării, Partenie Cbsma a plecat la Budpesta pentru a ;sonda atitudinea unor oameni politici maghiari faţă de plănuita conferinţă, într-o scrisoare trimisă lui Gheorghe Pop de Băseşti, îl informa că în capitala Ungariei existau serioase temeri în privinţa acţiunii româneşti[9]. în timp ce Cosma se afla la Budapesta, Bariţiu întreprinde o călătorie la Bucureşti, unde s-a consultat cu Titu Maiorescu, Laurian şi alţii în legătură cu viitoarele acţiuni politice ce urmau să se desfăşoare în Transilvania. Agentul diplomatic austriac, Lachmann, a înştiinţat Viena despre întîlnirile lui Bariţiu din capitala României, subliniind că ,,românii transcarpatini, odată cu reluarea acţiunii lor politice, intră în

legătură directă şi mai apropiată cu conaţionalii de aici"[10].

O problemă de importanţă majoră, definitorie pentru un partid, o reprezintă programul său. întrucât în climatul politic al Austro-Ungariei partidul naţional nu avea şansa să ajungă partid de guvernământ, el trebuia să-şi stabilească un program de interes general naţional, a cărui împlinire urma să ducă firesc la rezolvarea cerinţelor naţiunii şi nu a unor interese de grup. In acel moment istoric, partidul naţional, ca singurul reprezentant al românilor din Transilvania, era chemat să-şi asume sarcina apărării fiinţei naţionale, a polarizării tuturor forţelor sociale în jurul său. Astfel că şi programul trebuia să aibă am conţinu't care să pună în prim-plan revendicările generale şi nu cele particulare, de grup. Cum era şi firesc, în preajma conferinţei au apărut proiecte de program publicate în ziarele româneşti. In genere, ele au avut cîteva revendicări comune, dintre care se detaşează lupta pentru recîştigarea autonomiei Transilvaniei, introducerea limbii române în administraţie şi justiţie, menţinerea autonomiei bisericii etc. Unele din aceste puncte se vor regăsi în programul adoptat în ultima şedinţă a conferinţei, într-o formulare schimbată din raţiuni politice.

Ţinînd seama de propunerile publicate în ziarele româneşti, comitetul de şap«te a elaborat un proiect propriu. Autorul lui a fost Partenie Cosma. Conceptul său a fost trimis fruntaşilor politici din ambele partide, convocaţi pentru o consfătuire pe data de 9 mai 1881 la Sibiu. într-o scrisoare trimisă lui Vincenţiu Babeş, Cosma scrie, referitor la program: „Deci din însărcinarea lui Popea şi a lui Roman îţi trimit proiectul amintit ca să cugeti asupra lucrului şi să-ţi faci propunerile ce vei afla cu cale"[11]. în continuare, Babeş era informat despre stabilirea datei la care Comitetul Central Electoral

urma să se întrunească, şi «anume 9 mai 1381 la Sibiu. Şedinţele aveau să se deruleze plnă in ziua de 12 mai, cînd conferinţa se întrunea în plen. Cosma îl ruga pe Babeş să-i trimită ca material informativ „programa aşa numită de la Beciche-rec"[12], de unde reiese că se căuta punerea de acord cu partidele celorlalte pojpoare din monarhie, îndeosebi sîrbeşti.

Proiectul lui Cosma, oscilant în privinţa tacticii, are o tentă activistă, propunând participarea la alegeri, iar deputaţii aleşi să se constituie în parlament ca „o partidă de sine sub numele de partida naţională"[13]. Este clar că autorul lui a ţinut seama de cadrul legal în care partidul avea să funcţioneze, de prevederile singurei legi ce permitea o asemenea organizaţie — legea electorală. în rest, cuprindea revendicările tradiţionale ale mişcării naţionale, excepţie făoînd reclamarea obişnuită a autonomiei Transilvaniei. Cosma îşi concepuse proiectul său ca o verigă de legătură cu Partidul Naţional din Banat, s-a gîndit mai mult la problema unificării celor două partide decît Ia un program solid şi bine argumentat.

O altă direcţie care s-a manifestat în jurul chestiunii programului a fost cea reprezentată de Aurel Mureşianu, Iuliu Coroianu, Fr. Hossu-Longin, de intelectualitatea Munţilor Apuseni, precum şi de revoluţionarii de la 1848 în viaţă. Au pretins ca punctul de plecare în elaborarea programului să fie hotărîrile Marii Adunări Naţionale de la Blaj din 3/15 mai. Bineînţeles, puriotul său de greutate trebuia, obligatoriu, să-1 reprezinte autonomia, chestiune de principiu şi continuitate a luptei naţionale, formă de respmgere a compromisului din 1867.

Discuţiile purtate pe parcursul a patru zile au dus la găsirea formulei general acceptate de către delegaţii la conferinţă.

In dimineaţa zilei de 12 mai 1881, la Sibiu s-au adunat reprezentanţii celor două partide. Transilva-

nia era reprezentată de 113 delegaţi, dintre care 37 făceau parte din cler, 41 avocaţi, împreună cu notari şi asesori, 6 profesori, 21 proprietari[14], 3 funcţionari bancari, 4 furtcţionari de stat pensionaţi şi 2 medici. Din această simplă enumerare se poate constata preponderenţa intelectualităţii laice asupra: clerului. Predominau, după cum se vede, juriştii, mai ales avocaţii, profesiune spre care s-au orientat cu predilecţie tot mai mulţi români. Parlamentul ungar se caracteriza printr-o activitate legislativă intensă, ceea ce atrăgea după sine nevoia cunoaşterii şi combaterii legilor, mai ales că ele nu o dată lezau drepturile românilor ca naţiune. în permanenţă s-a dat o luptă împotriva caracterului nedrept al acestei legislaţii; s-au făcut propuneri, amendamente, cerîndu-se schimbarea ei. Această luptă continuă conferă mişcării naţionale un caracter de drept, de negare a legilor îndreptate împotriva ei. Tot mai mulţi fii de ţărani, sprijiniţi de fundaţiile cultural-bisericeşti, s-au consacrat studiilor juridice, găsind, după terminarea lor, un cîmp larg de activitate în Transilvania, unde procesele urbariale şi de segregare[15], tărăgănate şi falsificate de proprietari, se prelungiseră pînă spre sfîrşitul secolului al XlX-lea. Avocaţii români au apărat pe ţăranii diti mijlocul cărora proveneau în marea lor majoritate, avînd astfel strînse legături cu lumea satului românesc.

Din Banat şi comitatele vestice participau 34 de delegaţi, reprezentând 52 de cercuri electorale[16]. Şi în acest caz, avocaţii deţineau majoritatea. Erau 23 avocaţi, un profesor, 7 cu menţiunea proprietar, 2 reprezentanţi ai presei (Pavel Rotariu — „.Luminătorul" şi Iosif "Vulcan — „Familia"), precum şi un reprezentant al funcţionarimii bancare. După cum lesne se poate observa, clerul nu avea nici un reprezentant din partea acestui partid. Astfel că partidul naţional din Transilvania prin unirea cu cel

din Banat va consolida procesul de scoatere a mişcării naţionale de sub influenţa bisericii.

Aşa cum se prevăzuse iniţial, în ziua de 12 mai s-a desfăşurat conferinţa Partidului Naţional Român din Transilvania.

Rostul acestei întruniri a fost legat de necesitatea reafirmării tacticii pasiviste, susţinută de majoritatea participanţilor. De altfel, raportul lui G. Bariţiu s-a concentrat în general asupra acestei chestiuni, aducînd o critică bine fundamentată legii electorale. Conferinţa nu a luat decizii, întrucît în mod firesc era aşteptată conferinţa generală de unificare.

în după amiaza aceleiaşi zile a început conferinţa generală a reprezentanţilor celor două partide. A fost aleasă o comisie compusă din 30 de membri. Componenţii ei erau cei mai de seamă fruntaşi politici din ambele partide, dintre care se distingeau G. Bariţiu, V. Babeş, P. Cosma, A. Mureşianu, Al. Roman, Ioan Raţiu, I. Vulcan şi alţii. Discuţiile din comisie avi durat mai mult timp decît s-a estimat iniţial, astfel că numai în 14 mai lucrările conferinţei generale au fost reluate.

în comisia de 30, discuţiile au fost deosebit de aprinse, multe din problemele viitorului partid unificat stîrnind polemici. însuşi Vincenţiu Babeş, raportorul comisiei, lasă să se întrevadă aceasta: „A trebuit să ne facem concesiuni, să procedăm din mai multe puncte de vedere, pe diferite căi, dar spre acelaşi scop"[17]. Primul a luat cuvîntul Partenie Cosma, care a prezentat programul său cu vădite tendinţe activiste. Un alt delegat, Ioan Lengheru, a cerut amânarea discutării proiectului, el fiind în favoarea dezbaterii problemei solidarităţii naţionale. în jurul acestei chestiuni s-au profilat trei direcţii: cea tradiţională, ardeleană, de a nu participa la alegeri, cea bănăţeană, care pretindea ca noul partid să ia parte la campaniile electorale, precum şi o propunere de mijloc, anume ca partidul să se pre-

zinte la alegeri numai în Banat şi părţile vestice, iar în Transilvania să rămînă la pasivism. Aceasta de pe urmă a constituit cheia succesului conferinţei de unificare, înlăturînd controversele dintre cele două partide.

în legătură cu programul s-au formulat mai multe propuneri. Astfel, bogatul negustor braşovean Diamandi Manole a recomandat următorul program: „declararea fidelităţii faţă de tron, delegaţii adunaţi anunţă unirea tuturor românilor în partid naţional, trimiterea la Viena a unei delegaţii ca să prezinte tronului cererile românilor, declararea pasivităţii pînă în momentul în care naţiunea română nu va avea drepturi egale cu celelalte naţionalităţi"[18]. Propunerile sale nu au întrunit majoritatea şi au fost respinse. O altă propunere a venit din partea delegatului Andrei Medan din Şomcuta Mare, cercul electoral Satu Mare. Bazîndu-se pe argumentaţia istorică tradiţională, inaugurată în veacul al XVIII-Jea, el recomanda declararea pasivităţii generale pînă-n momentul recunoaşterii legilor votate în dieta de la Sibiu din 1863/1864, precum şi a introducerii unei noi legi electorale. Decurgînd din aceste propuneri, revendicarea principală pentru care românii trebuiau să lupte era considerată autonomia Transilvaniei.

Reluarea conferinţei generale a avut loc în ziua de 14 mai 1881. Vincenţiu Babeş a prezentat raportul comisiei de 30, un tablou veridic al situaţiei Transilvaniei acelei vremi. Legile nedrepte, administrata coruptă, abuzurile autorităţilor erau socotite, pe drept cuvînt, ca principale motive pentru care românii au optat în favoarea pasivismului ca tactică de luptă. Intr-o bună parte din raport, Babeş s-a străduit să lămurească hotărîrea luată în comisie oa bănăţenii să rămînă „activişti", iar transilvănenii „pasivişti". In încheiere, el a subliniat că, pe lîngă propunerile cuprinse în rezoluţie, s-a decis adoptarea unei „programe speciale care să servească ca

de conducere pentru partida naţională şi deputaţii ei, care programă se va aduce la dezbatere"[19].

Proiectul de rezoluţie sublinia necesitatea solidarizării românilor din Ungaria, organizarea şi unirea puterilor, în vederea apărării drepturilor şi intereselor „politice, economice şi mai vîrtos a celor mai desconsiderate, naţionale şi culturale"[20]. S-a recunoscut din nou ca foarte importantă menţinerea pasivismului, însă cu recomandarea unei susţinute activităţi în rândurile poporului. S-a ales apoi un Comitet Electoral Permanent, compus din 9 membri, ca organ de conducere al partidului, desemnat cu elaborarea unui memoriu politic adresat opiniei publice europene.

Discuţiile care au urmat lecturii raportului şi a rezoluţiei au fost numeroase. Unii delegaţi doreau ca partidul să acţioneze unitar, să aibă la bază o solidaritate tactică, neînţelegînd că unitatea partidului avea să fie conferită de programul său, subscris de reprezentanţii celor două partide.

Programul P.N.R.-ului, alcătuit din nouă puncte, are un caracter general revendicativ, izvorît din realităţile politice ale Transilvaniei de după 1867. Punctul prim îl formează, din nou, recîştigarea autonomiei pierdute prin compromisul dualist din 1867. Autorii programului, ca de altfel mulţi dintre delegaţi erau convinşi că pe teren legal această revendicare nu putea fi obţinută, dar ea „era chestiune de consecvenţă principală pentru transilvăneni şi de pietate către conducătorii şi martirii din 1848 ai autonomiei"[21]. Autonomia Transilvaniei inclusă în program era justificată nu numai de dorinţa sinceră a generaţiei noi de politicieni, dar şi de a celor îmbătrîniţi în lupta pentru menţinerea ei, în numele căreia purtaseră lupte violente, alcătuiseră memorii şi petiţii. Mai mult, conducătorii românilor nu au crezut în stabilitatea formulei dualiste. Ei erau convinşi că împăratul va renunţa la

compromis şi va restaura autonomiile naţionale. Se pare că însuşi exemplul Croaţiei, la care au făcut referiri pronunciamentiştii şi alţi fruntaşi politici, le-a întărit credinţa în această posibilitate. Pe lîngă toate acestea, revendicarea autonomiei era expresia protestului românilor faţă de dualismul oare o anulase. Mai mult, revenirea la situaţia de dinainte de 1867 ar fi creat posibilitatea ca în Transilvania autonomă românii să dobândească preponderenţa, ceea ce ar fi reprezentat un cîştig considerabil pe calea progresului social-economic şi politic în acelaşi timp. Autonomia însemna aşadar o punte de legătură, o continuitate a mişcării naţionale româneşti, precum şi perpetuarea ideilor revoluţiei de la 1848, a acţiunii politice de după revoluţie, din anii regimului liberal. Prin această revendicare, programul P.N.R.-ului se distingea de partidele sîrbeşti şi slovace care nu prevedeau restaurarea autonomiilor naţionale de dinainte de 1867. Punctele următoare din program, strîns legate de primul, se refereau la introducerea limbii române în administraţie şi justiţie, numirea de funcţionari români în teritoriile locuite de populaţia românească majoritară. Cel de al patrulea punct pretindea revizuirea, în spiritul echităţii, a legii naţionalităţilor şi garantarea aplicării ei. Se preconiza apoi lupta pentru menţinerea autonomiei bisericilor şi a şcolilor confesionale.

In legătură cu dreptul de vot au avut loc în comisia de 30 discuţii privind includerea lui în program. Unii vorbitori au preconizat lupta pentru vot universal, alţii s-au împotrivit pe motivul că aceasta ar apropia P.N.R.-ul de partidele de extremă stingă, de radicali şi chiar de socialişti. Pînă la urmă s-a ajuns la o soluţie de compromis şi anume s-a propus lupta pentru o lege electorală pe baza votului universal cu alternativa ca în cazul nerealizării acesteia partidul să ceară reducerea censului

electoral pentru toţi cei care plăteau impozite către stat, fără a preciza însă cuantumul acestuia.

Faţă de celelalte grupări şi partide politice, s-a prevăzut în al optulea punct posibilitatea încheierii de carteluri electorale în timpul alegerilor, soluţie puţin probabilă datorită celorlalte prevederi din program. Evident, acest punct a fost inclus în beneficiul bănăţenilor şi al participării lor în campaniile electorale. De altfel, formularea referitoare la lupta pentru libertăţi publice, pentru reformarea administraţiei „şi mai ales a situaţiunii economico-financiare, respectiv în privinţa obligaţiilor publice devenite insuportabile", este unica abordare a problematicii sociale din program. Partidul Naţional Român, prin lupta pentru „bunăstarea poporului peste tot", deschidea posibilitatea colaborării cu toate forţele progresiste organizate din monarhie.

Deosebită este formularea ultimului punct, al nouălea: „Chestiunea dualismului nefiind la ordinea zilei, partida naţională îşi rezervă dreptul de a se pronunţa asupra ei la timpul său". Unii dintre membrii comisiei au cerut renunţarea la el, dar pentru a nu se crea contradicţii între punctul patru şi nouă, referitor la legea naţionalităţilor, s-a ajuns la această formulă ambiguă. Dacă el ar fi fost conceput aşa cum toţi cei ce participau la conferinţă ar fi dorit, adică să exprime nerecunoaşterea dualismului s-ar fi negat şi legea naţionalităţilor, emisă după încheierea compromisului pe care în punctul al patrulea o cereau îmbunătăţită şi aplicată, în acelaşi timp lăsa deschisă calea unor eventuale contacte cu puterea, în sensul realizării unei înţelegeri româno-maghiare.

In prima şedinţă a Comitetului Electoral Permanent din 14 mai a fost ales ca preşedinte al partidului Nicolae Popea, iar ca vicepreşedinte Partenie Cosim. S-a hotărît de asemenea tipărirea proceselor

verbale şi a discursului lui Vincenţiu Babeş în limba franceză şi germană.

Astfel s-a încheiat un moment de seamă din istoria mişcării naţionale a românilor transilvăneni. După aprecierea unui contemporan, se înfiinţase un „mic parlament naţional"[22] a cărui menire era gruparea tuturor forţelor politice româneşti în lupta lor pentru drepturi politice şi sociale. Comitetul Central Electoral al Partidului Naţional Român, după mărturia unui membru de seamă al său, a însemnat pentru popor „un fel de guvern naţional care are chemarea de a vindeca toate relele şi pretinde astfel de lucruri"[23].

Unificarea mişcării politice a oferit cadrul nou în care românii aveau să-şi desfăşoare lupta pentru drepturi sociale şi naţionale. Evenimentul din 12—14 mai 1881 nu a rămas fără urmări. în primul rînd, Comitetul Central Electoral a desfăşurat o activitate superioară conducerii anterioare a celor două partide. Faptul că la Sibiu locuiau în acel timp Partenie Cosma, Visarion Roman, George Bariţiu, Anania Trîmbiţaş şi Nicolae Popea — preşedintele ales — a dus la luarea unor hotărîri în comun, precum şi punerea în aplicare a programului de organizare a partidului atît de necesară. S-a început colectarea de bani destinaţi propagandei atît în rîndul poporului, cît şi pe plan extern. în şedinţa comitetului din 7 iunie 1881 s-au luat măsuri ca participanţii la conferinţă să convoace membrii cercurilor electorale din care făceau parte, comunicîndu-le conţinutul principalelor decizii din timpul conferinţei. La o săptămînă, comitetul a întocmit o situaţie precisă a preşedinţilor de cluburi şi a subcomitetelor din cercurile electorale. Cu acelaşi prilej la propunerea lui George Pop de Băseşti, Transilvania, Banatul şi comitatele vestice au fost împărţite în trei zone, avînd fiecare un membru al conducerii partidului răspunzător de organizarea mişcării naţio-

nale. Astfel, comitatele Timiş-Severin şi Torontal îl aveau in frunte pe Vincenţiu Babeş, comitatul Bihor şi Arad pe Partenie Cosma, iar Sătmarul, Sălajul şi Marmaţia erau puse sub direcţia lui George Pop de Băseşti. Celelalte comitate din apropierea Sibiului se subordonau comitetului central[24].

Rezultatele acestei măsuri au apărut foarte repede ca urmare a spiritului ce domnea în mijlocul poporului. Hotărîrile de la Sibiu au fost îmbrăţişate în unanimitate, mărturie în acest sens fiind numeroasele scrisori trimise de membrii cluburilor şi ai cercurilor electorale conducerii partidului.

Cu toate acestea, la scurtă vreme, în activitatea comitetului s-a remarcat o anumită încetineală, dovadă fiind numeroasele şedinţe în care problemele discutate s-au repetat pînă la atingerea consensului. Mcolae Popea era un spirit greoi şi veşnic cu temeri faţă de deciziile luate, Bariţiu renunţa cu greu la ideile sale, Partenie Cosma căuta supremaţia în partid cu sprijinul mitropolitului ortodox de la Sibiu, Miron Romanul, V. Roman era destul de activ. Greul muncii îl ducea Anania Trîmbiţaş, organizat şi plin de iniţiativă. Pozitive în activitatea comitetului, în ciuda unor tărăgănări, au fost însă tocmai permanenţa şi modul în care şi-a făcut simţită prezenţa în viaţa politică românească.

Guvernul ungar nu a primit, conform aşteptărilor, cu prea multă bucurie unificarea mişcării naţionale. Reprezentanţi ai Budapestei au îndemnat pe mitropoliţii Miron Romanul şi Ioan Vancea, precum şi pe episcopul unit Ioan Szabo să trimită circulare în toate parohiile, condamnînd programul şi deciziile luate la Sibiu[25]. Conducerea partidului s-a dovedit însă foarte hotărîtă în luarea de măsuri pentru contracararea poziţiei mitropoliţilor şi a episcopului greoo-aatoli-c de la Gherla. A expediat o circulară cluburilor electorale, chemîndu-le la organizarea unor adunări în care să fie combătuţi şefii bisericî-

lor româneşti. Reacţia Cluburilor electorale a fost promptă şi unanimă. La 7 iulie 1881, Clubul Electoral Deva scria conducerii partidului: „Cu adâncă întristare trebe însă să vedem în această ocaziune, că capii sfinţiţi ai aceleia, fără cauză s-au pus în adversitate şi neînţelegere cu naţiunea, prin urinare şi cu biserica pe care o păstoresc sufleteşte, şi-au permis incompetent a pronunţa verdicte nechemate asupra concluselor unanime ale întregii naţiuni"[26], în scrisori similare s-a precizat clar, şi aceasta este important, că rolul pe care şefii bisericii l-au avut odinioară se terminase şi că ei nu mai pot fi consideraţi „capii naţiunii". Aceasta explică şi eşuarea încercărilor mitropolitului Miron Romanul de a înfiinţa un aşa-zis „partid" constituţional, apropiat de cercurile guvernamentale, menit să contrabalanseze noul Partid Naţional Român.

„Memorialul" dîn 1882

Actul cel mai important, care a validat noul partid nu numai în rîndul românilor, ci şi în opinia publică europeană a fost *Memorialul* din 1882. încă în timpul conferinţei din 12—14 mai 1881, tînărul avocat clujean Iuliu Coroianu a propus alcătuirea unui memoriu adresat opiniei publice europene, care să exprime protestul românilor faţă de dualism. Partidul Naţional şi-a însuşit propunerea şi 1-a desemnat pe Vincenţiu Babeş să-1 întocmească.

întreaga opinie publică românească a urmărit cu un interes crescînd mersul evenimentelor, aşteptînd apariţia acestui document politic care avea să inaugureze o nouă etapă în mişcarea naţională românească. Mai multe şedinţe ale Comitetului Central Electoral au fost convocate în această problemă, pentru că Babeş tergiversa elaborarea *Memorialului. In*

şedinţa din 26 decembrie 1881, Comitetul i-a trimis o scrisoare oficială, fixind ca termen ultimativ ziua de 6 ianuarie 1882 pentru a lua o hotărâre în această privinţă. Babeş a refuzat elaborarea *Memorialului.* Şi-a asumat-o George Bariţiu, care în mai 1882 înştiinţa Comitetul despre terminarea proiectului de memorial[27].

Conceptul lui Bariţiu a fost tipărit în 12 exemplare, care au fost distribuite membrilor Comitetului Central Electoral Permanent, pentru ca fiecare dintre ei să facă observaţii în vederea dezbaterii lui într-o şedinţă specială. Discuţiile au avut loc în zilele de 22—23 iunie 1882. Nicolae Popea a propus ca *Memorialul* să fie trimis parlamentului Ungariei şi a făcut recomandarea ca „modul de scriere să fie cel moderat"[28]. Intenţiile majorităţii membrilor Comitetului Central Electoral erau însă cu totul altele.

Atât Bariţiu, cît şi majoritatea membrilor Comitetului Central Electoral au susţinut cu argumente foarte serioase că *Memorialul* nu putea fi trimis parlamentului pentru că aceasta ar fi însemnat recunoaşterea lui şi, implicit, o încălcare a programului şi tacticii stabilite în Conferinţa din 12—14 mai 1881. în plus, ei au dorit, odată cu reluarea petiţionalismului românesc, să recurgă, printr-un apel, la Europa democratică căutînd să internaţionalizeze problema românească. Se conferea pe această cale inovaţia principală, ruperea de tradiţie prin adăugarea elementului nou, conştiinţa modernă a apartenenţei la Europa naţionalităţilor.

Faţă de proiectul tipărit, manuscrisul prezintă cîteva deosebiri importante. Astfel, Bariţiu sublinia că încheierea dualismului a avut drept scop „consolidarea şi posibila înavuţire şi înmulţire a elementului german în aşa-numitele provincii ereditare sau cisleithane"[29]. Contestînd dualismul, autorul demonstrează că dieta de încoronare din 1867 a fost o ficţiune din punctul de vedere al dreptului natural, iar

modul cum s-a realizat a creat perspective nu prea favorabile pentru politica externă a monarhiei faţă de România şi Serbia, nemulţumite de tratamentul la care erau supuşi conaţionalii lor, aflaţi sub stăpînire austro-ungară. Bariţiu a sesizat importanţa acestei probleme, necesitatea exploatării ei în sprijinul luptei de emancipare naţională. Aşadar, pentru prima dată într-un document politic de anvergură, România independentă devenea un factor de luat în consideraţie de către mişcarea naţională din Transilvania. Era un element nou, remarcabil, care ilustrează saltul incontestabil realizat odată cu înfiinţarea P.N.R.-ului. în acelaşi timp, viziunea nouă, relevată de către *Memorial,* marchează deschiderea spre un domeniu nou, inedit, şi anume cel al relaţiilor internaţionale, pornind în argumentaţia luptei naţionale de la poziţia României, a raporturilor ei cu Austro-Ungiaria. Autorul proiectului a tratat şi problema daco-românismului, spre care — scria el —■ generaţiile tinere au o înclinaţie deosebită[30]. Toate aceste probleme, în discuţiile purtate asupra proiectului, au fost eliminate din textul original datorită opoziţiei moderate din conducerea partidului a cărui exponent principal era preşedintele său, Nicolae Popea. De aceea proiectul lui Bariţiu cu destinaţia iniţială a fost acceptat ca document al întregului partid. Consfătuirea a stabilit tipărirea a 2.000 de exemplare în limba română şi cîte 500 în limbile franceză, germană şi maghiară.

Au fost deschise liste publice de contribuţii în vederea adunării de mijloace financiare necesare tipăririi *Memorialului.* Organizaţiile din comitate ale P.N.R.-ului au reuşit în scurtă vreme să colecteze importante sume de bani care au fost expediate Comitetului Central Electoral.

Prima ediţie a *Memorialului* a fost tipărită la Sibiu în Tipografia Arhidiecezană. Traducerea în limba germană îi aparţine lui Zaharia Boiu, iar cea în

limba maghiară lui Iosif Goldiş. In ce priveşte traducerea şi tipărirea *Memorialului* în ilim'ba franceză, ea a fost executată în România cu sprijinul unor personalităţi politice şi culturale, susţinătoare ale mişcării naţionale româneşti din Transilvania. Tratativele pentru ediţia franceză s-au purtat între Bariţiu şi Bonifaciu Florescu, bun cunoscător al limbii franceze, absolvent al Universităţii din Paris. Academia Română a pus la dispoziţia lui Bariţiu tipografia sa, unde spre sfîrşitul anului 1882 s-a început tipărirea primelor coaie din ediţia franceză[31]. Au sprijinit financiar această acţiune Titu Maiorescu, P. S. Aurelian, N. Gane, D. Brătianu, I. Marghiloman şi, îndeosebi, Mihail Kogălniceanu[32].

în luna octombrie 1882 ediţia I apare cu titlul *„Memorial compus şi publicat din însărcinarea Conferinţei generale a reprezentanţilor alegătorilor români, adunaţi la Sibiu în zilele de 12 şi 14 mai st.n\ 1881 prin comitetul sus emis cu această ocasiune"*[33]. Apariţia lui a avut urmări imediate asupra conducerii Partidului Naţional Român. în primul rînd, N. Popea a demisionat din funcţia de preşedinte, refuzînd să-1 aprobe. La cîteva zile a luat o decizie asemănătoare Partenie Cosma.

Memorialul se înscrie, prin conţinutul său, pe linia tradiţională de argumentare istorică a drepturilor românilor din Transilvania, diferind însă ca destinaţie de predecesorii săi. El nu se adresa românilor care-şi cunoşteau bine situaţia, ci unui public mai puţin informat, fapt care motivează abundenţa detaliilor istorico-juridice. Din punct de vedere politic, *Memorialul* a fost un riguros protest împotriva dualismului, depăşind toate manifestările politice îndreptate contra actului din 1867. Toate argumentele şi concluziile sale vin în sprijinul acestei idei. El era, în acelaşi timp, o pledoarie în favoarea rezistenţei naţionale, a pericolului pe care-1 reprezenta politica de deznaţionalizare practicată de guvernele

maghiare: „Imperiile cele mai vaste din lume, cînd s-a încercat a spolia şi a demoraliza pe popoare, tocmai prin această măsură au şi preparat catastrofele după care a urmat disoluţiunea"[34]. Cuvintele lui Bariţiu se constituiau într-un argument serios, rezultat din analiza fenomenelor vieţii social-politice, izvorît din convingerea sa în tăria conştiinţei naţionale a românilor care au rezistat vicisitudinilor istorice.

Consecvent scopului *Memorialului,* Bariţiu a încercat să facă o legătură între lupta românilor şi mişcarea generală europeană a popoarelor asuprite: „luptele pentru drepturi omeneşti peste tot au fost comune românilor cu popoarele asuprite din toată Europa şi din toţi secolii, iar diferenţa era şi mai este mai mult numai în forma despotismului de care suferă popoarele"[33].

Dezvăluirea dublului caracter al asupririi românilor, cel naţional şi cel social, îşi găseşte locul în *Memorial.* Referindu-se la majoritatea populaţiei transilvănene, ţărănimea, Bariţiu subliniază „maltratarea" şi „tirânirea" ei de către „despotismul aristocratic" îmbinat cu „asuprirea prin rase străine". „Principiile burgheze ale libertăţii şi drepturilor omului, arată Bariţiu în continuare, au suferit în Transilvania mai mult decît în orice ţară a Europei"[36]. Făcînd dovada unei remarcabile cunoaşteri a situaţiei politice a românilor, el a trecut în revista puţinele drepturi pe care aceştia le mai posedau, precizînd că ele au fost obţinute totdeauna „prin arme şi violenţă, precum, de exemplu, în 1784 şi 1848/49"[37]. Readucerea în discuţie a acestor două momente revoluţionare era un semnal de alarmă, deşi Bariţiu se declarase de mai multe ori împotriva formelor violente de luptă.

Legile de după 1867, precum şi menţinerea unora de dinainte, constituie obiectul unei amănunţite analize în paginile *Memorialului.* Astfel, legea electorală nu asigura unui număr de 3 milioane de români o

reprezentare proporţională în parlamentul larii. înc.l din 1852 rămase în vigoare celebra lege a presei ce gîtuia dezvoltarea ziaristicii române, „nu este presă, ci numai tortură şi pedeapsă dictată nefericiţilor săi întreprinzători"[3,5]. Bariţiu cere abrogarea lor pentru că menţinerea acestora constituia un grav pericol pentru liniştea ţării, „căci cum zice Scriptura, oriunde nu strigă oamenii au să strige pietrele"[39].

Concluzia desprinsă de autor în final a fost o nouă ocazie de a ataca dualismul, pe care-1 compara, plastic, cu un „organism gangrenat". Lupta poporului pentru drepturi sociale şi naţionale, după Bariţiu, rezida tocmai în „sistema actuală încărcată de atîtea păcate bazate pe instituţiunile ostile, răzimată pe legi egoiste"[40].

Deşi nu se adresa în principal românilor, *Memorialul* s-a bucurat de un larg ecou în Transilvania, precum şi în România. Aproape 1.000 de exemplare au fost vîndute pînă la 29 octombrie 1882, deci în mai puţin de două săptămîni. Răspîndirea *Memorialului* a fost opera cluburilor şi cercurilor electorale, a lui I. Raţiu, N. Fekete-Negruţiu, Coroianu, Francisc Hossu Longin etc. Din toate colţurile Transilvaniei au sosit cereri prin care erau solicitate exemplare din *Memorial.* Succesul de public a dus repede la epuizarea primului tiraj, ceea ce a determinat conducerea partidului să tipărească a doua ediţie. Din România, solicitările au fost, de asemenea, numeroase. Numai librarul A. Weiss vînduse 700 de exemplare din a doua ediţie. Presa din România a acordat o atenţie sporită *Memorialului,* combătînd insinuările ziarelor maghiare. Astfel, „Timpul" şi „Naţiunela" subliniau în coloanele lor că *Memorialul* demonstrează Europei existenţa unei probleme româneşti, lucru pe care presa maghiară refuza să-I recunoască. „România liberă" într-o corespondenţă din Budapesta apela la diplomaţia românească să sprijine mişcarea românilor din Transilva-

nia, ceea ce reprezintă, fără îndoială, un element nou în raporturile dintre românii de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Atitudinea presei maghiare nu a fost unitară. Astfel, cunoscutul ziar clujean „Ellenzek", în articolul „Există o chestiune română", a fost nevoit să recunoască că „este foarte delicat lucru pentru publicist a afirma, că nu este chestiune română, da, zău, este şi cu atît mai periculoasă cu cît îşi ridică capul mai fanaticos"[41]. Făcîndu-se însă exponentul cercurilor politice oficiale maghiare, acelaşi ziar cerea aspra pedepsire a conducătorilor români: „Nemulţumirea a ajuns la culmea cea mai înaltă. Am ajuns pînă acolo, că românii nu sînt elemente de încredere pentru Ungaria în timp de pericol. Dacă nu ne vom grăbi să stingem focul, flacăra se va întinde mai departe"[42]. In schimb, ziarul „Pester Lloyd" a fost categoric în a combate toate argumentele *Memorialului,* îndemnîndu-i pe români să renunţe la pasivism. Acelaşi ziar arăta: „Dacă o parte din români se îndeletnicesc cu planuri nu tocmai politice, nu trebuie să se mire nimenea dacă această parte nu prea e preferată la ocuparea posturilor"[43].

In mijlocul naţionalităţilor din monarhie, *Memorialul* s-a bucunaft de o deosebită apreciere. Prin conţinutul şi rolul său, acest document politic a contribuit la întărirea legăturilor între popoarele subjugate din imperiul dualist. Ziarele croate „Narodnie Novine" şi „Pozor" scriau despre *Memorial:* „deslegarea chestiunii româneşti poate să iasă în favoarea românilor, care apoi va folosi şi croaţilor între împrejurările în care i-au impus imperiul"[44].

Presa austriacă îl înregistrează pe spaţii largi, cu comentarii ample. Astfel, ziarul „Vaterland", în articolul „Memorialul românilor", apreciază favorabil conţinutul documentului, solidarizîndu-se cu pretenţiile formulate de români, pe motivul că ei reprezentau majoritatea populaţiei din Transilvania.

La rîndul său, „Innsbrucker Nachrichten" releva îndelungata rezistenţă a poporului român împotriva vicisitudinilor istoriei: „După ce ai terminat acea lectură <te întrebi fără voie: de unde a luat acest popor tăria de viaţă cu care să poată lupta şi rezista în lunga serie de ani, o mie, la nenumăratele atacuri date asupra vieţii sale"[45]. în schimb, cercurile oficiale vieneze au dezaprobat *Memorialul,* considerîndu-l, prin conţinutul său, antistatal.

De un larg ecou s-a bucurat *Memorialul* în Franţa şi Italia. încă din anii imediat următori încheierii pactului dualist a luat naştere un curent politic care promova teza unităţii popoarelor de origine latină, cu alte cuvinte panlatinismul. Promotorul său a,jpst transilvăneanul refugiat în România Vasile Maniu, care a expus, în lucrările sale, ideea unităţii latine, bazată pe sprijinul Spaniei, Italiei şi Franţei, acordat cauzei românilor[46]. Panlatinismul era în realitate o reacţie de apărare în faţa pangermanismului şi a panslavismului, el fiind, în mare măsură, o creaţie românească. Ideile legate de această tendinţă politică s-au materializat în apeluri adresate opiniei publice din ţările vest-europene amintite, unde din raţiuni dictate de interese, în special ale Franţei şi Italiei, au găsit iin teren propice. Astfel că *Memorialul* s-a bucurat de o caldă primire în opinia publică franceză şi italiană. Factorii care au contribuit la succesul difuzării lui în Franţa au constat în activitatea unor personalităţi din România care se găseau la acea dată la Paris, avînd relaţii personale cu oamenii politici şi de cultură francezi. C. A. Rosetti, Al. Odobescu şi Ioan Bianu, împreună cu profesorul Emile Picot, autor al unei monografii închinate Banatului timişan, călător prin Transilvania, vor trimite exempflare din *Memorial* sau articole referitoare la conţinutul său unor ziare pariziene. Picot a publicat în ziarul „Le bien public"[47] articolul intitu-

lat „Roumains et Magyars", încheiat cu promisiunea că in lupta lor dreapta „românii nu vor fi singuri".

In Italia, *Memorialul* a avut un ecou deosebit. In numărul din 5 noiembrie 1882, ziarul, intitulat semnificativ „ta confederazione latina", publica un articol în care documentul era comentat pe larg. Autorul articolului, Amante Bruto, scria: „el — *Memorialul* — este expresiunea sinceră a unei situaţii foarte grave care nu e aprobată de nici un om de inimă"[48]. Exprimând solidaritatea opiniei publice italiene, după o analiză detaliată, cu preponderenţă asupra istoriei şi originii latine a românilor din Transilvania, autorul încheia astfel: „noi dorim sincer ca diplomaţia şi opinia publică să se poată pătrunde de dreptatea unor asemenea aspiraţiuni şi să sprijinească realizarea lor"[49].

Datorită simpatiei de care s-a bucurat *Memorialul* în presa italiană, Comitetul Central Electoral al P.N.R.-ului a intrat în legătură cu Amante Bruto pentru a asigura traducerea în limba italiană, dar proiectul nu a putut fi realizat. La difuzarea *Memorialului* o contribuţie importantă a avut-o şi învăţatul Vegezzi Rusealla, cunoscut pentru sentimentele sale filoromâne, căruia Bariţiu i-a expediat exemplare din document în limba franceză.

în Germania, exemplare din *Memorial* au fost expediate ziarului „Augsburger Abend Zeitung", rectorului Universităţii din Tiibingen, iar Alexandru Roman, prin librarul Wolf, 1-a trimis unui număr important de personalităţi politice şi culturale germane.

Interesant este faptul că printre numele celor care au primit *Memorialul* se numărau membri ai Casei de Habsburg. Astfel, arhiducele Rudolf — moştenitorul tronului, arhiducele Iosif — tatăl lui Franz Ferdinand, ducele de Koburg figurează pe listele aflate în arhiva lui Bariţiu.

Memorialul a ajuns să fie cunoscut şi în Rusia prin intermediul profesorului de origine română de

la Universitatea din Petersburg, Polichroniu Sîrcu. Dornic de a cunoaşte mai îndeaproape şi apoi de a informa cercurile politice şi culturale din Rusia despre situaţia românilor, Sîrcu a înfiripat o corespondenţă ou Bariţiu. în scrisoarea expediată din Petersburg la 4/16 ianuarie 1885, el îi cerea lui Bariţiu exemplare din *Memorial* în limba franceză.' Sîrcu le-a trimis apoi unor funcţionari din Ministerul de externe rus, Bibliotecii publice imperiale,, unor profesori de la universităţile din Petersburg, Moscova, Kiev şi Odesa[50].

Memorialul din 1882, prin scopul pe care şi 1-a propus, acela de a se crea o opinie publică favorabilă românilor, a reuşit să atragă atenţia Europei asupra situaţiei din Transilvania, marcînd o etapă nouă în lupta pentru libertate naţională. începînd cu această acţiune, P.N.R.-ul s-a străduit şi a reuşit, în final, să combine lupta din interior cu propaganda externă. *Memorialul* a deschis calea unor viitoare acţiuni care vor culmina cu mişcarea memorandistă. De asemenea, el a dovedit posibilităţile de care P.N.R.-ul dispunea după înfăptuirea unităţii mişcării naţionale.

„Tribuna" şi programul său politic

După unificarea Partidului Naţional Român şi difuzarea *Memorialului,* cel imai de seamă eveniment de pînă la mişcarea memorandistă a fost, fără îndoială, apariţia „Tribunei".

Condiţiile care au dus la apariţia ei se regăsesc în situaţia mişcării naţionale de după 1882, precum şi a problemelor cu care se confrunta publicistica românească reprezentată de un număr redus de ziare, destul de tradiţionaliste, cu un limbaj încărcat de „latinisme", ceea ce le făceau puţin înţelese de către cititori.

In anul 1883, Partidul Naţional Român a organizat mari adunări de protest împotriva tendinţelor guvernului de a ştirbi autonomia bisericii româneşti şi a şcolilor confesionale. Discuţiile din parlament asupra proiectului de lege privind instrucţia în şcolile medii, al cărui autor a fost ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, baronul Agoston Trefort, i-au alertat pe conducătorii românilor. Proiectul introduce controlul statului în şcolile confesionale româneşti, iar profesorii, obligaţi să cunoască limba maghiară, urmau să fie examinaţi în faţa unor comisii guvernamentale.

Conducerea P.N.R.-ului a considerat proiectul ca o imixtiune în treburile bisericii, o încălcare a statutului ei autonom şi a organizat întruniri de protest în principalele oraşe din Transilvania, la Sibiu, Braşov, Blaj, Deva. Acesite manifestaţii nu au fost aprobate de către mitropolitul din Sibiu, Miron Romanul, motiv pentru care raporturile sale cu conducătorii mişcării naţionale se vor înăspri. Răcirea relaţiilor cu mitropolitul coincide ou frământările din tabăra sibiană, aparent aflată sub autoritatea sa, precum şi cu eforturile legate de tipărirea unui cotidian românesc de către partidul naţional.

Ideea editării unui cotidian a stat în centrul preocupărilor cluburilor electorale româneşti, organizaţii comitatense ale partidului. în cadrul şedinţelor din luna martie 1883 au fost expediate adrese Corn Getului Central Electoral în care se evidenţia necesitatea de a urgenta acţiunea în vederea tipăririi ziarului. Astfel, la 10 martie 1883 clubul electoral T4rda-Arieş considera „de necesitate supremă înfiinţarea unui ziar naţional politic cotidian, rugind "(Camiteitufl. — n.m.) să se pună în coînţelegere cu celelalte cluburi politice pentru realizarea ideii"[01]- Astfel, problema cotidianului a ajuns să fie discutată în şedinţa Comitetului Central Electoral al P.N.R.-ului din 28 august 1383, desfăşurată la Bra-

şov. Aici s-a decis înfiinţarea „Ateneului român", societate pe acţiuni, îndrumată de către conducerea partidului, care devenea automat „Comitet de fondatori ai cotidianului". Din acest comitet făceau parte Ioan Raţiu, George Bariţiu, Vincenţiu Babeş, Partenie Cosma, Gheorghe Pop de Băseşti, George Secula, Visarion Roman, Anania Trîmbiţaş şi Diamandi Manole[52].

Se părea că şansele înclinau în favoarea acestei formule, dar în toamna aceluiaşi an, în sinul conducerii mişcării naţionale au avut loc mutaţii importante, datorate în mare măsură izbucnirii conflictului dintre mitropolitul Miron Romanul şi grupul „tinerilor" din jurul ziarului „Telegraful român". Raporturile proaste dintre Miron Romanul şi foştii suporteri ai lui Andrei Şaguna datau încă din perioada alegerilor de după moartea, survenită în 1873, a mitropolitului ortodox, aceştia de pe urmă sprijinind candidatura lui Nicolae Popea. Mai mult, prin ideile sale moderate în problema naţională, de condamnare a P.N.R.-ului şi a programului din 1881, Miron Romanul a creat o atmosferă de încordare (cu redactorii şi colaboratorii „Telegrafului român"), care va răbufni în toamna anului 1883 prin publicarea de către N. Cristea a articolului lui Slavici intitulat „Răsplată?"[53]. în acea perioadă mitropolitul se găsea la Seghedin, unde a fost primit în audienţă de către împăratul Francisc Iosif, care i-a atras atenţia lui şi mitropolitului blăjean Ioan "Vancea asupra sentimentelor „antistatale" ce se manifestau printre români. Or, articolul lui Slavici era un aspru rechizitoriu la adresa politicii guvernului premierului Kâlmân Tisza. A doua zi după apariţia articolului, la 14 octombrie, a fost răspîndită circulara mitropolitană care condamnă articolul şi pe redactorii ziarului, perind demisia lui Nicolae Cristea. Acesta, împreună cu colaboratorii săi, părăsesc redacţia şi, odată cu plecarea lor. „Telegraful român" a încetat

de a mai juca un rol important în viaţa politică a românilor pentru mai multă vreme. Cu grupul sibian s-au solidarizat, de la bun început, Aurel Mureşianu, care a deschis paginile „Gazetei Transilvaniei" foştilor colaboratori ai „Telegrafului român". Prezenţa în conducerea „Ateneului român" a lui Partenie Cosma şi Visarion Roman, aflaţi în raporturi bune cu Miron Romanul, a trezit imediat reticenţe faţă de întreprinderea plănuită. Mai mult, crearea Partidului Naţional Român Moderat şi a ziarului „Viitorul", din iniţiativa mitropolitului, a dus la creşterea suspiciunilor în jurul celor care colaborau, într-o formă sau alta, cu el. La începutul anului 1884, Diamandi Manole, exprimîndu-şi într-o .scrisoare trimisă lui Bariţiu nemulţumirea sa faţă de activitatea Comitetului Central Electoral, îşi dădea demisia din comitetul de fondatori ai cotidianului. El a criticat politica mitropolitului, a „Telegrafului român" şi a partidului creat de către acesta, considerînd-o drept o gravă abatere de la cauza naţională. „Avînd eu bună cunoştinţă despre toate neajunsurile de care suferă Comitetul Central Electoral nu puteam să consimt ca toate acele neajunsuri să le duc de moştenire într-un comitet nou, cu chemarea să se înfiinţeze un ziar de zi". In continuare, el se pronunţă deschis împotriva lui Partenie Cosma şi Visarion Roman pe care-i numeşte „diaconii lui Miron Romanul"[54]. Bogatul negustor braşovean, preşedinte al Camerei de Comerţ din Braşov, s-a arătat foarte hotărît să acorde sprijinul său financiar tinerilor sibieni şi braşoveni de a edita un nou cotidian, care să nu fie subordonat Comitetului Central, atîta vreme cît în componenţa sa vor figura cei doi prieteni ai mitropolitului. Ieşirea sa din „Ateneul român" a avut un rol important în apariţia „Tribunei", datorită sumelor pe care el le-a pus la dispoziţia tinerilor sibieni. Mai mult, Diamandi Manole, membru al societăţii „Carpaţi" din România, va ob-

tine un consistent suport financiar necesar apariţiei ziarului. Se pare, dintr-o sursă mai tîrzie, că însăşi Carol I oferea, anual, „Tribunei" suma de 8.000 franci.

Grupul izgonit de mitropolit de la „Telegraful român", avînd sprijinul lui Diamandi Manole, a înfiinţat un institut tipografic pentru a nu fi dependent de conducerea P.N.R.-ului, mai ales a băncii „Albina" şi a directorului ei, Visarion Roman, membru în Comitetul Central Electoral. Concomitent, Aurel Mureşianu intenţiona să transforme „Gazeta Transilvaniei" în cotidian şi a intrat în legătură cu sibienii. La un moment dat se părea că „fuziunea" grupului sibian cu redactorul braşovean avea să se producă, dar condiţia pusă lui Mureşiianiu de a sista apariţia „Gazetei" a făcut ca încercarea să eşueze, în aceste condiţii, la 14/26 aprilie 1884 a apărut primul număr al „Tribunei", a cărei conducere a fost încredinţată lui Ioan Slavici. Din colectivul redacţional mai făceau parte, I. Bechnitz. E. Brote, Daniil P. Barcianu, D. Comşa şi alţii. Multe din vechile abonamente ale „Telegrafului român" sînt preluate de „Tribuna", care avea astfel o largă circulaţie, încă de Ia începuturile sale ea s-a bucurat de sprijinul .ji simpatia tineretului transilvănean. în memoriile sale, Valeriu Braniște, pe atunci elev, scria referitor la apariţia ziarului: „Citeam cu ardoare «Tribuna», zi de zi, număr de număr, din doască în doască. Ne aliasem mai mulţi studenţi, abonînd împreună «Tribuna», pe care o păstram frumos îndoită, ca să o avem întotdeauna la îndemînă"[55]. Explicaţia succesului ei de la început s-a datorat, în mare măsură, limbii în care erau scrise articolele, foiletoanele etc, o limbă debarasată de etimologisme, pe înţelesul publicului larg de cititori. Chiar în momentul apariţiei sale, da Sibiu se desfăşura sinodul bisericii ortodoxe, iar delegaţilor le-au fost trimise exemplare pe care aceştia le-au dus cu ei în cele mai

îndepărtate colţuri ale Transilvaniei. La scurtă vreme, aria geografică a răspîndirii „Tribunei" depăşeşte Transilvania, ajungînd pînă în Bucovina şi România.

încă din primul număr, ziarul s-a declarat pentru susţinerea programului P.N.R. din 1881, deşi, după cum vom vedea, cel puţin pentru început, acest sprijin a fost doar parţial. Din corespondenţa lui Ioan Slavici rezultă că în jurul programului s-au purtat discuţii aprinse între cele două grupări, cea sibiană şi cea braşoveană, în legătură cu autonomia Transilvaniei şi tactica pasivistă[56].

Pornind de la ideea că Ungaria este un stat poliglot, „Tribuna" contestă de la bun început teza statului maghiar unitar, susţinută de către partidele de guvernămînt şi în special de guvernul Kâlmân Tisza. In acest punct al programului său, grupul tribunist sublinia necesitatea acordării de drepturi naţionale pentru toate naţionalităţile din stat. Aceste libertăţi trebuiau să fie garantate în concepţia lor de către legi, precum şi prin recunoaşterea caracterului multinaţional al statului. Împotriva legislaţiei emise după încheierea dualismului, „Tribuna" va lansa o luptă tenace şi continuă, cu o largă audienţă populară.

Încă de la început, „tribuniştii" şi-au precizat poziţia lor faţă de Partidul Moderat Român şi purtătorul lui de cuvînt, ziarul „Viitorul". De altfel, în programul apărut în primul său număr, se prevedea intransigenţă faţă de cei ce părăseau pasivismul şi intrau în tranzacţii cu partidele de guvernămînt. Faptul că Miron Romanul a avut iniţiativa înfiinţării Partidului Moderat Român „ca o desolidarizare" faţă de crearea P.N.R.-ului a făcut ca polemica „Tribunei" cu el să fie virulentă şi fără menajamente. Persoana mitropolitului a constituit obiectul mai multor articole care-1 prezentau ca pe un personaj vanitos, plin de ambiţii, gata să treacă la compro-

misuri cu autoritățile. Atenţi la orice abatere de la linia tacticii politice adoptate, chiar dacă unii dintre ei doreau reluarea aetivismului, „tribuniştii" au adus reale servicii mişcării naţionale prin menţinerea şi consolidarea acestei forme de protest deschis faţă de dualism.

Un element programatic important era lupta pentru autonomia Transilvaniei. Acest deziderat, similar cu cel din programul de la 1881, constituie punctul central al acţiunii „tribuniste". Gruparea sibiană s-a orientat în realizarea lui spre ţărănime, avînd o contribuţie esenţială la apropierea dintre conducătorii mişcării naţionale şi masa poporului român, baza socială a P.N.R.-ului. Difuzarea ziarului, circulaţia de care s-a bucurat „Foişoara", „Biblioteca populară a Tribunei", „Calendarul Poporului" au trezit nu numai gustul pentru citit în mediul sătesc, dar au contribuit şi la educarea politică, la dezvoltarea conştiinţei naţionale a ţărănimii ştiutoare de carte.

Apropierea celei de a doua conferinţe a partidului naţional a determinat „Tribuna" să ia în discuţie programul de la 1881 făcînd propuneri de modificare a unor articole. Din păcate, unele dintre ele înseamnă un pas înapoi faţă de programul din 14 mai şi chiar faţă de cel publicat în primul număr al ziarului. „Tribuniştii" au considerat că programul P.N.R.-ului a fost rezultatul unui compromis provenit din schimbarea opticii unora diritre delegaţii la conferinţa de unificare. Atenţia lor s-a concentrat în jurul legii naţionalităţilor, propunînd modificarea sau în ultimă instanţă măcar respectarea ei. Apare însă în această discuţie ideea scoaterii din program a tot ceea ce „putea admite bănuiala de politică antistatală"[57], contrazicînd nu numai programul ziarului, dar şi pe cel al Partidului Naţional Român. Faptul în sine nu trebuie să surprindă dacă ne gîndim că redactorii „Tribunei" provin din grupul „ Telegraf u-

lui" şi că o asemenea idee a stat la baza acţiunii mitropolitului Şaguna. Mai mult, ideile predecesorului lor se reîntîlnesc şi în teza recunoaşterii ca fapt împlinit a dualismului sau a „fuziunii", contestînd doar „constituţionalitatea" actului din 1867, la care românii nu au luat parte. Contradictorie şi ambiguă ne apare şi formula sau cuvîntul de ordine lansat de „tribuniştі": „supunere faţă de legi — nesusţinerea lor"[58]. O altă propunere surprinzătoare pentru conduita politică a unor „tribuniştі" este ideea renunţării la votul universal, despre care se scria că „nu este o idee populară la români"[59].

Faţă de tactică, ziarul se pronunţă pentru adoptarea pasivismului pentru întregul partid, renunţîndu-se la activismul bănăţenilor ale căror şanse în campaniile electorale erau din ce în ce mai reduse.

Propunerile unor „tribuniştі" în preajma conferinţei P.N.R.-ului nu pot să reprezinte în nici un caz convingerile grupului. Nu ştim precis cine a fost autorul lor, dar după discuţiile din timpul conferinţei, în care Nicolae Cristea cere renunţarea la votul universal şi trecerea partidului la activism, se poate presupune de la bun început că el recunoaşte de fapt actul din 1867. Nu ştim dacă ceilalţi „tribuniştі" au împărtăşit punctul său de vedere, întrucît ziarul a comentat programul P.N.R., reconfirmat în conferinţă şi, se pare, că a renunţat şi la propunerile făcute anterior. Poate şi alegerea lui N. Cristea în Comitetul Central Electorali să fi jucat un rol în tăcerea „Tribunei".

Oscilaţia „tribuniştilor" în chestiunea programului nu trebuie să surprindă în faza sa de început. Ei au dorit să fie independenţi faţă de partid, în a cărui conducere se găsea Partenie Cosma şi Visarion Roman, îşi vor da seama însă repede că locul lor este alături de P.N.R., apropierea fiind evidentă după 1884.

Meritele „Tribunei" sînt însă incontestabile şi în alte domenii. Astfel, tactica pasivismului, pe care noul ziar a făcut-^o populară, *a* fost concepută oa un - mijloc de regrupare a forţelor şi de educare a maselor. „Trebuie să facem cu orice preţ poporul nostru capabil de rezistenţă. Trebuie să facem ca moralitatea să prindă rădăcini afunde în inima poporului nostru; trebuie să-i dăm lumina ce se cere în timpul în care trăim şi să-i deschidem calea pentru bunul trai material"[60]. Acesta credem că a fost realul program al „Tribunei", care s-a reflectat într-o serie de articole referitoare la situaţia muncitorilor, a meseriaşilor şi îndeosebi a ţărănimii, făcînd o critică severă a stărilor din lumea satului.

Ziarul a criticat conducerea P.N.R.-ului, pe acei dintre fruntaşii mişcării naţionale mai puţin activi sau dornici de a lua frânele politicii naţionale în mâinile lor, constituindu-se ân grupuri de interese. Partenie Cosma a fost unul dintre cei pe care articolele „Tribunei", deosebit de critice, l-au determinat să renunţe la calitatea sa de preşedinte al partidului şi să se refugieze în grupul mitropolitului Miron Romanul. A fost combătut Alexandru Mocioni, care înclina spre o politică de apropiere faţă de guvernele de la Budapesta, contribuind la autoeliminarea acestuia din conducerea mişcării naţionale. Uneori, criticile au fost deplasate, aşa cum s-a întîmplat în cazul campaniei pornite de Eugen Brote împotriva lui George Bariţiu.

Un loc imporftanit în activitatea „Tribunei" l-au avut întărirea si diversificarea raporturilor culturale si politice cu România. Legată din punct de vedere cultural de ideile „Junimii", „Tribuna" va contribui la difuzarea în Transilvania a creaţiei scriitorilor şi a oamenilor de culltură din România, favorizînd înfăptuirea unităţii culturale. Politiceşte, însă, „Tribuna" nu a fost legată de junimişti sau conservatori, manifestînd în schimb simpatie faţă de liberali[01].

A doua Conferinţă a Partidului Naţional Român

Anul 1884 a însemnat sfîrşitul unui ciclu parlamentar în Ungaria şi intrarea partidelor politice într-o nouă campanie electorală. Folosindu-se de acest prilej, Comitetul Central Electoral a trecut la pregătirea celei de a doua conferinţe naţionale a partidului.

Conferinţa urma să se desfăşoare într-un moment în care -mişcarea naţională se manifesta ca o forţă din ce în ce mai mare. Guvernul, îngrijorat de evoluţia situaţiei din Transilvania, a trimis, în februarie 1384, o circulară prefecţilor, cerîndu-le să supravegheze cu atenţie mişcarea politică românească şi să ia imediat măsuri de pedepsire a celor ce „tulburau ordinea în stat"[63].

încă de la începutul anului, Comitetul Central s-a adresat, printr-o scrisoare confidenţială, preşedinţilor cluburilor electorale pentru pregătirea adunărilor chemate să aleagă delegaţii şi să fixeze atitudinea lor faţă de alegeri.

La sfîrşitul lunii martie şi începutul lui aprilie adunările cluburilor s-au desfăşurat în întreaga Transilvanie. Astfel, la 29 martie a avut loc adunarea clubului electoral Turda-Arieş, care 1-a ales ca delegat la conferinţă pe G. Bariţiu, cu mandatul de a se pronunţa pentru pasivism şi respectarea programului din 1881[63]. O adunare deosebit de importantă s-a desfăşurat la Arad, în ziua de 15 aprilie, unde peste 400 de participanţi, reprezentînd comitetele cercuale şi subcercuale ,au combătut partidul moderat şi ziarul „Viitorul", considerate ca „trădătoare" ale mişcării naţionale. In privinţa alegerilor care se apropiau, delegaţii au decis pasivitatea electoratului român. Asemenea adunări s-au desfăşurat în comi-

tatele Mureş-Turda, Alba Inferioară, Cojocna (Cluj), Satu Mare, Hunedoara etc. La Sebeş, numărul participanţilor a depăşit cifra de 300, deşi era doar adunarea cercului electoral. în toate adunările au fost aleşi delegaţi pentru conferinţă şi, ca o linie de conduită generală, ei au primit mandatul de a se pronunţa în favoarea susţinerii programului din 1881 şi a pasivismului.

Apelul de convocare a conferinţei, publicat în presă la 4 mai 1884, a fixat ca dată a deschiderii ziua de 1 iunie 1884, iar ca loc de desfăşurare oraşul Sibiu. Cîteva zile mai tîrziu, Comitetul Central Electoral, într-o circulară trimisă cercurilor electorale, a insistat asupra participării celor aleşi la conferinţă.

Conferinţa a început în dimineaţa zilei de 1 iunie, la Sibiu, în prezenţa a 163 delegaţi, reprezentînd 83 de cercuri electorale, ceea ce însemna un succes evident, rezultat al muncii desfăşurate de conducerea P.N.R.-ului de organizare a mişcării naţionale. Lucrările conferinţei au fost deschise de către preşedintele partidului, Partenie Cosma, revenit pentru scurt timp în această calitate, care a expus, în linii mari, principalele probleme ce urmau să fie dezbătute. El a făcut o apreciere sumară a programului din 1881, precum şi a politicii guvernelor maghiare. A subliniat importanţa conferinţei din 1881 şi succesele P.N.R.-ului: „noi — spunea Cosma — şi cauza noastră am devenit mai cunoscuţi atît înlăuntru cît şi în afară"[64]. Pe aceeaşi linie s-a înscris şi discursul lui Anania Trîmbiţaş, secretarul comitetului, care a trecut în revistă activitatea Comitetului Central Electoral. în retrospectiva sa, el a acordat un spaţiu iiarg *Memorialului* şi semnificaţiilor sale, precum şi altor realizări ale comitetul ai.

Conform uzanţelor, a fost aleasă o comisie de 30, care 'trebuia să i'a în discuţie principalele probleme din program şi tactica, urmînd ca rezultatele dezbaterilor să fie aduse la cunoştinţa partici-

panţilor la conferinţă. Lucrările comisiei au fost destul de contradictorii, cu toate că problema tacticii nu se mai disputa de acum între partizanii pasivismului sau activismului, ci între adoptarea pasivismului şi de către bănăţeni, idee susţinută în principal de „tribuniști". De asemenea, membrii comisiei s-au preocupat de găsirea unor soluţii adecvate pentru înviorarea colaborării dintre naţionalităţile din imperiu, deoarece, după spusele lui Pavel Rotariu, „tratativele cu reprezentanţii celorlalte partide naţionale s-au desfăşurat anevoios'". Pentru prima dată în lucrările comisiei s-au luat in discuţie problema agrară şi modalităţile ei de rezolvare. Formulele propuse ar fi putut duce doar la corective şi nu la o soluţionare radicală a acestei chestiuni. Propunerile vizavi, în particular, crearea şi consolidarea clasei de mijloc, capabilă să sprijine materialiceşte mişcarea naţională. Partenie Cosma a sugerat înfiinţarea reuniunilor agricole în satele şi comunele româneşti, inspirat, se pare, de programul junimist al lui P. P. Carp, intitulat „Era nouă"[66]. Propunerea lui Cosma a fost acceptată şi, în anii următori conferinţei, au luat naştere numeroase reuniuni „agronomice", care au contribuit la creşterea bunăstării materiale a ţăranilor prin introducerea unor metode superioare de cultivare şi ameliorare a culturilor. Dar, de aceste rezultate a beneficiat un număr redus de ţănani, marea masă a lor rămânând într-o situaţie de mizerie, datorită lipsei de pământ.

în finalul lucrărilor comisiei de 30, s-a supus votului tactica pe care trebuia să o urmeze în continuare partidul. Pentru pasivitatea atît a transilvănenilor, cit şi a bănăţenilor au votat 11 delegaţi, pentru activism unul singur (N. Cristea), iar pentru pasivitatea în formula de la 1881 majoritatea, adică 18 participanţi.

Raportul comisiei de 30 a fost prezentat conferinţei de către Vincenţiu Babeş. Expunerea sa a anali-

zat nu numai situaţia internă din Transilvania, ci şi raporturile internaţionale în care accentul principal a căzut asupra creşterii influenţei Germaniei în politica europeană şi semnificaţiile sloganului „Drang nach Osten". Babeş a susţinut că presiunea exercitată de Germania spre răsărit, conjugată cu slăbiciunile Austro-Ungariei vor avea repercusiuni adînci asupra românilor. Noile raporturi de forţe în Europa atrăgeau după sine, în primul rînd, creşterea bugetelor de înarmare ale ţărilor şi aceasta urma să se resimtă în situaţia materială, şi aşa precară, a românilor. Apoi, acestora li se adaugă concesiile economice făcute Austriei de către clasele dominante maghiare, pentru a-şi asigura supremaţia politică, ele fiind, de asemenea, o cauză a împovărătoarelor obligaţii ale ţărănimii[67]. Babeş a mai adus, în sprijinul afirmaţiilor sale, bugetul Ungariei şi modalităţile de realizare a acestuia. Situaţia economică, ou toate consecinţele ei. rezulta din încercarea disperată a burgheziei austriece şi ungare de a asigura, prin investiţii, dezvoltarea susţinută a imperiului, dar aceste eforturi făceau ţara tot mai mult dependentă de capitalul german, mult mai puternic. Tendinţele expansioniste ale Germaniei spre estul Europei — arăta el — vor duce inevitabil la o ciocnire cu Rusia, interesată şi ea în această zonă europeană[68].

Pornind de la aceste considerente, Babeş s-a silit să demonstreze necesitatea schimbării politicii guvernului de la Budapesta faţă de români şi a aşe-, zării convieţuirii pe alte baze pentru atenuarea conflictelor de natură socială şi naţională, primejdioase în conjunctura internaţională a vremii. Această idee, pe care Babeş s-a străduit să o acrediteze, a prins rădăcini şi a însemnat începutul orientării P.N.R.-ului spre o acţiune externă puternică, de cîştigare a opiniei publice, element nou, esenţial în mişcarea politică românească. Ecoul pe care *Memo-*

rialul 1-a avut în opinia publică europeană a fost foarte încurajator pentru partizanii ideii de a face din problema Transilvaniei o chestiune europeană. Scindarea Europei în cele două blocuri începuse să capete contururi tot mai precise. Românii trebuiau, după spusele lui Babeş, să exploateze cu abilitate schimbarea raporturilor de forţe europene. De aceea era necesar ca partidul să se adreseze în acţiunea sa externă Franţei şi Angliei, iar pe de altă parte Germaniei, pentru a demonstra că Tripla Alianţă era fisurată de lupta naţionalităţilor din Austro-Ungaria. .Raportorul s-a străduit să acrediteze o idee de asemenea nouă, izvorî'tă din aderarea României la Tripda Alianţă. Politica guvernului de la Budapesta, asupra căreia a insistat îndeosebi, putea să aibă consecinţe pentru români în sensul că era de aşteptat ca România să nu rămînă insensibilă la asuprirea conaţionalilor din imperiul habsburgic. Numai o renunţare la politica de maghiarizare şi acordarea de drepturi naţionale puteau face ca alierea României la Tripla Alianţă să fie viabilă. Acest element nou se cerea a fi exploatat de către partidul naţional în acţiunile sale viitoare.

în continuarea strălucitei sale analize, Babeş a trecut în revistă şi politica guvernelor maghiare. El a combătut, în spiritul programului, legislaţia maghiară, insistînd asupra efectelor pe care numeroasele legi votate le aveau asupra românilor. Babeş a criticat aspru abaterile de la programul din 1881, înfiinţarea partidului moderat şi ziarul „Viitorul".

In încheierea discursului sau cu largi implicaţii programatice, Babeş a luat în discuţie programul din 1881, comentîndu-1 punct cu punct, motivînd necesitatea menţinerii lui fără nici o modificare.

Raportul comisiei de/30 a fost apoi aprobat în unanimitate de către participanţii la conferinţă. Prin direcţiile noi, sugerate în cuprinsul său, raportul a constituit, fără îndoială, momentul de vîrf al con-

ferinţei, deschizînd o etapă nouă în mişcarea naţională românească. Orientarea spre transformarea problemei româneşti într-o problemă europeană a fost o mare realizare, deşi în programul partidului nu figura un asemenea deziderat. Ea va juca un rol foarte important în pregătirea opiniei publice europene pentru susţinerea luptei românilor.

în continuarea dezbaterilor, desfăşurate sub impresia discursului lui Vincenţiu Babeş, a fost ales noul Comitet Central Electoral. în componenţa lui au initrat G. Bariţki, V. Babeş, Coriolan Brediceanu, Partenie Cosma, Iuliu Coroianu, Nicolae Cristea, Ioan Raţiu, George Popa, Visarion Roman, Ioan Popescu, Anania Trîmbiţaş şi alţii. După cum lesne se poate observa, în conducerea mişcării naţionale româneşti intră un important număr de tineri politicieni care au imprimat o linie dinamică activităţii partidului.

Conferinţa din 1884 s-a încheiat la 3 iunie; ea a marcat un moment de solidaritate, lipsit de controversele ce avuseseră loc în timpul conferinţelor anterioare. Noutăţile în materie de mişcare naţională se cuprindeau în raportul Comisiei de 30. Conferinţa a confirmat programul din 1881 şi tactica pasivistă.

Conducerea partidului a încercat să pună în aplicare deciziile conferinţei, în special cele legate de intensificarea propagandei în afara ţării. în ultima zi a fost luată hotărîrea elaborării unui nou memorand, destinat opiniei din monarhie şi, mai ales, celei europene. Pentru pregătirea publicului s-a decis editarea unei reviste într-o limbă străină. în punctele 6 şi 7 din concluziile conferinţei, Comitetul Central Electoral „ar avea să lucreze spre luminarea opiniunii publice în ţară şi în străinătate încă şi cu ajuitonua presei periodice"[89]. în luna iulie 1885 a apărut, din iniţiativa lui Cornel Diaconovici, revista „Românische Revue", care-şi propunea să ofere „in-

formaţii conştiincioase asupra situaţiei şi tendinţelor românilor din Ungaria şi să le dea de înţeles aspiraţiile lor politice"[70]. Comitetul Central Electoral a apreciat, de la bun început, felul în care redactorul noii reviste înţelegea să-şi ducă la împlinire misiunea, într-o circulară a partidului din 26 noiembrie 1885, semnată de preşedintele său, G. Bariţiu, conducătorii cluburilor erau informaţi despre transformarea revistei într-un organ al P.N.R.-ului[71]. Faptul că ziarul a fost publicat în limba germană nu este întîmplător. Ideea se înscria pe linia discursului lui Vincenţiu Babeş din 3 iunie 1884. „Românische Re-vue" s-a bucurat de o bună primire în rîndul celorlalte periodice româneşti, dar şi în mijlocul presei din Germania şi al celei de limbă germană din alte ţări. Prin articolele apărute de-a lungul existenţei ' sale, această publicaţie a adus servicii serioase mişcării naţionale româneşti. Şi în cazul ei se cuvine amintit un fapt semnificativ şi anume sprijinul financiar primit din România[72].

Din păcate, însă, şi în cadrul noului Comitet Central Electoral au intervenit divergenţe care au împiedicat, într-o oarecare măsură, activitatea sa. După conferinţă, Partenie Cosma, tot mai mult legat de cercurile mitropolitului de la Sibiu, Miron Romanul, s-a retras din comitet. Visarion Roman şi Anania Trîmbiţaş au decedat, astfel că din cei şapte membri sibieni ai comitetului au continuat să activeze doar patru, ceea ce a impietat asupra funcţionării sale în continuare. Un cîştig important, însă, a fost cooptarea, în şedinţa din 24 septembrie 1884, a lui Aurel Mureşianu, în locul lui P. Cosma. Prin această alegere, „GazetaJTransilvaniei" a început să susţină din ce în ce mai mult conducerea P.N.R.-ului[73].

O preocupare însemnată a comitetului a fost legată de punerea în aplicare a hotărîrii conferinţei din 1884 de a se întocmi memorandul. în cursul anului 1883, „Gazeta Transilvaniei" în mai multe nu-

\'t"' ' rtR«.V»v.'**i v

"jrapftftte :' —<

mere a publicat studiul lui Aurel Mureşianu „Românii, tronul şi opiniunea publică", în care problema întocmirii unui memoriu politic a fost amplu dezbătută. Ziaristul braşovean cerea insistent elaborarea memorialului şi trimiterea acestuia împăratului Francisc Iosif. Alături de Aurel Mureşianu, Nicolae Cristea şi gruparea tribunistă s-au dovedit foarte tenace în a susţine necesitatea întocmirii memorandului către împărat. Efortul lor se părea, la i'n moment dat, că nu a fost zadarnic. La sfîrşitul anului 1886, într-o consfătuire a comitetului central, Nicolae Cristea şi-a asumat obligaţia elaborării unui proiect care să constituie obiectul unei analize în cadrul conferinţei naţionale a partidului. însuşi Bariţiu, preşedintele partidului, avea să recunoască meritul „tribuniştilor" în această privinţă[74].

Va trebui însă să treacă mult timp pînă cînd hotărîrea conferinţei din iunie 1884 să fie tradusă în faptă.

---

[1] L. Maior, *Transilvania şi războiul pentru independenţă (1877—1878),* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 55.

[2] T. Abrudan, *Documente inedite privind solidaritatea românilor transilvăneni cu România în războiul de independenţă,* în „Studii şi comunicări", 19, Sibiu, 1975, p. 267—268.

[3] I. Georgescu, *George Pop de Băseşti,* Oradea, 1935, p. 51.

[4] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca. Colecţii speciale. *Fondul Gheorghe Pop de Băseşti,* mss. 4055, Corespondenţă, voi. I, filele 158—159.

[5] L. Maior, *Constituirea Partidului Naţional Român: Conferinţa din 12—14 mai 1881.* în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai".* Series Historia, fasc. I, 1970, p. 94—95.

[6] Idem, p. 96.

[7] *Gazeta Transilvaniei,* XLIII, nr. 99 din 11/23 decembrie 1980.

[8] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur...,* voi. VIII, p. 7.

[9] Partenie Cosma către Gheorghe Pop de Băseşti, Sibiu, 11 martie 1881. Biblioteca Centrală Universi tară Cluj-Napoca. Colecţii speciale. *Arhiva Pop. de Băseşti.* Corespondenţă. Mss. 4055, voi. I, filele 162—163.

[10] Arhivele Statului Bucureşti. Arhiva Istorică Cen trală. *Colecţia Xerografii Viena,* doc. XXXIII/40 (Haus-Hof- und Staatsarchiv, nr. 7, 1881, :Lachmann Karton 133).

[11] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Arhiva Vincen-ţiu Babeş.* Corespondenţă. Transcriptul scrisorii l-am primit de la regretatul prof. M. Dan.

[12] La Becicherecul Mare a fost găzduită, în ia nuarie 1869, Conferinţa de constituire a partidului naţional-liberal sîrb. Cu acea ocazie a fost elaborat programul respectivului partid pe care-1 solicita P. Cosma.

[11] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 13.

[14] Sensul termenului de proprietar îi designează pe posesorii de pămînt. Numărul lor redus este ilus trat de constanţa participării acestei categorii la Con ferinţele Naţionale.

[15] După desfiinţarea relaţiilor feudale prin paten tele din 1853 şi 1854, au avut loc procese între foştii proprietari nobili şi foştii iobagi în legătură cu de limitarea pămîntului alodial de cei urbarial. De ase menea, au durat multă vreme procesele de separare a pădurilor proprietate a comunităţilor săteşti, de cele foste nobiliare (segregare).

[10] Mulţi dintre delegaţi au fost aleşi ca reprezen-tanţi a două sau chiar a mai multor cercuri electo-rale.

[17] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 24.

[18] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Dosar P.N.R.* neinventariat.

[19] Idem, Doc. nr. 31.

[20] Ibidem.

[21] Ibidem.

[22] „Telegraful Român", L, nr. 39 din 6/19 aprilie 1902.

[23] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 33.

[24] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Dosar P.N.R.* neinventariat.

[25] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 35.

[26] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Dosar P.N.R.,* neinventariat. Circulare din 7 iulie 1881.

[27] Idem. Protocolul şedinţei din 26 decembrie 1881.

[28] Idem. Protocolul şedin.ei din 22—23 iunie 1331. [23] Textul iniţial al *Memorialului* la Biblioteca Academiei Române, Secţia Manuscrise. Mss. 1010.

[30] Ibidem.

[31] într-o scrisoare din 9/21 iunie 1882 adresată lui Bariţiu, Diamandi Manole a propus traducerea lui şi în limba engleză. Cf. V. Netea, *Două scrisori ale negustorului braşovean DiamaAdi Manole către G. Bariţiu,* în „Buletinul Institutului economic româ nesc". Bucureşti, 1940, nr. 10—12.

[32] în legătură cu tipărirea lui în România, vezi: D. Popovici, *Din legăturile lui Mihail Kogălniceanu cu Transilvania,* în „Arhiva Românească", partea I-a, 1943, IX, p. 142—143.

[33] Memorialul conţine, de asemenea, în anexă, nu mele delegaţilor Ia conferinţa din 12—14 mai 1881 şi procesul verbal al dezbaterilor.

[34] *Memorialul compus şi publicat...,* p. 6.

[35] Ibidem.

[36] Idem, p. 10.

[37] Idem, p. 6—7.

[38] Idem, p. 9.

[59] Idem, p. 10.

[40] Idem, p. 114.

[41] Vezi pentru această problemă L. Maior, *Le Memorial de 1882 et son echo en Europe,* în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, nr. 2, 1969, p. 283—295.

[42] „Gazeta Transilvaniei" nr. 137, art. „Există o chestiune română".

[43] Ibidem.

[44] Idem, nr. 135, art. „Memorandul nostru şi presa străină".

[45] Ibidem.

[*if*>] V. Maniu şi-a expus teoria sa panlatinistă în lucrările: *Misiunea occidentului latin în oriintele Europei,* Bucureşti, 1867, 138 p. şi *Unitatea latină sau cauza română în procesul naţionalităţilor din punct de vedere istoric, juridic şi politic,* Bucureşti, 1867, 72 p.

[47] „Gazeta Transilvaniei", nr. 130, art. „Memoria lul român judecat de un ziar francez".

[48] Idem, nr. 137, art. „Memorialul şî presa ita liană".

[49] Ibidem.

[50] Biblioteca Academiei Române. Secţia Manu scrise. *Mss. nr. 1011,* fila 39.

[51] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Dosar P.N.R.,* neinventariat.

[53] Ibidem.
[53] D. Vatamaniuc, *loan Slavici şi lumea prin care a trecut,* Bucureşti, 1968, p. 271 şi urm.
[54] Arhivele Statului Cluj-Napoca. *Dosar P.N.R.,* neinventariat.
[55] V. Braniște, *Amintiri din închisoare. (însemnări contemporane şi autobiografice).* Studiu introductiv de M. Constantinescu şi Alexandru Porţeanu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 114.
[56] D. Vatamaniuc, op. cit., p. 278.
[57] „Tribuna", I, nr. 1 din 14/26 aprilie 1884.
[58] Ibidem.
[59] Idem, nr. 9 din 26 apr./8 mai 1884.
[60] Idem, nr. 51 din 16/28 iunie 1884.
<
[81] L. Boia, *Eugen Brote,* Bucureşti, Ed. Litera, 1975, p. 57.
[62] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 147.
[63] K. Hitchins, L. Maior, op. cit., p. 237.
[64] „Observatoriul", VII, nr. 41, din 4/16 iunie 1884.
[65] Biblioteca Academiei Române. Secţ. Manuscrise. *Mss. 1011,* fila 190.
es Programul junimist a fost expus, în parlamentul României, în martie 1881.
[67] T. V. Păcăţian, op. cit., p. 165.
[68] Idem, p. 166.
[69] S. Polverejan, N. Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885—1897),* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1973, p. 101.

MEMORANDUL

Geneza

încercările de dinamizare a activităţii P.N.R.-ului produse după 1884 prin integrarea grupării tribuniste în Comitetul Central Electoral au generat convulsii interne concretizate în polemici, demisii, retrageri din viaţa politică etc. Elementul care contribuie efectiv la o solidarizare ce e drept temporară a fost aducerea în prim-plian a hotărîrilor Conferinţei de a se elabora şi înainta împăratului *Memorandul.*

Discuţiile în jurul acestei probleme s-au amplificat în cursul anului 1886, cînd s-a resimţit nevoia convocării unei noi Conferinţe naţionale. Mai multe şedinţe ale Comitetului Central Electoral au dezbătut această chestiune, fără prea mult succes. Spre sfîrşibul anului, la 9 decembrie, George Bariţiu, preşedintele partidului, şi Nicolae Cristea au lansat un apel prin care urma să aibă loc o întrunire a conducerii mişcării naţionale. Cu toate disputele, devenite evidente pentru opinia publică, o hotărîre de principiu a fost luată, şi anume convocarea, în cursul anului 1887, a Conferinţei naţionale.

în primăvara anului 1887, în luna martie, Comitetul Central Electoral al partidului, ales în 1884, cu toată componenţa sa subţiată de decese, demisii etc, s-a adresat delegaţilor Conferinţei precedente, cerîndu-le să treacă la organizarea cluburilor şi comitetelor electorale locale, care să-şi aleagă dele-

gaţî pentru o nouă Conferinţă electorală. O lună mai tîrziu, la 5/17 aprilie, apelul de convocare a reprezentanţilor partidului a fost dat publicităţii. Măsura luată implica un risc serios, deoarece alegerile pentru parlamentul ungar nu erau încă fixate. Pentru prima dată se trecea peste prevederile legii electorale, pe baza căreia P.N.R.-ul activa. Împrejurările politice şi, în special, situaţia la nivelul conducerii partidului reclamau stringent convocarea delegaţilor.

Data la care urmau să aibă loc lucrările conferinţei a fost fixată pentru 7 mai 1887. Au răspuns la chemarea lansată 69 *de** cercuri electorale, mai puţine decît la precedenta, cea din 1884.

Bariţiu, în calitatea sa de preşedinte al partidului, a căutat să convingă participanţii despre imperativitatea renunţării bănăţenilor la activism, condiţie a înfăptuirii unei solidarităţi depline a alegătorilor români. A pledat cu argumente convingătoare în favoarea menţinerii în continuare a programului din 1881. Coriolan Brediceanu, secretarul partidului, care luase locul energicului Anania Trîmbiţaş, decedat în răstimpul dintre cele două conferinţe, a prezentat un raport asupra activităţii partidului, insistând mai mult asupra convulsiilor prin care trecuse Comitetul Central Electoral după 1884. Problema centrală a constituit-o însă chestiunea *Memorandului.* Brediceanu a dezvăluit doar intenţiile legate de actul politic ce urma să fie înaintat „pentru politicienii români din patrie şi străinătate"[1]. După cum se poate observa, încă nu se stabilise nici măcar la nivelul conducerii partidului destinaţia acestui document. Apoi încă din această primă fază a discuţiilor a apărut controversata problemă a oportunităţii, chiar dacă persoana împăratului nu intra în calcule. Cert este că la data respectivă nu erau în posesia unui proiect: „Deoparte însă chestiunea oportunităţii. . . a pus

Comitetul în imposibilitatea de a termina această lucrare pină la deschiderea acestei conferinţe"[2], declara Coriolan Brediceanu.

Conform practicilor, devenite de acum tradiţionale, a fost aleasă o Comisie de 30, care urma să facă plenului Conferinţei propuneri legate de perspectiva acţiunii politice româneşti. Lucrările ei, loc de confruntări şi de schimburi de opinii, s-au prelungit, astfel că abia pe data de 9 mai conferinţa îşi reia dezbaterille. Raportul a fost, şi de această dată, prezentat de către Vincenţiu Babeş. El a reluat în partea de început programul partidului, argumentînd importanţa şi actualitatea lui în împrejurările politice din monarhie, dar şi pe plan internaţional. Totuşi, a propus o primă întregire, sau mai bine spus o modificare a punctului şapte din program, determinată de apariţia societăţilor şi reuniunilor de tipul EMKE, care aveau ca scop accelerarea procesului de asimilare naţională. A sugerat reformularea în scopul concentrării efortului P.N.R.-ului pentru combaterea şi anihilarea acestui gen de asociaţii.

Babeş s-a străduit să răspundă unei întrebări care însemna, în esenţă, scopul întregii mişcări naţionale: „Îmi pun întrebarea, care este acum tendinţa noastră cu programul nostru?"[3]. Răspunsul său reflectă, de fapt, obiectivele generale ale societăţii româneşti la acea dată: „să eluptăm dreptul de a fi consideraţi şi posibilitatea de a ne afirma ca factor public în stare adecă, ca o individualitate naţională, de drept public, de care să se ţină seama şi în ceea ce priveşte beneficiile, iar nu numai cît priveşte sarcinile publice"[4].

După cum reiese din raport, în centrul dezbaterilor a sltat problema *Memorandului*. Ou acest prilej au fost făcute numeroase sugestii, legate de conţinutul şi forma lui. Pentru prima oară, cu multă responsabilitate, discuţia în jurul acestei chestiuni

a avut un caracter larg, relevînd interesul major al participanţilor la Conferinţă în jurul unei probleme care va frămînta P.N.R.-ul o perioadă destul de îndelungată. în general, concepţia care s-a desprins în legătură ou conţinutul *Memorandului* era ca el să cuprindă „momentele, care ne-au silit să adoptăm această expusă atitudine cu scop de a arăta, că noi nu de bună voie, nici din capriciu, nu de plăcere, ci din pură necesitate ani adoptat pasivitatea"[5]. Aşadar, *Memorandul* trebuia să conţină, în principiu, justificarea pasivismului, dar şi o prezentare a „gravaminelor noastre". Babeş a motivat, apoi, mobilurile care i-au determinat pe români să ia o asemenea hotărîre. La loc de frunte figura, în opinia sa, lipsa de informaţii reale la Curtea imperială asupra problemei româneşti din monarhie. Abil, cu perspicacitatea sa cunoscută, el a subliniat că un Memorand înaintat împăratului, în împrejurările internaţionale ale vremii, putea determina intervenţia lui Francisc Iosif pe lîngă guvernul maghiar, în sensul ameliorării politicii sale naţionale: „Monarhul trebuie să cunoscă adevărata situaţiune şi dispoziţiune a popoarelor sale, ca să ştie bine, unde sînt împrejurările care împiedică, care fac imposibil entuziasmul ce se cere la caz de nevoie"[0]. Intuind schimbările produse pe arena internaţională, divizarea Europei în două mari blocuri politico-militare, Babeş a înţeles că acest element poate oferi mişcării naţionale posibilitatea unor manevre politice, un argument de care împăratul va fi silit să ţină seama pentru ca statul să apară consolidat în exterior.

Au fost făcute, în acelaşi context legat de *Memorand,* aprecieri pozitive asupra conturării unei opinii publice străine favorabile, receptive la problema românilor din imperiul austro-ungar. Din acest punct de vedere s-a constatat existenţa unui sensibil la un eventual demers politic românesc pe pian internaţional.

Rezoluţiile adoptate în finalul Conferinţei au confirmat opiniile cupriase in raportul lui Vincenţiu Babeş. Astfel, cea de a patra hotărîre preciza ca pe un obiectiv central al P.N.R.-ului elaborarea unui *Memorand* şi înaintarea lui împăratului. După cum lesne se poate observa, cu această ocazie s-a stabilit şi destinatarul, înlăturîndu-se incertitudinile ce planau asupra acestui aspect deloc neglijabil. El avea să-şi pună amprenta pe conţinutul şi tonul *Memorandului.*

Noul Comitet Central Electoral, ales în finalul Conferinţei, avea în componenţa sa nume noi, provenite din gruparea tribunistă, penlfcrai. primia dată reprezentată la nivelul conducerii partidului. Eugen Brote şi Ioan Slavici au devenit membri ai C.C.E., ultimul deţinînd şi calitatea de secretar al P.N.R.-ului. Includerea lor în comitet era urmarea firească a creşterii influenţei şi prestigiului publicaţiei sibiene, a cărei audienţă în rîndul românilor devenise o realitate, peste care nu se putea trece cu uşurinţă. Noua conducere a partidului s-a dovedit foarte activă. La sfîrşitul lunii august 1887 s-a răspîndit vestea că guvernul urma să desfiinţeze Comitetul Central Electoral, tocmai datorită programului său legat de *Memorand.* întrunirea organizată la Sibiu în aceste împrejurări a luat în discuţie un prim proiect de *Memorand,* elaborat de Slavici. Decizia membrilor sibieni ai conducerii partidului a fost de a trimite respectivul proiect şi celorlalţi 6 colegi din alte localităţi ale Transilvaniei, pentru ca fiecare dintre ei să aibă posibilitatea de a-şi exprima propriile opinii în jurul plănuitului *Memorand.* Acţiunea lor s-a precipitat ş"i dintr-un alt motiv, şi anume călătoria lui Francisc Iosif în Transilvania. O parte a conducătorilor mişcării naţionale a considerat că era momentul potrivit trimiterii *Memorandului.* Bariţiu s-a declarat însă pentru o altă formulă şi anume, ca în satele prin care va trece împăratul şi la Cluj, unde acesta

urma să-şi stabilească reşedinţa pe durata vizitei, să-i fie înmînate petiţii provenite din respectivele localităţi, care să „descrie starea socială şi politică a românilor". Ele trebuiau, în viziunea sa, să preceadă înaintării *Memorandului,* menită să încoroneze mişcarea petiţională[7]. Comitetul Central Electoral nu a emis nici o dispoziţie în acest sens, astfel că au fost puţine sate care au înmînat împăratului petiţii.

S-au produs şi schimbări importante la nivelul conducerii partidului, Vincenţiu Babeş şi Ioan Slavici au demisionat din C.C.E. Ultimul, pe motivul respingerii proiectului său de *Memorand.* Pe lîngă faptul că redactorul „Tribunei" intenţiona să treacă în România, Slavici suferise deja rigorile justiţiei maghiare, era supravegheat cu stricteţe de către poliţie, limitîndu-i-se posibilităţile de acţiune politică. Odaită ou retragerea sa, proiectul său a fost abandonat. în faţa acestei situaţii noi, Comitetul Central a adoptat în şedinţa din 30 August 1887 hotărârea alcătuirii unor noi proiecte de *Memorand,* misiune încredinţată lui Iul iu Coroianu şi Aurel Mureşianu.

La începutul anului 1888, Coroianu 1-a înştiinţat pe Bariţiu despre terminarea proiectului său şi a cerut convocarea Comitetului pentru a-1 discuta. El dorea ca ambele elaborate să fie supuse analizei conducerii partidului. Mureşianu a întîrziat, motiv pentru care şedinţa C.C.E. a avut loc abia în zilele de 22—25 decembrie 1888. între timp, Bariţiu a demisionat din funcţia de preşedinte al partidului, motivîndu-şi decizia prin ocupaţii de natură ştiinţifică, în principal de istoria Transilvaniei[8]. Raţiu a preluat în mod provizoriu calitatea deţinută de către bunul să*u prieten şi colaborator.

Dezbaterile asupra celor două proiecte s-au desfăşurat sub semnul propunerii ca „să combineze împreună lucrările sale şi să se învoiască asupra combinării ambelor lucrări aşa ca din considerarea

lor să rezulte unul cît se poate de perfect"[9]. La început, Mureşianu. s-a arătat de acord cu propunerea Comitetului, dar după întoarcerea acasă îşi schimbă hotărîrea, renunţînd la formula acceptată iniţial. Proiectul său avea o notă critică accentuată faţă de politica guvernelor maghiare, susţinute, în opinia sa, de către împărat[10]. în schimb, Coroianu a fost mai echilibrat, pornind de la faptul că *Memorandul* urma să ajungă la Curttea imperială, iar critica la adresa monarhului îi diminua serios şansele[11].

Prin renunţarea lui Mureşianu, a rămas oa cel alcătuit de Coroianu să fie trimis membriflor .Comitetului pentru ca aceştia să-şi exprime opiniile în legatară cu conţinutul lui. A urmat o perioadă de discuţii îndelungate, determinate atât de varianta acceptată, cît, mai ales, de găsirea momentului oportun de trimitere a *Memorandului* la Viena. La 8 mai 1889, cu prilejui Conferinţei de la Turda a conducerii partidului, proiectul lui Coroianu a fost acceptat, deşi, pe parcurs, el va suferi modificări şi adăugiri: „„până acum s-a întâmplat multe ce ne interesează pe noi românii şi altele s-a strămutat chiar, se înţelege de la sine că va mai fi de adaus, şters şi cores ici colea"[1]-.

Motivele care au dus la prelungirea plănuitei acţiuni, la şirul de amînări s-au datorat unui complex de evenimente. în primul rînd, drama de la Mayerling, sinuciderea arhiducelui Rudalf a contribuit la această îritîrziere. Mai mult, ea a produs chiar modificări de conţinut prin îndulcirea tonului, deoarece mulţi dintre conducătorii românilor, precum şi ai sîirbilor şi slovacilor au considerat că împăratul va înăspri politica faţă de naţionalităţi şi va da o mai mare libertate de acţiune guvernelor de la Budapesta, în plus, mişcarea pentru independenţă a Ungiariei a început să ia proporţii, iar fruntaşii politici ardeleni în mod. obligatoriu an fost siliţi să urmă-

rească cursul politic cu speranţa că el va genera o hiare fermă ele poziţie .din partea Curţii, mergând, credeau ei, pînă la abolirea dualismului şi restituirea autonomiilor provinciale. Ena, în orice caz, un motiv foarte important pentru ca .planurile în legătură ou *Memorandul* să sufere o nouă amînare. Demonstraţiile din martie 1890 de la Budapesta, prilejuite de aniversarea revoluţiei ungare din 1848, a generat în sinul conducerii partidului opinia că, în sfârşit, momentul declanşării acţiunii a sosit. Dar şedinţa din 30 martie 1890 a relevat şi un alt aspect şi anume disensiunile din sinul Comitetului Central Electoral. Babeş lansase ideea alcătuirii unui *Memorand* cane să se adreseze numai opiniei publice europene. Grupul Mocioni-Babeş tinde spre orientarea politicii P.N.R.-ului tot mai mult spre . Europa Occidentală. A făeuit-o, ţinând seama de mu taţiile produse în relaţiile internaţionale, precum şi dintr-o cunoaştere profundă a politicii Casei de Habsburg, înclinată prea puţin spre modificarea for-' muiei de 1867.

:

In cursul anului 1890 au avut loc încercări de dialog româno-maghiar, determinate de căderea guvernului K. Tisza. Atît Babeş, cât mai ales Mocioni: au crezut sincer că noul cabinet, condus de J. Szapâry, liberal moderat, va atenua politica naţională a ,predeoesorull/ui său. Pentru ca tratativele să nu fie afectate de *Memorand,* ei au căutat să amîne tipărirea şi înaintarea lui împănatului.

Mocioni, şi nu nurnlai el, a pornit în fundamentarea argumentelor sale de la aceeaşi premiză ca şi grupul Raţiu. Fruntaşul băhăţean, apropiat de cercurile politice ungare, îndeosebi de Partidul Independenţei, a dorit să evite o confruntare deschisă româno-maghiară, indiferent de formele pe care avea să le ia. Iaită cum vedea el orientarea mişcării în momentul punerii cu acuitate a problemei definiti-"vării şi apoi a înaintării *Memorandului:* „noi româ-

nii nu avem să-i combatem, ci să-i sprijinim pe maghiari în silinţele lor de a desface statul ungar de Austria, iar aceasta nu numai pentru că un stat independent e mai avizat ca cel actuali de sprijinul nostru, ci şi pentru că independenţa Ungariei e un pas înainte spre lichidarea Austro-Ungariei"[13]. Ou alte cuvinte, Mocioni spera într-un compromis româno-maghiar, idee pe care s-a silit să o acrediteze şi eu alte prilejuri. Era greu pentru contemporanii săi să creadă în această formulă. El nu a sesizat în slloganele politice ale Partidului Independenţei că în fapt se urmărea numai îmbunătăţirea statutului Ungariei în statul dualist şi nu ruperea de el,

. Gruparea Mocioni-Babeş s-a confruntat tot mai des eu „tiribuniştii", eu Slavici şi Eugen Brote. Polemieiile desfăşurate în paginile „Tribunei" sau în conferinţele P.N.R.-ului s-au înmulţit, Mocioni demisionînd în 1889 din conducerea ziarului sibian a cărei situaţie financiară s-a înrăutăţit. Marele proprietar bănăţean contribuise substanţial la finanţarea „Tribunei". După plecarea lui Slavici în România, Brote a continuat disputele de pe aceeaşi poziţie intransigentă, antrenînd şi presa de peste Carpaţi în confruntarea politică ardeleană.

în schimb, Raţiu şi majoritatea conducerii partidului atribuiau *Memorandului* o altă semnificaţie. Ei nu au rezumat acţiunea plănuită la simplul act all trimiterii lui la Viena, dimpotrivă urmăreau declanşarea unei mişcări de anvergură atît pe pllan intern, eît şi în afara graniţelor imperiului, luînd în considerare factorul România.

Disputette care au continuat pe aiceastă temă îl determină pe Raţiu să convoace cea de a patra Conferinţă Naţională a P.N.R.-ului pentru 27—28 octombrie 1890, la Sibiu. Motivul rezultă eu claritate din apelul semnat de preşedintele partidului: „Considerînd gravitatea situaţiunei în care se află naţiunea română, precum lipsa neapărată ce se iveşte în

această situaţiune, că în unele chestiuni să se exprime reprezentanţii naţiunii noastre într-o formă mai impunătoare a decis convocarea unei adunări electorale române"[J4].

Raţiu a căutat să confere Conferinţei rolul de mediere, de conciliere în polamieile din partid, să conceptualizeze o direcţie politică conectată la schimbările produse pe plan intern şi extern. Cadrul în care P.N.R.-ul trebuia să demareze întreaga acţiune se cerea precizat pentru a permite luarea unor hotărîri adecvate în privinţa *Memorandului* şi a destinului său în scopul evitării unei rupturi în mijlocul elitei politice româneşti.

In zilele de 27—28 octombrie 1890 s-a desfăşucat la Sibiu Conferinţa P.N.R.-ului la care au luat parte 136 delegaţi, reprezentînd 69 de cercuri electorale recunoscîndu-se chiar în deschiderea dezbaterilor de către Ioan Raţiu, creşterea substanţială a organizaţiilor locale ale 'partidului. Discuţiile întinse pe durata celor două zile au avut ca scop principal soluţionarea problemelor legate de *Memorand.* După cum se ştie, faza proiectului trecuse deja, conducerea P.N.R.-ului aflîndu-se în posesia unui concept elaborat de Coroianu şi care suferise o primă rundă de intervenţii ale unora dintre membrii Comitetului Central Electoral. Aceştia de pe urmă au trebuit să dea o serie de explicaţii în legătură cu înaintarea lui împăratului, motivaţiile fiind, în genere, dominate de inoportunitatea generată de situaţia politică din imperiu, dar şi de relaţiile internaţionale. Desigur, atenţia cu oare a fost urmărită diplomaţia europeană şi luarea în consideraţie a contextului politic extern nu mai erau o noutate pentru participanţii la acesste forumuri naţionale româneşti. Rolul crescînd al României în zona sa geopolitică determinase în acei ani luarea în calculul politic tot mai mult a posibilităţii implicării regatului român în soluţionarea sau ameliorarea statutului naţionalităţii române în im-

perjul austro-ungar. Carol I, al cărui prestigiu internaţional crescuse considerabil în anii de după războiul din 1877—1878, /manifesta un interes din ce în ce mai evident pentru problema Transilvaniei. Era şi o consecinţă firească a afirmării pe toate planurile a mişcării naţionale din România, avînd ca obiectiv înfăptuirea României Mari, fapt pe care regele nu putea să-1 ignore.

Nici ou acest prilej, propunerea de înaintare a *Memorandului* către FYaneisc Iositf nu a întrunit sufragiile participanţilor la conferinţă. Formula la care s-a ajuns a fost următoarea.' „conferinţa generală întregeşte comitetul central la numărul de 25 membri şi—l însărcinează pe acest comitet cu publicarea unui 'memorand politic, care să cuprindă toate gravaminele poporului român, iar aducerea gravaminelor la cunoştinţa prea înaltului loc să o facă când va fi de lipsă"[15]. S-a recurs, deci, la o nouă amînare, deşi din conţinutul acestei prevederi rezultă că documentul în sine era încheiat, urmînd doar să fie publicat.

Vincenţiu Dabeş a prezentat o analiză geopolitică, imipresionîndu-i pe toţi participanţii la lucrări. El îşi concepuse discursul pornind de la importanţa „elementului românesc" în conjunctura internaţională a vremii şi tratând la modul general implicarea întregii comunităţi etnice în afacerile de politică externă. Era o consecinţă logică, firească să recurgă la această soluţie. Politica României era indispensabil legată de situaţia românilor aflaţi în continuare sub dominaţie străină, ceea ce presupunea din partea aliaţilor ei, Germania şi Austro-Ungaria, adoptarea unei atitudini mai tolerante faţă de aceştia: „Importanţa elementului român pentru politica Triplei Alianţe noi o pricepem. Dar nu se poate, ea Tripla Alianţă să se întărească şi să dureze, şi totodată să se susţină sistemul de opresiune şi nemulţumiri al popoarelor, care doresc dezvoltarea pacinică în patria

Raportul lui Babeş caută să precizeze şi alte probleme de mare însemnătate pentru P.N.R. în fixarea conduitei sale politice faţă de putere, faţă de guvernul şi naţiunea maghiară. Aşa cum au făcut-o de nenumărate ori, conducătorii românilor s-au străduit să arate că mişcarea naţională, partidul nu au nici un fel de resentimente îndreptate împotriva poporului maghiar: „Cînd noi ne plîngem, ne plîngem în contra asupririlor celor de sus, celor de la putere. Pentru că bine ştim, că milioanele poporului unguresc şi ele sufăr multe neajunsuri din partea celor ce le stau în frunte"[17]. Precizarea era foarte importantă şi ea decurgea din imodalităţile concepute de Babeş în vederea pregătirii opiniei publice preocupată de mult discutatul *Memorand.*

Problema *Memorandului* a fost, în mare măsură, clarificată pentru moment. Importantă era însă motivaţia conţinută de raportul comisiei de 30, prezentată plenului în această chestiune ce ameninţa partidul cu scindarea în două tabere, profilîndu-se cele două direcţii şi anome cea care dorea înaintarea imediată a *Memorandului* (grupul Raţiu, Gh. Pop de Băseşti, V. Lucaciu etc.) şi grupul Babeş-Moeioni, susţinător al tezei amânării, a folosirii unor conjuncturi internaţionale mai favorabile. Ultimii au căutat să-i convingă pe majoritatea participanţilor la conferinţă despre necesitatea unei minuţioase pregătiri a întregii acţiuni, atît în interior, cît şi în afara imperiului. Mocioni s-a împotrivit trimiterii *Memorandului* la Viena, propunînd respectarea constituţionalismului şi, în consecinţă, orientarea întregului demers spre Budapesta, Argumentele pro şi contra au abundat. Conferinţa i-a prilejuit lui Babeş ocazia de a pleda în favoarea opţiunii grupării căreia îi aparţinea. A făcut-o, cu talentul său deosebit de orator, impresionând pe cei prezenţi. De la bun început, el a folosit exemple numeroase din trecutul petiţionalismului românesc, soldate cu eşecuri, cu ignorarea de către putere a cererilor exprimate în

respectivele memorii. Pentru a se evita o repetare, Babeş a pretins cu insistenţă pregătirea opiniei publice, realierea întregii comunităţi etnice, a membrilor elitei politice, a „bărbaţilor patrioţi buni care ştiau să cuprindă interesele patriei din punct de vedere mai înalt decît din punctul de vedere 'mărginit al interesului de rasă"[18]. Cu alte cuvinte, el a prevăzut eşecul acţiunii, în cazul în care ea se rezuma doar la trimiterea *Memorandului* la Viena şi, de aceea, caută să convingă participanţii la conferinţă despre imperativiul orientării spre opinia publică internă şi internaţională.

Discuţiile din comisia de 30, după cum rezultă din cuprinsul raportului, s-au încheiat printr-un compromis între cele două tabere. Astfel, s-a decis publicarea imediată a .textului ce suferise nenumărate modificări după 1887, iar în privinţa înaintării lui la împăiratt s^a convenit amînanea, lăsîndiu-se la latitudinea Comitetului Central Electoral stabilirea aşazisului „moment oportun".

Babeş a luat în dezbatere o problemă de maximi importanţă pentru destinele mişcării memorandiste — şi nu numai a ei. Este vorba despre chestiunea raporturilor cu România. In general, opinia publică maghiară, îndeosebi presa i-au acuzat sistematic pe români de tendinţe „daco-ramaniste", termenul reprezentînd în viziunea lor ideea României Mari. Conducătorii P.N.R.-ului, aflaţi în preajma unui moment atît de important, au -crezut de cuviinţă să-si exprime public poziţia lor faţă de aceste „acuzaţii". Nu /trebuie trecut cu vederea nici faptul că respectiva Conferinţă era aprobată de oficialitate şi că ea se desfăşura în prezenţa reprezentanţilor autorităţilor. Cu toate acestea, Babeş a afirmat deschis apartenenţa românilor transilvăneni ,,la marea familie română de 11 milioane; membri (ai ei tindeau la dezvoltarea naţională şi culturală a rornânimii. tindeau la scutirea neamului nostru de toate influentele străine . . ,"[19]. A continuat, însă, din motive deja

cunoscute, să nege „daco-romanismul" în sensul dat de presa şi oficialitatea maghiară, recunosoînd apartenenţa la monarhia austro-ungară într-un context pe care-l precizează în cîteva puncte rezoluţia Conferinţei. Astfel, reprezentanţii P.N.R.-ului condiţionaseră „fidelitatea" sau „supuşenia" faţă de Casa de Habsburg de o îmbunătăţire radicală a relaţiilor cu România pe toate planurile: „Dorim împreunarea în privinţe economice a Austro-Ungariei cu România şi condamnăm barierele de vamă ridicate în paguba amînduror state; Dorim menţinerea raporturilor bune pe teren politic cu România şi ştim a preţui încheierea unei convenţii militare"[20] etc. Dar cea mai însemnată dintre condiţiile puse rămânea, fără îndoială, ameliorarea statutului românilor din imperiu: „Nu se poate ajunge această ţintă a monarhiei, precît timp dăinuieşte nemulţumirea românilor de aici"[21].

Daco-romanismul reprezenta pentru Babeş şi colegii săi conceptul sub care se ascundea definirea în sens modern a naţiunii: „Daco-Români sîntem în înţelesul, că avem aceleaşi tradiţiuni, aceleaşi obiceiuri, aceleaşi doine şi cîntece, care vorbesc la inima noastră, ne încîntă, ne îndulcesc această viaţă aspră şi amară. Daco-Români sîntem, că ne simţim în inimă interesaţi de existenţa şi progresele fraţilor noştri de ori-ce parite a lumii, căci iubim pe fraţii noştri"[22].

Atît raportul lui Babeş, cît şi rezoluţiile au fost adoptate în unanimitate de către participanţii la Conferinţă.

în spiritul reconcilierii raporturilor dintre grupul Babeş-Mocioni şi conducerea partidului, Raţiu, Coroianu, Lucaciu şi Gh. Pop de Băseşti au reuşit să-l convingă pe Babeş să revină în fruntea mişcării naţionale. Cei patru au sperat că pe această cale Mocioni va accepta să se implice în chestiunea *Memorandului.* „Am stăruit cu tot dinadinsul — îi

scria Gh. Pop de Băseşti lui Babeş — să te înduplecăm ca să reintri în Comitet avind speranţa de a-1 putea vedea între noi şi ,pe amicul nostru dr. A. Mocioni spre care scop ne-am dus şi în persoană şi cu întreg Comitetul la Pesta, ca să-J luăm ca şi în triuimf între noi"[23]. Babeş a fost ales preşedinte al partidului, Raţiu cedînd din dorinţa înfăptuirii solidarităţii între membrii Comitetului, aflat în faţa unui moment de răscruce în istoria partidului. în noul Comitet, cu o componenţă mult lărgită, de la 11 membri la 25, au intrat şi alţi adepţi ai grupului Babeş-Mocioni. Printre ei se numărau Coriolon Brediceanu, C. Diaconovici, P. Rotariu, George Popa, Andrei Cosma. Mocioni a rămas pe mai departe în expectativă. El credea în continuare în posibilitatea realizării unui compromis româno-maghiar după modelul celui încheiat între maghiari şi croaţi, în 1868.

Alegerea lui Babeş nu s-a dovedit o măsură salutară pentru moment. Colaborarea sa, în special cu Iuliu Coroianu, a devenit anevoioasă. încă în şedinţa din 7—10 ianuarie 1891, Comitetul Central Electoral a decis publicarea *Memorandului,* dar preşedintele partidului a tergiversat aplicarea acestei hotărîri pînă în iulie 1891. La 10 iulie, Babeş s-a adresat, printr-o circulară, membrilor Comitetului în legătură cu disensiunile ce ameninţau să se agraveze. Luarea sa de poziţie a fost provocată de amînarea *Memorandului.* Atacurile la adresa lui Babeş erau destul de violente şi el s-a simţit obligat să riposteze. In România, prin presă, tribuniştii au cerut cu insistenţă renunţarea la publicarea *Memorandului,* propunînd, în schimb, trimiterea lui în primul rînd la Viena şi apoi popularizat prin intermediul presei, dar şi ca broşură independentă.

Opiniile venite din România, contestarea lui Babeş au determinat convocarea şedinţei din 30 august 1891. A intervenit în polemică Alexandru Mocioni care, adresîndu-se Comitetului, a influenţat

majoritatea membrilor săi. Beneficiind de o experienţă politică bogată, de cunoaşterea profundă a partidelor din imperiu şi Europa, Mocioni a expus în scrisoarea sa propria-i poziţie faţă de problema *Memorandului.* El a considerat că această chestiune este numai de competenţa Comitetului şi mai puţin a presei din România: „Eu adică susţin, că acolo unde domneşte viaţa regulată de partid, chestiunile interne de partid se sustrag peste tot din discuţiune publică"[24]. Apare cu claritate opinia sa în legătură cu nevoia de a nu dezvălui public chestiunile de natură internă ale conducerii partidului, mai cu seamă că poziţia ziarelor din România, în multe cazuri, exprima orientări ale diferitelor partide politice, în legătură cu *Memorandul,* Mocioni a demonstrat dar că el nu are nimic împotrivă ca acesta să fie înaintat împăratului, dar pentru a avea succes era necesară alegerea unui moment oportun. Aşadar, el propunea o nouă aimînare, de data aceasta ou alite argumente. După părerea sa, *Memorandul* putea duce la o eventuală rupere de monarh, la erodarea „loialismului" dinastic.

Hotărârile adoptate la Consfătuirea din 30—31 august 1891 prevedeau, printre altele, respingerea amestecului presei şi al partidelor din România în problema *Memorandului.* S-a decis amînarea acţiunii memorandiste.

Nu s-au stins bine ecourile acestei consfătuiri şi, la 18/30 noiembrie 1891, Babeş a cerut membrilor Comitetului să-şi exprime părerea asupra proiectului Coroîanu, să-l „întregească" cu date noi pentru a fi luat în discuţie. Abia la 16 .decembrie conceptul tipărit a fost distribuit conducerii partidului penitru ca membrii acesteia să aibă posibilitatea de a-1 comenta şi amenda. Babeş a fost nevoit să acţioneze pentru că criticile s-au înmulţit. Ele veneau chiar şi din partea unora dintre susţinătorii săi din Conferinţa precedentă. Demiterea lui Brote din Comitet

a amplificat conflictul şi poziţia lui Babeş se clătina tot mai mult. Astfel, încă da 10 noiembrie, Gh. Pop de Băseşti a considerat activitatea lui Babeş o „vătămare flagrantă a tuturor postulatelor de ordine, disciplină şi solidaritate în ‚partidul nostru naţional"[20]. A cerut personal lui Babeş retragerea din funcţia de preşedinte al partidului, deoarece, argumenta el, criticile formulate la adresa sa creează confluzii, multe fiind nejustificat atribuite conducerii P.N.R.-ukii, deci au ca obieot exclusiv persoana sa. A fost însă nevoie de intervenţia decisă a lui I. Raţiu. în calitatea sa de vicepreşedinte al partidului, el a pregătit şi convocat Conferinţa generală pentru data de 20 ianuarie 1892 la Sibiu. Deşi timpul a fost scurt, un număr mare .de delegaţi au luat parte la dezbateri, dovedind interesul major provocat de controversata problemă a *Memorandului.* Discursul lui Raţiu, raportul secretarului partidului, Vasile Luieaciu, au avut în centrul lor *Memorandul.* Îndeosebi ultimul a pledat convingător pentru trimiterea lui la Viena, a demonstrat însemnătatea lui pentru mişcarea naţională. A considerat această acţiune ca o continuare a revoluţiei române de la 1848, bineînţeles sub raport programatic.

Discuţiile din comisia de 40 au fost foarte aprinse. Pentru prima oară, după 1881, a luat parte la lucrări Alexandru Mocioni, încercând să influenţeze hotărîri'le care urmau să fie adoptate. A fost zadarnică intervenţia sa, deoarece partizanii grupului Raţiu erau majoritari şi au reuşit să impună decizia cu privire la înaintarea imediată a *Memorandului.* Devenise clar pentru mulţi dintre conducătorii partidului că o nouă amînare ameninţa însăşi existenţa formaţiunii lor politice, datorită nesfîrşitelor confruntări, a polemicilor sterile etc. Mocioni s-a de-" clarat, în final, de acord cu înaintarea *Memorandului,* deolinîndu-şi orice răspundere pentru urmările, acestei hotărîri.

Raportul comisiei de 40, prezentat de Lucaciu, a fost, contrar obiceiului, mai scurt, a sintetizat discuţiile şi nu a mai lăsat nici un dubiu în legătură cu soarta *Memorandului*. Majoritatea participanţilor l-au aprobat, susţinînd propunerea de înaintare imediată a mult oonferoMersatuUui document politic împăratului. Componenţa noului Comitet Central, precum şi alegerea lui Ioan Raţiu ca preşedinte al partidului au reflectat, o dată în plus, decizia conferinţei de a pune capăt tergiversării respectivei acţiuni.

Perioada scursă de la încheierea Conferinţei pînă la sfîrşitul lunii martie s-a caracterizat printr-o serie de acţiuni legate de definitivarea *Memorandului.* Conceptul tipărit a fost pe larg dezbătut şi este cert că el a suferit modificări radicale de structură. întregul Comitet Central all P.N.R.-ului s-a implicat în iretonceperea lui. V. Lucaciu, bunăoară, caută să folosească *Memorialul* din 1882 în formuilările propuse de el. în plus, Comitetul pregăteşte scenariul plecării la Viena şi, pentru aceasta, a fost nevoie de consultări cu Bucureştiul, cu regele Carol I în primul rînd şi cu conducerea „Ligii".

Momentul care a finalizat perioada de frămîntări şi dispute a fost consfătuirea C.C.E. din 25—26 martie 1892. Apelul trimis la 6 martie de către I. Raţiu membrilor conducerii P.N.R.-ului şi care cuprindea programul întâlnirii este aproape în exclusivitate consacrat definitivării *Memorandului* şi modalităţilor de înaintare către împărat. Consultările urmau să pună de fapt bazele întregii mişcări memorandiste.

încă din debutul lucrărilor s-au produs schimbări în componenţa Comitetului. D. Comşa a fost ales vicepreşedinte al partidului, iar alţi trei noi membri sînt confirmaţi de către participanţi. S-au făcut, în continuare, precizări în legătură cu situaţia financiară, a fost aprobată ajutorarea materială a unor persoane, preoţi şi învăţători, arestaţi şi con-

damnaţi pe diferite termene la închisoare etc. A urmat apoi prezentarea *Memorandului.* Iuîiu Coroianu a precizat în debutul lecturii proiectului că final i-2?area lui a fost opera lui Vasile Lucaciu şi a sa. Membrii C.C.E. l-au acceptat oa bază a „dezbaterii speciale" ce avea să se prelungească şi în cursul zilei următoare. Motivul reiese din consemnarea inserată în procesul-verbal, care precizează că „fiind mai multe modificări" s-a dat răgaz de cîteva ore pentru a da posibilitatea unor noi comentarii[27]. In sfîrşit, după aproape patru ore, Comitetul a acceptat proiectul, urmând oa luliu Coroianu, împreună cu „membrii sibieni" să-l pregătească pentru tipărire. A. C. Popovici, prezent la dezbaJteri, a ridicat problema traducerii lui în limbi străine. Se pare că în decursul discuţiilor se aveau în vedere variante în limbile germană şi maghiara. S-a revenit pe parcurs, deoarece, în procesul verbal, a fost adăugată precizarea în legătură cu „eventualitatea" traducerii în franceză şi italiană. Implicarea „Ligii" în mişcarea memorandistă a favorizat, în .lunile următoare, tipărirea şi difuzarea *Memorandului* în limbile italiană şi engleză.

în continuare, s-a hotărît prezentarea lui lia Viena, în cursul lunii mai, de către o delegaţie compusă din membrii Comitetului, „iar în colo în număr nelimitat, din toţi românii care vor dori să participe"[28]. Condu/cerea P.N.R.-ului a decis declanşarea unei puternice campanii de presă, susţinută financiar de către Comitet, precum şi lansarea unui „Apel" către toţi românii, chemîndu-i să sprijine mişcarea ce se înfiripa în acele luni. ,

încheierea lucrărilor la sfîrşitu/1 lunii martie au deschis posibilitatea unei conjugări a demersului ardelean cu politica externă a României.

Implicarea României în mişcarea memorandistă s-a produs încă din faza elaborării *Memorandului* şi se regăseşte în fiecare etapă a derulării ei. Pe măsură ce pregătirile în vederea definitivării textului

s-au înmulţit, şi vizitele conducătorilor P.N.R.-ului la Bucureşti cunosc o frecvenţă fără precedent. Alături de contactele stabilite pe această temă cu oameni politici, ziarişti, un rol însemnat l-au jucat audientele la regele Carol I.

Regele României, la începutul anului 1892, în perioada frământărilor legate de definitivarea *Memorandului,* a avut la Budapesta convorbiri cu primul ministru Szapâry. Carol I a abordat trei probleme majore, oare dovedesc cunoaşterea exactă a situaţiei din Transilvania, precum şi modalităţile reclamate de P.N.R. pentru îmbunătăţirea statutului românilor. Este vorba despre necesitatea schimbării legii electorale, apoi caracterul provocator şi inutil al măsurilor de'maghiarizare şi, în sfârşit, şicanele administrative faţă de intelectualitatea română. Szapâry, la rîndul său, a cerut insistent ca românii să renunţe la pasivismul politie, promiţînd introducerea unor corective ale prevederilor cuprinse în legea electorală. în plus, primul ministru 1-a informat pe rege că a dispus oa *legea* grădiniţelor să fie aplicată doar în localităţile cu populaţie majoritară maghiară. Rapoartele diplomatice au subliniat nemulţumirile lui Carol faţă de răspunsurile premierului maghiar pe care-1 consideră incapabil să stopeze politica de asimilare susţinută cu fervoare de partidele şi presa ungară[29].

La 6 iunie 1892, doi dintre cei mai activi promoltori ai *Memorandului,* V'asile Lucaciu şi luliu Goroianu, au avut o întrevedere cu suveranul român pe această temă. Modul cum a decurs această audienţă s-a păstrat prin intermediul însemnărilor unuia dintre participanţi şi anume V. Lucaciu. Desigur, Coroianu, autorul conceptului de *Memorand,* a prezentat regelui obiectivul întregii acţiuni, străduindu-se să evite orice posibilitate de interpretare anltihabsburgică a conţinutului *Memorandului.* Se cunoşteau relaţiile dintre cele două case domnitoare,

vizitele reciproce, respectivi de care Carol I se bucura la curtea vieneză. Discursul lui Coroianu relevă un fapt ce confirmă pe deplin implicarea timpurie a monarhului român în acţiunea politică a românilor ardeleni: „Noi am avut fericirea de a căpăta poveţe şi sfaturi înţelepte de la Maiestatea Voastră chiar acum e anul şi noi fideli acestor înalte lumini am lucrat din toate puterile pentru întărirea convicţiunilor acestora în inimile fraţilor noştri români.. ."[30].

Cei doi l-au informat pe rege, la dorinţa acestuia, asupra *Memorandului,* suveranul român aprobînd modul de concepere, structura şi tonalitatea adoptată. Interesant a fost dialogul asupra şanselor primirii delegaţiei ce urma să se deplaseze la Viena. Carol I, cunoscând poziţia lui Francisc Iosif, şi-a exprimat îndoiala în privinţa primirii de către împărat atît a *Memorandului,* cit şi a reprezentanţilor P.N.R.-^ului: „Eu sînt de părere — a declarat Carol — că la Viena nu veţi fi primiţi, şi veţi fi îndrumaţi să4 prezentaţi la Budapesta"[71]. Din păcate, suveranul României a avut dreptate.

Alături de consultările avute la curtea regală română, dtipă 25 martie 1892 conducerea P.N.R.-uilui a apelat la formaţiunile politice din ţară, în special la presa partidelor, pentru a declanşa o puternică mişcare de solidaritate. Hotărîrea adoptată la începutul lunii mai, în şedinţa din 3/15 mai 1892, desfăşurată da Sibiu, de a înainta *Memorandul* pe data de 28 mai 1892, a fost publicată de majoritatea ziarelor româneşti, generând un interes major în opinia publică din România. Rolul decisiv în solidarizarea românilor din Regat îi va reveni însă „Ligii pentru unitatea culturală a Românilor". în primele zile ale lunii iunie 1892 „Liga" s-a preocupat de răspîndirea *Memorandului.* Un prim lot de 500 exemplare s-a dovedit insuficient pentru a răspunde interesului major al opiniei publice româneşti. Astfel că la 7 iunie 1892 ea a solicitat încă 1.500 exemplare, epuizate şi ele în mai puţin de o lună, motiv pentru care

s-a sugerat tipărirea unei noi ediţii pentru satisfacerea cererilor venite de pe întregul cuprins al ţării.

Fixarea datei de 28 mai 1892 s-a produs la începutul lunii respective, cînd a fost publicată circulara C.C.E., semnată de către Raţiu şi Albini. Ea conţine instrucţiuni precise, iar Eugen Brote şi Albini, cu concursul sltuidenţilor români din capitala imperiului, au trecut la pregătiri în vederea primirii delegaţilor. Au sosit mai devreme la Viena Ioan Raţiu şi Vasile Lucaciu pentru a sonda opinia politicienilor austrieci, care n-au reacţionat pozitiv la aflarea veştilor legate de intenţiile româneşti. Doar creştin-socialii lui Karl Lueger, viitorul primar al Vienei, aderă şi sprijitiă delegaţia românească.

Guvernul de la Budapesta, alarmat de veştile primite din Transilvania, de articolele apărute în presă, a reacţionat cu promptitudine. La 23 mai, primul ministru Szapâry a avertizat oficial pe Francise Iosif despre *Memorand* şi intenţiile româneşti: ^cetăţenii de limbă română din Ungaria au hotărît ca în Calitate de delegaţi autorizaţi ai românilor să prezinte la Viena, Maj. Voastre, plîngerile acestora împotriva guvernului unguresc, formulate într-un *Memorand*"[32]. Primul ministru a cerut insistent lui Francisc Iosif să nu primească delegaţia şi *Memorandul.* Printre alte argumente, Szapâry invoca legăturile românilor cu cehii, ştiind bine că împăratul va reacţiona favorabil .propunerii sale. La 1 octombrie 1891, în (timpul vizitei sale la Praga, a avut loc un atentat la viaţa suveranului, învinuiţi fiind cehii „tineri", ale căror legături ou românii erau de notorietate publică. Aluziile sale la prietenia româno-cehă şi-au atins ţinta. Pe raportul lui Szapâry, Francisc Iosif a notat a doua zi, la 24 mai: „Am luat cunoştinţă de conţinutul acestui raport aprobîndu-1"[33]. Destinul *Memorandului,* din punctul de vedere ia! împăratului şi al Budapestei, a fost pecetluit, fără ca delegaţia română, deja în drum spre

capitală, să bănuiască măcar decizia celui căruia îi era destinat. Fidel înţelegerii din 1867, Franeisc Iosif a fost în acest oaz mai puţin împărat şi mai mult rege al Ungariei, titlu pe care nu voia să-1 sacrifice pentru români.

Presa maghiară, îndeosebi „Pestter Lloyd", „Peşti Naplo", „Nemzet", a publicat articole de şantaj politic, în primul dintre ele, contele Bânffy a amenințat cu proclamarea independenţei Ungariei, iar celelalte două îi învinuiesc pe români de „trădare în contra patriei lor". „Erdelyi Hirado" a mers mai departe, cerînd guvernului arestarea şi condamnarea memoranidiştilor, precum şi desfiinţarea P.N.R.-ului. In mod special era vizat Vasile Lucaeiu: „De pe popi ca Luoaciu trebuie trasă jos reveranda să se ducă în altă ţară panltru a propovădui"[34].

în această atmosferă, Raţiu s-a prezentat la Cancelaria imperială, unde a avut convorbiri ou baronul Adolf Bnaun, solicitând audienţă la împărat. A fost refuzat, cu politeţe, pe motive de natură „constituţională". I-a sugerat lui Raţiu să se adreseze reprezentanltului Ungariei la Viena, Szogyey-Marieh, pentru a obţine acordul guvernului ungar, îritreaga chestiune fiind — după spusele sale — de competenţă ungară. Raţiu i-a urmat sfatul, dar fără nici un rezultat. Mai mult, ministrul ungar la Viena nu s-a prezentat la cea de a doua întîlnire, fixată de comun acord. Demersurile sale au continuat pe lîngă cancelarie, dar rezultatele au fost aceleaşi. între timp, cei aproape 300 de membri ai delegaţiei, în ciuda eforturilor lui Brote, n-au putut participa nici măcar la adunările publice programate, interzise, la rîndul lor, de poliţie. Singura întîlnire a avut loc In sala „Elterlein" în ziua de 30 mai, cu participarea deputaţilor creştin-sociali din parlamentul vienez. S-au bucurat de simpatia vienezilor, mai cu seamă a studenţimii care a manifestat în sprijinul lor. Kreschet (croat), Blacho (slovac), Măriei (sîrb), Râul Wolf (sas din Transilvania) au rostit cuvîntări la o

întîlnire cu *o* parte a delegaţiei române în Prater. Era însă prea puţin faţă de aşteptările conducerii P.N.R.-udui şi a românilor, în general. La 1 iunie 1892, dîwdiu-şi seama că nu aveau nici o şansă, Raţiu se întâlneşte cu delegaţia, îndemnîndu-j pe cei oe făceau parte din ea să plece la casele lor: ,.Mergeţi acasă şi spuneţi cele ce aţi păţit. Spuneţi adevărul căci ruşine nu-i"[35]. Episodul vienez s-a încheiat fără vreun rezultat practic, imediat. în privinţa destinului său, *Memorandul* se asemăna cu oel al *Supplexului* din 1791. Dar, să vedem, în continuare, ce conţinea actul ce încheia petiţionaSismul românesc, inaugurat cu mai bine de un secol în urmă.

Tradiţie şi Inovaţie

Conceptul tipărit al *Memorandului,* prezentat consfătuirilor anterioare definitivării lui, este cu mult mai amplu decît acrtuil politic rezultat din el. Motivele care au dus la restrângerea şi moderarea tonullui rezidă în intervenţiile unora dintre conducătorii P.N.R.HUIUX la sugestiile venite din România. Astfel, partea istorică, tradiţională, de factură supplexiană a fost eliminată la reoomiandarea şi sfatul primit din Bucureşti: „Scrisoare cu rost nu cu cazanie; să se lase pentru alte treburi Unio Trium Natiomium şi Tripartitul lui Verboczy şi altele de acel calibru"[36], îndemnul respectiv a fost acceptat. O bună parte din conceptul tipărit[37] conţinea un istoric al „naţiunii române", începînd cu autoMonia, cucerirea maghiară, pactul dintre Tuhutum şi Menumorut, uzurparea drepturilor româneşti prin iobăgire, cauza, în opinia lui Coroianu, care a dus la pierderea drepturilor pe care le-au avut românii „din cele mai vechi timpuri". Perioada de sfîrşit a veacului al XVHI-dea a fost şi ea restrînsă, dar nu putea fi. eliminată cu totul. Din două motive: primul consta în faptul că legile Dietei din 1790—1791,

în special cea electorală, -au stat la baza alegerii Dietei din 1865, oare hotărâse „uniunea" Transilvaniei ou Ungaria, prima etapă a înfăptuirii dualismului. Ai doilea rezulta din nevoia reactualizării respectivei acţiuni, debut al acţiunii politice româneşti de amploare.

Conceptul tipărit conţine, de asemenea, ample referiri la perioada revoluţiei de la 1848 în spiritul memoriilor şi petiţiilor care marchează evenimentele respective, poposind asupra atitudinii româneşti faţă de Curte în disputa ei cu ungurii. Interesante sînt aprecierile anului 1848, considerat o manifestare a „geniului culturii româneşti" oare „a frînt cătuşele servitutii secuiaire care îi era o piedică în înaintarea culturală generală, în dezvoltarea economică, a industriei şi comerţului şi prin acest fapt măreţ, lumina libertăţii îşi revărsa razele asupra popoarelor din .monarhie"[38]. Adunarea de la Blaj, din 3/15 mai 1848, se afirma în continuare, a proclamat „libertatea poporului iobâgit" şi „independenţa naţională" româna, iar jurămîntul rostit cu acel prilej a demonstrat dar hotărîrea poporului de a lupta pentru apărarea celor două principii enunţate mai sus. Prin poziţia adoptată în revoluţie, românii au sperat în întemeierea unui nou „sistem" care să asigure drepturile naţionale firești unui „popor compunător de stet". Dar urmările revoluţiei n-au confirmat aşteptările românilor. Această observaţie, avînd valoare de reproş la adresa împăratului care nu-şi onorase promisiunile, a determinat, probabil, eliminarea ei din documenft.il oficial aii P.N.R.-ului.

După cum era de aşteptat, epoca liberală s-a bucurat de un tratament destul de amplu, firesc dacă luăm în consideraţie că ea precede dualismul. Ştergerea iobă;2iej, se afirmă în concept, a dus la instituirea egalităţii dintre cetăţeni şi era normal ca în era liberală să beneficieze şi românii de „toate drepturile pe care le pretinde starea omului, ca cetăţean

liber"[39]. In plus, restituirea autonomiei, prin Diploma din 20 Octombrie 1860, a fost pentru români dătătoare de speranţe, mai ales prin modul cum Dieta de la Sibiu a votat legea „egalei îndreptăţiri a naţiunii române şi a confesiunilor ei", care, în opinia lor, a rezolvat problema naţională în stat. Aceste observaţii de natură istorică nu se mai regăsesc în actul final decît sporadic şi în allte forme. Renunţarea la ele s-a datorat, credem, unor motive clare de spaţiu, conceptul nutmărînd 47 de pagini, mărunt tipărite, dar şi prezenţei lor destul de ample în *Memoriul* studenţesc din 1890, precum şi în *Replica* lui Popovici. Istoriceşte este de acum dovedit că a existat o coordonare în această privinţă, o tendinţă spre eliminarea repetăriflor. *Memorandului* îi rămînea misiunea de a înfăţişa perioada scursă de la 1867 şi, în acest sens, s-a realizat finalizarea lui prin consensul dinitre conducătorii P.N.R.-ului. în plus, aşa cum au mai arătat-o, f adtorii politici din România, în special Carol I, au intervenit în privinţa restructurării conţinutului. Chiar şi în paginile *Memorandului* întâlnim o alluzie clară, motivare a renunţării la tradiţionalele incursiuni de factură istorică: „Chiar dacă românii n-ar avea nici un trecut istoric şi, astfel, nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretenţiunile lor, chiar şi numai faptul că ei sînt, voiesc cu toată hotărîrea şi pot mult în anumite împrejurări, e destul motiv politic spre a determina pe orişicare guvern să ţină seama de interesele lor legMdime"[40]. Era, după cum lesne se poate observa, renunţarea la dreptul[1] istoric în favoarea celui natural, creşterea normală a argumentelor provenind din arsenalul principiului majorităţii. Dar, acesta de pe urmă impunea restituirea autonomiei principatului Transilvaniei, în care românii erau majoritari, pentru că în statul dualist, prin „uniune", ei au fost transformaţi în minoritate. Parcursul de la textul conceptului la redactarea finală a *Memorandului* a fost marcat şi de oonjunc-

tura în care avea să se producă înaintarea lui la Viena. Prelungirea discuţiilor, a consultărilor şi disputelor din Comitet începute în 1887 a generat modificările de mai sus. Faptul că acţiunea propriu-zisă s-a declanşat în 1892, deci la aniversarea unui sfert de veac de la inaugurarea sistemului dualist la 8 iunie 1867, a contribuit decisiv la restructurarea lui. A fost normal ca, în acest context, conţinutul *Memorandului* să fie adaptat momentului, să se concentreze asupra dualismului şi urmărilor lui pentru români. însăşi data de 28 mai, aleasă pentru plecarea spre Viena, o demonstrează cu claritate. Aceste considerente duc, firesc, la aprecierea *Memorandului* ca demers politic, adînc ancorat în problematica respectivului moment. Este posibil ca şi un alt element să fi contribuit la revizuirea lui în acest sens. După cum se ştie, la Sinaia, în ziua de 25 iulie 1892, urma să aibă loc reînnoirea tratatului cu Tripla Alianţă. Oarol I a considerat că protestul românilor transilvăneni putea să-i ofere un cîmp de manevră în discuţiile cu reprezentanţii diplomatici ai Austro-Ungariei şi Germaniei. Regele României nu s-a înşelat prea mult dacă luăm în considerare rapoartele ambasadelor celor două imperii la Bucureşti, foarte îngrijorate de perspectiva ca statul român să nu prelungească respectivul tratat. Astfel, la 8 iunie 1892, Bermard von Biilow, ministrul Germaniei la Bucureşti, îi scrie cancelarului Caprivi: „Regele Carol nu a fost împotriva, să se discute cu ocazia înnoirii convenţi'unei plîngerrle românilor din Ungaria ... El nutreşte cu toate acestea dorinţa — nu neîndreptăţită — ca din partea ungurilor să se evite pe cît posibil ceea ce ar putea să ascută iarăşi antagonismul miaghiaro-român şi ar putea să-1 aducă şi mai limpede în conştiinţa publicului de aici"[41]. în ultimă instanţă, regele României a reuşit prin demersul memorandist să includă problema românilor din imperiul austro-ungar în politica externă a ţării, în relaţiile ei cu Tripla Alianţă. Pentru aceasta

a fost nevoie de actualizarea *Memorandului* în sensul renunţării la foarte extinsa parte istorică din concept. Nu trebuie scoasă din acest calcul *Replica,* adresată, la sugestia autorului ei, în primul rînd Germaniei, coloana vertebrală a blocului politico-mlilitar iniţiat de ea, şi nici străduinţele anterioare ale lui Vineenţki Babeş de a include contextul internaţional în politica P.N.R.^ului, de a ţine seama de interesele marilor imperii- centro-orientale. Autorii *Memorandului* au intuit relaţiile dintre România şi Tripla Alianţă, de aceea în esenţa lui a avut şi o valoare de factură diplomatică. Chiar dacă textul nu o conţine în mod explicit, acţiunea în sine o dovedeşte fără dubii.

Memorandul s-a adresat împăratului în spirit tradiţional, manifestîndu-şi pe această cale, o dată în plus, „loiailismul", „patriotismul dinastic". Formulele din text probează acest fapt şi nu trebuie să surprindă. Unii dintre participanţii la mişcare afirmă, ce e drept după 1918, că *Memorandul* urmărea înlăturarea „vrăjii", a „cercului vicios" în care românii trăiau de mai bine de un secol, prin cultivarea şi susţinerea mitului „bunului împărat". Au fost, indiscutabil, mulţi dintre conducătorii P.N.R.-ului care i-au atribuit acest scop. Urmările mişcării memorandiste o dovedesc fără tăgadă, chiar dacă la nivelul masei ţărăneşti, puţin educate, el se menţine. Nu acelaşi lucru îl putem afirme despre elite politică române'ască. Alexandru Vaida-Voevod a cărui activitate politică datează din acei ani, a asistat, deşi foarte tînăr, la elaborarea *Memorandului,* la discuţiile dintre cele două rude aile sale, Iuliu Coroiianu şi Alexandru Bohăţel, implicaţi profund în evenimente. Iată ce soria el mai tîrziu despre această chestiune de maximă importanţă: „ori împăratul ne primeşte *Memorandul* şi astfel guvernul va fi pus, datorită acţiunii noastre, în inferioritate, ori refuză să stea de vorbă, ceea ce înseamnă că nu mai avem ce căuta la Vi^"[3]"[42].

Memorandul nu a fost conceput ca un atac la adresa naţiunii maghiare, a poporului maghiar. Încă din faza pregătirii lui, acest fapt îl exprimă clar Ioan Raţiu: „După părerea mea trebuie să fie cît se poate de scurt, dar să cuprindă in sine toate gravaminele noastre; să fie în stil diplomatic cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul şi regimul, dar nu pe naţiunea maghiară; ici colea unde s-ar putea evita combaterea elementului maghiar să se restrângă atacul la aristocraţi şi privilegiata căci aceştia sunt şi au fost inamicii noştri neîmpăcaţi, pe cînd poporul lor şi al secuilor au iobăgit deopotrivă ou noi"[43].

în ciuda respectării sugestiilor date în legătură cu această problemă, autorităţile conferă *Memorandului* sensuri pe care nu le-a avut. Incriminările erau de acum tradiţionale, nu diferă prea mult de caracterizările atribuite românilor în vremea revoluţiei de la 1848. „Daco-romanişti", „iredentişti", cu destulă insistenţă apare acuza colaborării ou „panslaviştii", a implicării Rusiei etc. Toate la un loc nu dovedesc altceva decît existenţa unei mentalităţi în mijlocul celor- ce influenţau opinia publică, ziarişti şi politicieni, mentalitate care nu le permitea să caute soluţiile adecvate în vederea ameliorării statutului naţionalităţilor din Ungaria. Dimpotrivă. Ordinele ministrului de interne, interpelările din parlament, rapoartele venite din judeţe au contribuit la formarea opiniei că singura modalitate rămînea aceea a înăspririi politicii de asimilare naţională. Probabil că diriguitorii unguri nici măcar nu au cunoscut prea bine textul *Memorandului* oare era într-o măsură oarecare o pledoarie în favoarea aplicării legilor emise după 1867, iar în alte cazuri semnala abuzuri.

Memorandul nu îşi propune răsturnarea regimului politic, a ordinii sociale existente. El caută doar ameliorarea situaţiei românilor din perspectivă na-

ţionalâ. Este adevărat că autorii lui urmăresc contestarea duiaflismu'lui prin reafirmarea autonomiei, dar aceasita nu însemna destrămarea monarhiei. Nu puteau să o facă printr-un act trimis autorităţii supreme în stat. Au avut alte căi pentru aceasta. Ei oaultă să facă publică o politică guvernamentală resimţită gsrav la toate nivelele. Mai agresivă şi transşantă a fost din acest punct de vedere *Replica*. Dar se impune precizarea că ea nu era adresată împăratului, conservator în privinţa formulei dualiste pe care, la 8 iunie 1867, o consfinţise personal.

Memorandul a fost produsul unei stări politice concrete, proprii unui regim înclinat, odată cu trecerea anilor, _ să crească presiunea asimilării naţionale. El are un canacter democratic deoarece pune în discuţie privarea de libertăţi nu numai a indivizilor, ci şi a colectivităţii etnice, depăşind graniţele ei, pentru că rigorile guvernării s-mi răsfrîot şi asupra celorlalte naţionalităţi, pînă la masa populaţiei maghiare din Transilvania, pe care legea electorală, modul de aplicare a Patentelor urbariale din 1853—■ 1854 le afectează în egală măsură. Este expresia reacţiei fireşti a majorităţii, privată de o serie de drepturi şi ameninţată cu asimilarea. O minoritate uzînd de atributele puterii, de mecanismele statului, expresie reală a ceea ce Max Weber numea „violenţa legitimă", urmărea, în ultimă instanţă, uniformizarea naţională pe căi inacceptabile de către majoritatea populaţiei împoitrivia ei s-a ridicat *Memorandul,* împotriva ei a căutat să protesteze atît cît putea să o facă, neuitînd că împăratul deţinea în acelaşi timp şi calitatea de rege al Ungariei. Nu înseamnă că tonul actului este de la început şi pînă la sfîrşit uniform. Are şi momente, pasaje din care răzbate o atitudine fermă, aşa cum se poate constata chiar în debutul său: „nemulţumiţi ou si'tuaţiunea politică creată de sistemul de guvernământ inaugurat în anii 1866—1868 si cu întreaga dezvoltare a

vieţii noastre publice de atunci şi plnă acum, nu mai au, după tristele experienţe pe care le-au făcut, nici o încredere în dieta dela Budapesta şi în guvernul maghiar"[44]. Afirmaţia conţine motivaţii care i-au determinat pe români să rămână pasivi faţă de sistemul dualist.

Respingerea formulei dualiste, obiectivull principal urmărit prin *Memorand,* data, după afirmaţiile autorilor, încă din acei ani de început, adică din perioada tratativelor dintre Viena şi Budapesta: „Românii au întîmpinait cu îngrijorare această reformă radicală a sistemului de guvernare, deoarece pregătirile făcute pentru această nouă organizare indicau înclinarea *spre* o politică internă greşită şi primejdioasă"[45]. Actul din 1867 a fost considerat un pas înapoi, comparativ cu perioada precedentă, mai eu seatmă a regimului liberal sub raportul unor drepturi dobândite în epoca postrevoluţionară. Exemplele aduse în acest sens nu urmăreau altceva decît să prezinte în culori destul de ireale vremurile în dare monarhia era unitiară „constituţional", cînd puterea Vienei nu era împărţită cu nimeni. Contrapunerea celor două perioade deriva logic din revendicarea autonomiei, posibilă doar prin renunţarea la dualism de către însuşi iniţiatorul ei, împăratul.

Memorandul a fost construit pe structura programului P.N.R. din 1881. Cele nouă puncte adoptate la Sibiu în zilele de 12 şi 14 mai se constituie în osatura documentului. Spiritul său corespundea hotărârii amintite, chiar şi punctul al nouălea de data aceasta nu mai avea ambiguitatea din momentul includerii lui în program. Românii se pronunţau dar împotriva dualismului.

Legile luate în discuţie corespund, aşa cum am mai arătat, programului P.N.R. Astfel, legea electorală, amplu comentată, avea la bază sistemul cenzitar, ea generând discriminarea politică ce greva asupra românilor — '--^«.r) considerabil şansele lor

de participare la viaţa parlamentară a ţării. Situaţia locuitorilor Transilvaniei, din punct de vedere material, era inferioară celor din Ungaria propriu-zisă. Veniturile obţinute în majoritatea comitatelor erau cu rmvlt mai mici decît în regiunile agricole ale Ungariei. Cei 84 florini, după care se fixa censul de 8 fi., conform căruia se acorda dreptul de volt, se obţineau destul de greu în comparaţie cu Ungaria, unde pe o pătrime din loturile ţărăneşti suma cerută de legea electorală se realiza cu uşurinţă. „Aceas/tă prevedere a legii după datele me-morandiştilor explică totodată şi împrejurarea şi faptul deprimător că sunt în Transilvania multe comune cu poporaţiune de 2 şi 3 mii locuitori în care din cauza censului prea ridicat nu se află nici un alegător, deoarece moşiile urbariale, care au devenit proprietatea foştilor iobagi, cu puţină ex-.^ cepţiune plătesc dare directă între 4 şi 7 fi. v.a. şi., numai prea puţine 8 fi. ori mai mult"[40]. Constată-„ ri'le legate de legea electorailă duceau la concluzia normală privind democratismul vieţii politice din, Ungaria dualistă. O mare parte a populaţiei era exclusă de la exercitarea acestui drept elementar, în schimb, favoriza pe locuitorii oraşelor, în majoritatea lor maghiari, iar nobililor şi „libertinilor",' secuilor, în special, li se acorda dreptul de vot chiar dacă nu plăteau impozite către stat: „Iar aceasta se face în virtutea unui drept avut în timpul feudalismului, care, şters odată prin egalizarea oamenilor, s-a pierdut pentru toate timpurile"[47]. Prevederile legii menţineau astfel o inechitate politică flagrantă şi ea a fosit evidenţiată de cifrele conţinute în *Memorand.* Din cei peste 2 milioane de locuitori, abia „15—20 mii" votau în virtutea censului, în timp ce „peste 60.000 dintre alegătorii din Transilvania se folosesc de acest drept în virtutea naşterii din părinţi nobili ori a drepturilor acordate liberilor secui"[48]. Disproporţiile exclud orice

comentariu cu privire la „democratismul" vieţii politice din Ungaria. Legea respectivă urmărea menţinerea supremaţiei maghiarilor, iar litera ei, după afirmaţiile memorandiştilor, a constituit cauza principală a pasivismului adoptat de către români.

Finalul segmentului consacrat legii electorale conţine un serios avertisment, într-o manieră neobişnuită: „românii sunt cuprinşi de o nemulţumire aitît de adîncă, încît participarea în mase a alegătorilor români la alegerile falsificate ar putea să suscite chiar scene revoluţionare, a căror întindere nu sie poate prevedea într-o ţară în care asupriţii sînt atît de mulţi şi asupritorii atît de puţini şi de nechibzuiţi ca în Transilvania"[49]. Ce e drept, în continuare, se atenuează afirmaţiile de mai sus. Pentru a împiedica „scene revoluţionare" preferă să rămînă pasivişti. Era, în fond, un nou argument, mai convingător, al tacticii adoptate de români. Ei nu respingeau ideea participării la viaţa politică a statului, dar pentru aceasta trebuiau democratizate real instituţiile publice şi legile pe baza cărora ele funcţionau. In primul rînd, „Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor", atît de mult invocată de politicienii maghiari, dar nerespectată: „deşi defectuoasă ar fi putut, dacă ar fi fost aplicată cu buna credinţă, ar fi putut să-i îndemne pe români a contribui la consolidarea statului ungar"[50].

Desigur, Legea naţionalităţilor din 1868, discutarea ei în *Memorand* nu puteau lipsi, aşa cum nici în programul P.N.R.-ului referirile exprese privind această lege nu puteau fi evitate.

Legea respectivă, operă a liberalilor unguri, a format încă din momentul adoptării ei obiectul multor discuţii, controverse etc, care s-au prelungit pînă la destrămarea monarhiei. Conformi acestei legi, toţi cetăţenii alcătuiau o singură naţiune, naţiunea maghiară, iar fiecare membru al ei era socotit egal, indiferent de naţionalitatea sa. Conţinutul

legii, cu destul de multe aserţiuni echivoce, nega însă existenţa românilor ca naţionalitate în sens etnic, rezumindu-se la o recunoaştere a egalităţii indivizilor în ocuparea funcţiilor în stat, în justiţie şi administraţie: „Prin această intenţionată confun dare a noţiunii de naţiune politică cu noţiunea et nică a naţiunii, legea, chiar în prima ei frază, neagă existenţa noastră ca factor politic"[51]. Recunoaşterea unei singure naţiuni, cea maghiară, dădea posibili tatea angajării statului pe linia politicii de asimi lare naţională, iar legea respectivă nu putea con stitui o piedică în calea ei, dimpotrivă, o favoriza. Totuşi, nici la 1881, şi nici mai tîrziu, românii nu au cerut anularea ei. Mai mult decît atît, au pre tins punerea ei în aplicare, respectarea prevederilor cuprinse în lege, pentru a profita măcar de liber tăţile individuale, ceea ce ar fi însemnat un pas înainte faţă de situaţia reală, concretă în care se afla în virtutea politicii naţionale promovate de guvernele maghiare. Articolele respectivei legi au fost amplu comentate. După expunerea paragrafe lor, în detaliu, memorandiştii au adus probele ce demonstrau nerespeotarea lor. Folosirea limbii ro mâne în administraţie şi justiţie era „literă moartă", iar numirea funcţionarilor români în zonele în care deţineau majoritatea absolută „iluzorie".

Ca şi în actele politice care l-au precedat, *Memorandul,* dovedind continuitatea revendicărilor românești, acordă un spaţiu amplu politicii şcolare ce implica automat şi instituţiile bisericeşti cu regimul lor fixat prin legile postdualiste. în fond, încercările de limitare a autonomiei bisericii s-au produs pe teren şcolar, învăţăminte! românesc funcţionînd in cadrul 'acesteia. Legile Trefort (1879, 1883), legea azilelor pentru copii (1891) au exprimat în opinia autorilor *Memorandului* forma concretă a asimilării naţionale. In cazul ultimei legi amintite, spre exemplu, copiii care împlineau vîrsta de trei ani erau obligaţi, odată cu intrarea în grădiniţă, să în-

veţe limba maghiară. Problema care se punea în legătură cu acest domeniu avea un aspect aparte. Memorandiştii nu au fost împotriva învăţării limbii maghiare. Au protestat însă în faţa tendinţei evidente pentru toată lumea de a se sacrifica esenţa învăţământului, scopul său, dintr-unul destinat să ofere o cultură generală într-unui preocupat doar de însuşirea limbii oficiale, maghiara: „învăţători şi şcolari au fost siliţi să petreacă partea cea mai mare a timpului şcolar, 18 ore pe săptămână, căznindu-se să înveţe o limbă cu desâvîrşire străină pentru dînşii. de care nu au nici o trebuinţă în reiaţiunile lor locale. Astfel şcoalele confesionale au încetat a mai fi aşezăminte de cultură şi au devenit nişte focare pentru propagarea limbii -maghiare"[52].

Derivat din autonomia bisericească, învăţământul confesional, suportat financiar de comunităţi, nu a putut satisface nevoile societăţii româneşti. Statul nu a asigurat fondurile necesare pentru înfiinţare, la nivel secundar, a şcolilor cu profil pedagogic, comercial şi economie, gimnazii sau ,,şcoli medii". Mai mult, se arată în *Memorand,* efortul de a obţine aprobarea înfiinţării la Arad şi Caransebeş a unor gimnazii româneşti a fost zadarnic. Acelaşi lucru s-a petrecut l'a Făgăraş şi Năsăud.

In finalul spaţiului acordat problemelor şcolare şi ale ştirbirii aultonomiei bisericeşti se afirma, cu destulă fermitate, crezul generaţiei care s-a validat prin *Memorand* şi mişcarea generată de el: „Românii şi-au păstrat naţionalitatea în cele mai grele timpuri şi o vor păstra şi în luptă cu actualul sistem de guvernămînt. Lupta aceasta însă îi opreşte în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune şi-i înstrăinează din oe în ce mai mult de concetăţenii lor maghiari"[53].

In continuare, „Legea de presă", ca expresie firească a libertăţii de exprimare, este amplu dezbătută. Motivul rezida în prevederile sale discriminatorii pentru Transilvania, ea adăugîndu-se din acest

punct de vedere legii electorale. Procesele de presă intentate ziariştilor români au avut consecinţe grave pentru însăşi existenţa ziarelor, atît de necesare pentru comunitatea românească. Numai înitr-un singur an, 1888, „s-a pertractat 7 deosebite procese contra ziarelor române şi autorii sau redactorii au fost osîndiţi la pedepse grele, pentru că au avut curajul civic de a exprima convingerile românilor în ceea ce priveşte grava situaţiune a ţării"[34]. Această afirmaţie era întărită de faptul că, în Ungaria propriu-zisă, de la 1867 şi pînă la *Memorand,* nici un singur ziar maghiar nu a fost adus în faţa tribunalului pentru delict de presă, deşi se sublinia că „ziarele maghiare sunt zilnic pline de cele mai violente atacuri"[55] atît la adresa guvernului, cit şi a „popoarelor conlocuitoare".

Ultima dintre problemele aduse în atenţia împăratului era politica agrară a guvernelor maghiare. Ea a fost tratată pornind de la Patentele din 1853 şi 1854, semnate de către Franeise Iosif, care aboleau relaţiile feudale din agricultură. Deci, în acest caz, avem de a face ou o contrapunere a unei „iniţiative" imperiale .cu «nodul ei de aplicare de către guvernanţii maghiari. Tergiversarea aşa-nu-mitelor „procese urbariale", felul în care s-au produs segregarea şi comasarea sînt puse aproape în exclusivitate pe seama Budapestei, deşi patentele, prin ambiguităţile conţinute, au generat o prelungire de aproape 40 de ani a .reglementărilor în acest domeniu. Evident, între foştii (proprietari şi ţărani, legile, instituţiile statului au acordat favorurile lor primilor, născîndu-se din aceasta un şir de conflicte care au primit o tentă naţională, rezultată din apartenenţa etnică diferită a ţăranilor şi a proprietarilor. Desigur că în retoţia respectivă acest fapt a contat mai puţin dacă ţinem seama că şi ţăranii maghiari au suferit aceeaşi discriminare. însuşi Raţiu, în calitatea sia de avocat, a fost unul din principalii apărători ai drepturilor secuilor asupra

pădurilor, drepturi ameninţate prin procesele de segregare a proprietăţilor comunale de cele individuale sau de stat.

Partea finală a *Memorandului* a reluat, într-o manieră eoncTusivă, consideraţiile exprimate (pe parcursul demonstraţiei de factură politică asupra modului de guvernare a Transilvaniei după pierderea autonomiei. Desigur, ca o consecinţă logică, firească, memorandiştii au sugerat, ca soluţie a rezolvării stărilor grave din partea ungară a imperiului, renunţarea la dualism. Mulţi dintre conducătorii românilor au atribuit respectivului moment o valoare de experiment, aşa cum în istoria monarhiei au mai avut loc şi altele. Ideea este prezentă, în această parte a *Memorandului,* astfel: „românii au primit cu supunere situaţiunea creată prin dualism, oa pe una *oare nu* poate fi deoît trecătoare, şi au suferit cu îndelungă răbdare nedreptăţile ce li s-au făcut în timip de un pătrar de secol"[56]. Rînd pe rînd, legislaţia dualistă esite reluată rezumativ, pentru a contrapune perioada 1848—1866 celei care i-a urmat, dominată, în ciuda promisiunilor făcute de guvernanţi, de încălcarea drepturilor obţinute cu sprijinul împăratului, „considerată drept o .chestiune de ambiţiune naţională de a face ca statul ungar constituţionali să ieie prin legiferare şi executare constituţională itot ceea ce ni s-a dat din partea monarhiei austriece unitare"[57]

întreaga politică de după 1867, şi memorandiştii s-au străduit să o demonstreze împănatului, nu era altceva decît o sursă a nemulţumirilor, a învrăjbirii oare, împreună, puteau duce la amplificarea mişcărilor naţionale, implicit la un dezastru pentru monarhie. Calea propusă de el viza, în ultimă instanţă, renunţarea la formula dualistă, venită din partea împăratului. Cu alte cuvinte, *Memorandul* a fost, şi s-a dorit acest lucru, un act politic contestatar, îndreptat împotriva dominaţiei instituite asupra na-

ţionalităţilor trecute sub guvernarea Budapestei. Autorii Mi au negat, în spiritul întregii mişcări naţionale româneşti, dreptul Ungariei de a stăpîni Transilvania, căutând, prin apelul la împănat, să atragă atenţia acestuia asupra consecinţelor inevitabile în cazul perpetuării dualismului.

în încheierea *Memorandului* are lac o revenire la formulele loialiste în încercarea de a dovedi împăratului că întreaga acţiune românească a pornit din dorinţa de a-i fi înfăţişată situaţia reală din stat pentru ca el să-şi folosească autoritatea d,e care dispunea în sensul reformării statului prin abandonarea dualismului.

Memorandul din 1892, dominat de ideea restituirii autonomiei Transilvaniei, a reprezentat continuitatea mişcării naţionale româneşti, prelungirea programului revoluţiei de la 1848 într-o manieră eliberată de istorism şi confesionalisim. Actul politic la care ne referim a însemnat, în acelaşi timp, finalul petiţionalismului românesc, inaugurat în secolul al XVIII-lea. A însemnat abandonarea metodei, dar nu şi a obiectivelor atât de frecvent cuprinse în zecile de memorii şi petiţii trimise Curţii de către reprezentanţii autorizaţi ai mişcării naţionale.

Privit din punctul de vedere al conceptelor de filosofie politică, *Memorandul* nu aduce prea multe lucruri noi. Se poate afirma că este chiar inferior *Replicii* lui A. C. Popovici, fin cunoscător al politologiei europene din vremea sa. Cauza rezidă în prevalenta analizei din punct de vedere juridic, extensivă pe tot parcursul actului. Faptul este justificabil pentru că autorii lui, în majoritate juriști de profesie, au luat în discuţie legile emise după 1867, pe care întregul sistem se baza. Analizînd distorsiunile produse în aplicarea lor, nu mai rămînea loc şi pentru consideraţii de natură filosofică. *Memorandul,* prin natura lui, urmărea cu totul alte sco-

puri. Are astfel o accentuată notă de politică reală, este eliberat de istorism.

Memorandul s-a dorit să fie un aat politic care să aibă o cuprindere generală, să nu se limiteze doar la problema românească. După cum era normal, protestul a fost extins şi asupra celorlalte naţionalităţi asuprite din imperiu: „românii nu sunt numai ei singuri în starea nesuferită asupra căreia au a/tras prin acest memoriu părinteasca luare aminte a Majestăţii Voastre. De la Porţile de Fier şi pînă la Leitha, din Marea Adriatică şi pînă în culmile Carpaţilor galiţieni, ţara e frămîntată în continuare de agitaţiuni şi cuprinsă de adânci nemulţumiri"[58]. Afirmaţiile de acest gen au mai revenit pe parcursul demonstraţiei politice. Chiar în partea finală a *Memorandului,* pentru a nu fi singularizată, situaţia românilor în Transilvania este din nou asociată destinului similar al slavilor şi germanilor: „Şi aceeaşi poziţiune ca românii o au şi concetăţenii noştri germani, precum şi cei slavi în .statul ungar, aceleaşi rezoane de stat cer ca să se ţină seamă de interesele lor legitime"[59].

„Replica" şi mişcarea studenţească

Modalitatea sau, mai bine spus, apelul la opinia publică europeană inaugurate de *Memorialul* din 1882, continuate de „Românische Revue", eukninînd cu *Memoriul* studenţilor bucureşteni din 1890, urmate de celebra *Replică* şi de către *Memorand* sînt expresia elocventă a încercărilor de a scoate problema românească din cadrul local, regional, transferind-o pe plan general, internaţionalizînd-o. Această orieniare a fost generată dintr-un evident spirit al (apartenenţei la Europa, la acea parte a continentului ce simboliza modernitatea, faza

evolutivă a democratismului spre care românii tind în mod firesc.

La sfârşitul anului 1890, în Bucureşti, studenţii încep să se agite tot mai mult în jurul problemei românilor transilvăneni, chestiune pe care o îmbrăţişează cu un devotament specific vîrstei lor. Constituirea, în mediul universitar bueureştean, a unui grup de cadre didactice şi studenţi, unii originari din Transilvania, a dus în octombrie 1890 la desfăşurarea unei acţiuni publice, care s-a bucurat de o largă audienţă. Astfel, în ziua de 24 octombrie, la Universitate, Simion Mehedinţi, împreună cu alţi colegi ai săi, a organizat un miting, care, în final, i adoptat hotărîrea elaborării unui memoriu asupra situaţiei românilor din imperiul austro-ungar adresat studenţimii europene.

Pe lîngă faptul că respectiva întrunire poate fi considerară ca un precedent în înfiinţarea „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor", ea a declanşat practic mişcarea studenţească, parte organică a mişcării memoramdiste. „Memoriul studenţilor universitari români privitor la situaţiunea românilor din Transilvania şi Ungaria" a fost întocmit de Simion Mehedinţi şi P. P. Negulescu, cu concursul larg al lui Ioan Slavici, refugiat în România. Prezenţa „tribunistului" la Bucureşti a contribuit în mod sigur la intensificarea acţiunilor politice în sprijinul românilor din Transilvania. Prin tonul şi cuprinsul său, *Memoriul* se pare că reproducea conceptul *Memorandului* elaborat de Slavici în 1887 şi respins de Comitetul Central Electoral al P.N.R.-ului. El a servit drept bază pentru memoriu, fără Oa numele lui Slavici să fie menţionat. Cert este că, încă în această fază, conducerea P.N.R.-ului a fost informată asupra conţinutului *Memoriului* studenţesc, căutîndu-se găsirea unor soluţii prin care să se evite repetările. Se încerca stabilirea unui comiplementarism între cele două acte politice. în

ședința Comitetului Central Electoral din 9—10 ianuarie 1891, *Memoriul* a fost supus analizei în .sensul eliminării unor considerații „cari ar fi în contrazicere cu ale noastre și ni-ar strica"[60], așa cum îl informa Vincențiu Biabeș pe Gh. Pop de Băsești. Asistăm deci la conjugarea acțiunii politice încă din această perioadă. In ea va fi inclusă peste cîteva luni și *Replica* lui A. C. Popovici.

Conducerea P.N.R.-ului nu numai că nu a respins demersul studențesc, dar l-a și încurajat, pentru că el se adresa opiniei europene, mai ales Europei „tinere", urmînd să deschidă calea *Memorandului.*

Replica, rezultat direct al polemicii care s-a născut, a însemnat episodul central al coordonării înfăptuite de către conducerea P.N.R.-ului, astfel că cele două acte politice studențești s-au integrat organic în mișcarea memorandistă. Mai mult, destinul *Replicii* și al autorului ei se aseamănă izbitor ou acela al conducerii partidului național. A. C. Popovici, devenit membru al C.C.E., s-a bucurat, alături de echipa sa, de un sprijin consistent în colectarea de fonduri și apoi în tipărirea *Replicii* din partea P.N.R.-ului. Mai mult decît acordarea unui ajutor sistematic, mișcarea studențească a stimulat, a accelerat derularea proceselor legate de elaborarea *Memorandului. A* fost unul din argumentele des folosite în polemica dintre gruparea Babeș—Mocioni și partizanii memorandismului, exemplul lor fiind invocat, rînd pe rînd, de Gheorghe Pop de Băsești, I. Rațiu, V. Lucaciu și alții.

Considerîndu-se europeni, atît studenții din România, cît și cei de la universitățile din monarhia dualistă sesizează opinia intelectuală, pe cea politică, asupra dezechilibrului ce amenința să adîncească diferendele Est — Vest: „Solidaritatea de interese a lumii moderne, în virtutea căreia o dezechilibrare parțială poate duce după sine un deze-

chilibru general, ne îndeamnă a face cunoscut so cietăţii europene o anomalie care merită o serioasă atenţie din partea tuturor celor cari se interesează «de progresul social al continentului nostru"[61]. După cum uşor se poate constata, viziunea, punctul de plecare ale *Memoriului* bueureştean sînit cele ale europenismului; contrapunînd cultura naţională ro mână celei maghiare, se face aceasta nu pentru a o recuza pe ultima în integritatea ei, ci pentru ten dinţa de impunere a ei prin „instrumente" de na tură politică, străine „Europei culte".

:

„Dezechilibrul" european, pericol sesizabil la sfîr-şitul veacului trecut .pentru paicea pe continent, era, în opinia studenţimii române, generat de con fruntările naţionale din imperiul austro-ungar. Dar demersul studenţimii nu se adresează numai lumii diplomatice, considerată aceasta într-o restrîngere a rodiului ei pdliltic în faţa ofensivei opiniei publice. Se atesta, astfel, democratizarea vieţii politice în marile state vest-europene: „ne adresăm — se scria în *Memoriul studenţilor...* — către cei ce pot vorbi şi lucra mai liber, la lumea neoficială"[62]. APe~ lul se face aproape insistent la tineretul studenţesc, „Europa de mîine", la „parlamentul inteligenţei eu ropene" dintr-un sentiment firesc al solidarităţii europene: „occidentul, ai cărui discipoli sîntem, el voim să ne judece"[63]. După acest preambul, remar cabil prin modernitatea lui, prin ieşirea din tipa rele tradiţionale a'le petiţionalismului românesc, o parte însemnată este acordată istoriei româneşti în-cercîndu-se, oa de atîtea ori în trecut, invalidarea opiniilor contestatare, venite din partea istoriogra fiei maghiare. Pentru a se face mai bine înţeleşi de lumea universitară europeană, filonul urmat este cel al evoluţiei culturale, relevînd filiera apuseană, exprimată de latinitatea noastră cu centrul la Roma. Dialogul, controversa pe acest teren nu erau de-cît transferul confruntării politice, a celei naţiona-

le în formula culturală specifică zonei central-est-europene. Naţionalismul popoarelor din această parte a continentului a fost de natură lingvistico-istorică, orice atingeri sau contestare a originii şi limbii naţiunilor din regiune trezind reacţii imediate; o sensibilitate până în zilele noastre poate fi sesizată cu uşurinţă, generînd confruntări politice imediate.

Memoriul studenţilor bucureşteni a însemnat o prima luare de poziţie în spiritul solidarităţii naţionale, expresie a unei responsabilităţi resimţite de tinerii români de peste Carpaţi faţă de fraţii lor aflaţi sub dominaţie străină, a căror soartă îi preocupă mai mult decît în deceniile premergătoare. Era şi o încercare remarcabilă de a suplini imposibilitatea oficialităţii române de a reacţiona în aceeaşi manieră, deoarece statul era legat prin tratatul din 1883 de Austro-Ungaria şi Germania. Tocmai de aceea, prin apelul la Europa studenţimea română a preluat, în maniera specifică tinerei generaţii, efoittu)l »de internaţionalizare a chestiunii româneşti.

Memoriul studenţilor bucureşteni are, desigur, şi valenţe tradiţionaliste, argumentele de natură istorică sînt în genere cam aceleaşi, le întîlnim încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, alimentate de corifeii Şcolii Ardelene, continuate în perioada pre şi postrevoluţionară. Faptul că de la începutul mişcării naţionale avem de a face cu un istorism aproape neschimbat se datorează transferului în sfera politicului a datelor, surselor medievale cunoscute pînă la acea dată, la care s-au adăugat prea puţine ştiri noi mai convingătoare decît cele vechi.

După o analiză succintă a principalelor domenii în care politica de asimilare se manifesta cu deosebită forţă, a legilor care stăteau la baza ei, în final, aultorii *Memoriului* revin, prin apelul adresat intelectualităţii tinere europene, la ideea iniţială: „Noi dar nu numai ca români, ci şi ca ucenici ai

lumii apusene şi ca susţinători ai ideilor de înfrăţire culturală ne punem in rîndul celor ce combat şovinismul din Ungaria"[64]).

Memoriul s-a bucurat, prin ediţia sa franceză, de o bună primire în cercurile intelectuale, ale tineretului vest-european. Conjunctura politică la începutul anilor 90 ai secolului trecut era favorabilă. Blocurile politico-militare în cristalizare erau foarte preocupate de posibilele defecţiuni în rîndul taberei adverse. Frămîntările naţionale din imperiul austro-ungar interesau din ce în ce mai mult. Apelul studenţilor a căzut, din acest punct de vedere, pe un teren fertil, inaugurînd o eră nouă a petiţionalismului românesc, orientat spre Europa, într-o manieră consonantă cu spiritul sfîrşitului de veac al XlX-lea. Era începutul practic al conjugării forţelor româneşti, decise să acţioneze în conformitate cu graniţele etnice, căutînd să Je depăşească pe celle politice.

Ca şi în multe alte ocazii, s-a produs şi reacţia maghiară. Profesorul de origine română de la Universitatea din Cluj, Grigore Moldovan, a redactat un *Răspuns*[65]*),* tradus în limba franceză, în contradicţie vădită cu spiritul secolului. Documentul respectiv, sub raportul profesionalismului, al ideologiei democratice europene este net inferior *Memoriului* bucureştean. Situîndu-se pe linia politică oficială a guvernelor maghiare, susţinătoare a formulei maghiarizării ca modalitate de rezolvare a problemei naţionale, *Răspunsul* abundă în sofisme, în elogii aduse spiritului „generos al maghiarilor", care în mărinimia lor au declarat „poporul român tolerat" în Ungaria. Una din aserţiunile cu consecinţe nebănuite de către autor a fost încercarea de acreditare a ideii că opiniile *Memoriului* bucureştean nu erau împărtăşite de către studenţii români din Transilvania. Această afirmaţie a generat *Replica* lui A. C. Popovici. In rest, *Răspwisul* este plin

de idei lipsiite de originalitate, bazat pe eterna acuzaţie a afilierii românilor la mişcarea panslavistă, pe ascendentul cultural maghiar, „cărora avem a le mulţumi pentru întreaga noasitră cultură", pe contrapunerea situaţiei de ansamblu a Ungariei, socotită superioară din toate punctele de vedere celei din România.

Unele afirmaţii din *Răspuns* conţin o notă de cinism. Neputînd trece cu vederea o serie de fapte care contraziceau afirmaţiile optimiste ale autorului, acesta oferă explicaţii ce nu pot fi caracterizate derft ca penibile. Referindu-se la aşa-zisa libertate a presei, Moldovan o susţine cu un argument ridicol, subliniind că dintre ziariştii împrocesuaţi 5O<Vo au fost achitaţi (!), iar ciocnirile nu o dată sîngeroase din timpul campaniilor electorale nu erau altceva decît expresia 'existenţei mai multor „partide adverse". Asemenea consideraţii, socotite ca argumente valabile pentru aşa-zisele „libertăţi" din Ungaria, vorbesc de la sine despre modul în care a înţeles profesorul clujean să răspundă *Memoriului* butoureşltean. în ultimă instanţă, a favorizat *Replica* lui Popovici, expresie a unei culturi politice europene prin conţinutul de idei, prin argumentaţia ce face apel la tot ceea ce politologia vremii avea mai bun.

Replica, act politic fundamental al mişcării naţionale româneşti a ultimului deceniu din secolul trecut, a constituit reacţia studenţilor transilvăneni, aflaţi la studii la universităţile din imperiul austro-ungar. La cîteva luni după difuzarea *Răspunsului,* ziarele româneşti au publicat apelul din 11 ootottnbrie 1891, operă a Comitetului executiv al studenţilor români din Transilvania, prin care s-a decis elaborarea „unei replici"[66]. Misiunea şi-au asumat-o studenţii de la Viena, Budapesta, Graz şi Cluj, avîndu-1 în frunte pe Aurel C. Popovici, student la Universitatea din Graz. Era momentul

intrării în arena vieţii politice româneşti a acestei personalităţi de excepţie, un veritabil european, care a lăsat urme adînci în evoluţia politologiei continentale. Dinamic, inteligent, Popovici, pentru a oferi opiniei publice o „replică" pe măsura aşteptărilor, a organizat întreaga acţiune de colectare a datelor din „teren", Astfel, la Cluj a format un comitet compus din Iuliu Maniu, Pompiliu Dan, Vasile Fodor, Corneliu Roşescu etc., la Budapesta îşi asumă o misiune asemănătoare George Moroianu, Elie Dăianu şi G. Iuga. La Graz, A. C. Popovici, George Candrea, I. Rusan şi Aurel Mărcuş, iar la Viena Titus Tilea, Alexandru Vaida Voevod, Victor Roşea, Lazăr Popovici etc. se pun de acord asupra unui program de lucru, purtînd amprenta personalităţii lui A. C. Popovici, dar şi a tinerilor care-şi fac ucenicia politică prin participarea la acţiunea de colectare şi prelucrare a datelor care au stat la baza *Replicii.*

Popovici, aşa cum reiese din corespondenţa purtată în jurul elaborării *Replicii* cu reprezentanţi ai tineretului universitar, precum şi cu absolvenţi implicaţi în scrierea unora dintre capitole, avea gata în luna octombrie 1891 un număr de aproape 30 capitole. A fost obligat sg le restrîngă la 15—18, reducerea făcîndu-se în dauna istoricului raporturilor româno-maghiare. Aceasta nu înseamnă abandonarea unor momente sau probleme de vîrf ale istoriei românilor, contestate de studenţimea maghiară. „In ceea ce priveşte continuitatea — îi scria lui V. Braniştе —, e altceva. Ei au avut insolenţă să ne combată cu sofismele lor proprii şi la urmă exclamă «Aşa stă continuitatea în faţa tribunalului ştiinţei». Noi nu insistăm mult asupra acestui punct, ci lăsăm să ne apere cîteva citate marcante din Yung, Pic, Mommsen şi Victor Duruy"[6]. Popovici nu s-a gîndit nici un moment să transforme o dispută istorică într-una politică, considerînd»

pe bună dreptate, că românii au numeroase argumente izvorîte din realităţi contemporane, care pledau de la sine pentru cauza naţională. Politolog de talie europeană, Popovici se străduieşte sg elimine dreptul istoric din argumentaţia tradiţională, valabilă pentru secolul al XVIII-lea, în faza formării şi dezvoltării conştiinţei naţionale. A conceput *Replica* ca un mesaj adresat Germaniei, al cărei rol major în Tripla Alianţă era suficient pentru a implica această mare putere în confruntarea naţională din interiorul principalului său aliat, Austro-Ungaria, căutînd să lase impresia „că între ambele elemente neslave, români şi maghiari, există un antagonism adînc şi o incalculabilă primejdie"[68]. El atribuie capitolului „Esenţa chestiunii române" un rol central, celelalte le numeşte „capitole-dovezi" încărcate fiind de o argumentaţie juridică, socială, politică etc. menită să confirme expozeul teoretic din capitolul central.

In privinţa tonului, Popovici caută să elimine o posibilă „discuţie literară", precum şi o controversă „conservatism sau liberalism", ceea ce nu însemna un dialog „cu mîini înmănuşate". *Replica,* expresie a opţiunilor generaţiei de studenţi, trebuia „să convingă lumea că simte, şi încă viu de tot, ticăloşiile ce ni se fac"[69].

Generaţia tînără, în plin proces de afirmare pe arena politică, concepe în spiritul ce caracterizează studenţimea dinamizarea mişcării naţionale, activizarea P.N.R.-ului şi implicit a întregii comunităţi româneşti. De fapt, începînd cu anul 1890, lor le revine meritul principal în declanşarea acţiunilor ce vor culmina cu perioada procesului memorandist. Aflaţi sub influenţa lui Aurel C. Popovici, studenţii români din Transilvania preconizează un şir de acţiuni marcaite, în principal, de *Replică* şi de efectele ei interne, dar mai cu seamă europene. Din acest punct de vedere, toamna anului

1891 ilustrează cu pregnanţă modalităţile vizînd atingerea obiectivelor precizate mai sus.

Popovici, şi nu numai el, a susţinut ideea convocării unui congres general studenţesc, dublat de o marea adunare naţională, la care să participe „cîteva mii de ţărani"[70]. Se pare oă entuziastul grup de la Universitatea din Graz a reuşit să materializeze acest plan, dar împlinirea lui a amînat-o, la sugestia conducerii partidului, pînă după apariţia *Replicii,* urmând oa între timp să aibă iloc clarificarea disputei dintre „membrii babeşieni şi antibabeşieni din Comitetul Central Naţional"[71]. De la bun început trebuie precizat că studenţimea s-a situat de partea grupării conduse de Ioan Raţiu. In radicalismul lor, tinerii studioşi erau gata să se ralieze pentru înlăturarea iui Babeş din conducerea partidului, să-l combată pe mitropolitul Miron Romanul, ostil *Replicii* şi acţiunii studenţeşti în general.

Aifflaţi în febra tipăririi şi disltribuirii *Replicii,* de teama compromiterii întregului program au renunţat la ţinerea Congresului, prevenind luarea unor măsuri din partea guvernului care să impieteze asupra obiectivului lor principal. Important a fost faptul că au reuşit să-i solidarizeze pe studenţii din Cluj, Budapesta, Graz şi Viena. „Clujenii s-a declarat pînă la unul, fără excepţie, solidari, subscriind o declaraţiune. Ne creşte inima cînd vedem însufleţirea, hotărîrea şi buna omenie a acestor fraţi. Cei din Pesta în parte s-au declarat solidari — avem însă asigurarea, că nici unul nu face contradeclaraţie, cu toate că neîntrerupt sînt provocaţi şi ademeniţi cu tot felul de mijloace ca să facă contradeclaraţiuni. Cei din Viena sînt toţi cu noi"[72] .

Bazat pe această solidaritate, grupul din Graz nu a abandonat nici un moment ideea Congresului general care trebuia să urmeze difuzării *Replicii* pe al cărei impact asupra opiniei publice româneşti ;

contau foarte mult. Întrunirea avea să se desfăşoare -la Blaj în august 1892, cu prilejul adunării generale a Astrei: „Noi vom îngriji de ţărani cu miile, din toate părţile, din România să vină toţi! Toţi studenţii, cu sutele — fără zgomot — apoi ingineri, profesori, deputaţi, senatori, proprietari —- tot ce are România mai bun!"[73]. întreaga mişcare internă trebuia dublată de o susţinută propagandă externă pentru pregătirea şi alertarea opiniei publice europene prin publicarea de articole în principalele ziare, organizarea de întîlniri studenţeşti în universităţile la care învăţau studenţi români.

Replica în sine era concepută ca un punct de pornire a unei „epoci de renaştere şi învingere sigură"[74] , un document politic chemat să valideze rolul tineretului de „motor" al „tuturor aspiraţiunilor mai înalte".

Participant la întreaga acţiune, studentul clujean Pompiliu Dan declara cîţiva ani mai tîrziu: „Am colindat pe valea Someşului diferite localităţi. Am redactat şi trimis un apel către protopopii români din Ardeal, ca să ne trimită date pentru regiunile ungureşti, care date aveau să fie publicate în «Replică». A fost o muncă uriaşă"[75] . Nu a trecut prea mult timp şi, în luna februarie a anului 1892, manuscrisul se afla la tipografia lui Eugen Brote din Sibiu.

Ancheta poliţienească deschisă împotriva lui Popovici aduce dovezi importante în legătură cu elaborarea *Replicii*. Interogat la Graz, la 31 mai 1893, el declara că proiectul „respectivei scrieri" a fost discutat la Viena în decembrie 1891, fiind aprobat de reprezentanţii celor patru comitete universitare şi înaintat spre publicare. Popovici şi-a asumat răspunderea pentru redactarea *Replicii*. Este interesantă reacţia autorităţilor poliţieneşti austriece, destuii de puţin mlteresiate în această afacere. Cu toată presiunea Budapestei, poliţia din Graz s-a limitat

la a consemna răspunsurile şi a le trimite guvernului ungar.

„Replica"[76], deşi diferită ca scop de *Memoriul* bucureştean, are însă aceleaşi valenţe, -izvorâte din convingerea apartenenţei la Europa a poporului român, în fond, ea se adresa aceluiaşi public intelectual vest-european, silindu-se să elimine îndoiala semănată de *Răspunsul* clujean.

Construcţia *Replicii,* structurarea ei pe marile domenii asupra cărora se exercită presiunea statului maghiar şi anume cultural, social, economic şi politic au permis grupului condus de Popovici o demonstraţie foarte concretă a veridicităţii afirmaţiilor conţinute de *Memorialul* bucureştean, polemizînd cu *Răspunsul* lui G. Moldovan, fără a evita exprimarea unor opinii proprii asupra modalităţilor de soluţionare a chestiunii naţionale. Este o scriere cu conţinut politico-juridic, dominată de o viziune modernă, ce căuta argumente susţinătoare în opiniile unor personalităţi europene care au publicat, în spirit obiectiv, studii şi articole în reviste de largă circulaţie.

Spre deosebire de actele politice anterioare, autorull *Replicii* şi colegii săi evită deplasarea discuţiei pe teren istoric. O fac nu din cauza imposibilităţii lor de a răspunde „tradiţionalelor" aserţiuni speculative de factură rosleriang care ar fi transformat-o, dintr-un document ce se dorea politic, într-unui ştiinţific. De aceea, majoritatea referinţelor la trecut provin din perioada postpaşopitistă şi, în special, de după 1867, pentru că în mod firesc anul 1867 generase marile probleme cu care se confruntau românii din monarhie. Din acest punct de vedere, concordă cu *Memorandul,* chiar dacă la începutul acţiunii înregistrăm un paralelism de scurtă durată.

Astfel, doar capitolul doi, „Către junimea academică maghiară", este rezervat combaterii afirmaţiilor de natură istorică cuprinse în *Răspuns.*

Replica debutează cu un capitol de sinteză a „chestiunii române în Transilvania şi Ungaria", pornind de la caracterul multinaţional al statului. Formula socotită ca punct de plecare a modalităţii de rezolvare a situaţiei românilor din monarhie era cea uzitată în vremea revoluţiei române de la 1848—1849, mai precis, provenită de la *Memoriul* din 25 februarie 1849 alcătuit de reprezentanţii aflaţi la Viena în iarna respectivă. După cum se ştie, în preajma elaborării Constituţiei austriece din 4 martie, ardelenii şi bucovinenii au pretins constituirea lor într-un corp naţional, unirea grupului etnic românesc din imperiu, ceea ce ar fi dus în mod firesc la creşterea ponderii lor numerice, posibilitatea ca pe baza principiului majorităţii să preia conducerea politică în provincia autonomă ce s-ar fi întemeiat. Prelungirea ideilor revoluţionare nu este deloc întîmplătoare şi ea însemna respingerea dualismului şi reafirmarea autonomiei pierdute în 1867.

Pornind de la aceste considerente, *Replica* a luat în discuţie, rînd pe rînd, legile prin care dualismul a fost instaurat şi consolidat în dauna românilor şi a celorlalte naţionalităţi, pentru că Popovici caută să conexeze dezideratele naţionale româneşti cu cele ale sîrbilor, slovacilor şi rutenilor. întreaga legislaţie emisă după 1867 a fost considerată ca o expresie a politicii de asimilare, de maghiarizare a popoarelor din Ungaria dualistă.

După cum -era de aşteptat, un loc aparte îl ocupă dualismul austro-ungar. Capitolul al patrulea, „Fuziunea Transilvaniei cu Ungaria în contra voinţei majorităţii locuitorilor Transilvaniei", prin însuşi titlul său sugerează conţinutul analizei desemnate să exprime unilateralitatea formulei din 1867. Evoluţia constituţională a principatului, cu deosebire

autonomia sa sînt privite din perspectivă istorică, relevîndu-se tendința spre federalism, așa cum ea s-a manifestat la 1848 și mai cu seamă la începutul perioadei liberale.

Legislația dualistă în ansamblu constituie punctul central al *Replicii*. Legea electorală se bucură de o atenție aparte, prevederile ei generînd, în opinia autorilor, adoptarea pasivismului de către români și ca o expresie a nerecunoașterii actului de la 1867. Abuzurile, violența, falsul și corupția sînt zugrăvite atît prin datele culese din „teren", cît și prin invocarea celor conținute de presa maghiară și a naționalităților.

Legile școlare, dovada cea mai elocventă a maghiarizării, sînit comentate, subliniindu-se faptul că întregul sistem școlar, prin introducerea extensivă a limbii maghiare, nu servește dezideratului educațional, cultivării tineretului, urmărindu-se în principal deznaționalizarea. Tendința acestui proces a fost de a transforma școlile, chiar și a celor confesionale, suportate cu multă greutate de către comunitățile sătești, de biserică în special, în instituții de învățare a limbii, în detrimentul culturii generale. Gimnaziile românești, patru la număr, nu beneficiau de ajutor financiar din partea statului, în schimb erau cu stricteţe supravegheate de autoritățile administrative, de ministerul cultelor și instrucțiunii publice. întrucît cu puțin timp înaintea elaborării *Replicii* a fost adoptată legea XV, cunoscută și sub numele de Legea azilelor de copii (1891), firesc, discuția în jurul ei îi relevă caracterul antinațional, deși la prima vedere avea un scop umanitar. Copiii de la vîrsta de 3 ani, ai căror părinți se dovedeau incapabili sâ-i întrețină, erau preluați de azile, administrate de către stat. Incontestabil că legea urmărea să soluționeze o problemă foarte gravă, dar faptul că unica limbă era maghiara a trezit reacția naționalităților, considerînd-o ca o mo-

dalitate nouă de expansiune a deznaţionalizării. Evitarea folosirii limbii materne în toate domeniile a făcut ca legile, multe dintre ele chemate să ducă la modernizarea societăţii, erau respinse de naţionalităţi care-şi vedeau ameninţată fiinţa naţională.

Discriminarea la. care erau supuse naţionalităţile în administraţie, justiţie, interzicerea unui număr mare de asociaţii culturale, a reuniunilor, prigonirea ziariştilor români, procesele „de presă" intentate pe baza unei legi emise în plin neoabsolutism, la 1852, samavolniciile comise de jandarmeria rurală, bătăile şi abuzurile etc. sînt amplu ilustrate cu exemple culese da studenţii şi elevii din mai multe zone ale Transilvaniei.

Partea finală a *Replicii* a fost consacrată celor două alternative aflate în faţa românilor şi anume orientarea spre România în spiritul idealului „dacoromân" sau soluţionarea problemei naţionale prin renunţarea la duallism şi adoptarea formulei federaliste. Popovici recunoaşte public existenţa sentimentului „daco-roman", tendinţa spre unire cu România: „Negreşit, dacă masele mari ale poporului român ar fi întrebate, că dori-ar ele sau nu unitatea l©r politică cu România într-un singur stat, desigur ar răspunde că ar dori-o şi noi am afirma un neadevăr, o absurditate, dacă am tăgădui aceasta"[77]. „Iredenta" era pusă *pe* seama politicii guvernanţilor maghiari, ca o expresie a antihegemonismului, a necesităţii de a găsi o modalitate de apărare a identităţii naţionale: „Astăzi, nici noi nu putem tăgădui, că în mijlocul românimei nu ar exista curente din ce în ce mai crescînde, care tind la unitatea naţională a tuturor românilor, dar aceste curente nu sînt decît - -

producte fireşti ale asupririi îndelungate a naţiunii române din partea hegemoniei maghiare. . . Maghiarizarea naţiunilor este echivalentă cu moartea lor naţională, iar dacă maghiarismul se crede în-

dreptăţit a le maghiariza e clar că ele se cred îndreptăţite a se desface de el"[78] .

Popovici, şi nu numai el, îşi dădea cu claritate seama, din analiza conjuncturii politice europene, că „daco-romanismul" rămînea încă un ideal şi de aceea caută să ofere ca formulă tranzitorie federalismul. *Replica* a însemnat din acest punct de vedere o primă încercare de teoretizare a conceptului de Ausltria Mare, pornind de la binomul: democratizare egal rezolvarea problemei naţionale. Opţiunea lui Popovici a fost expusă, după o amplă prezentare a pericolului „slav-rus", în termeni puţin exageraţi, dar el ştia bine .că în sînul guvernanţilor care întreţineau „rusofobia" propunerea sa putea cîştiga aderenţi mergînd pe acest filon. Părerea sa exprimată în numeroase ocazii era că acordarea de drepturi politice largi slavilor din monarhie, restituirea autonomiilor naţionale provinciale puteau bara calea panslavismului capitalizat la sfîrşitul secolului trecut de imperiul ţarist,, implicat tot mai mult în expansiunea sa spre sud-estul european. Cea mai expusă în faţa acestui pericol era Austno-Ungaria, ameninţată să dispară în cazuB menţinerii sistemului inaugurat la 1867. Federalismul a fost socotit ca pavăza sigură în calea panslavismului, Popovici crezînd în realitate în primejdia înghiţirii micilor state balcanice de către Rusia ţaristă: „în contra acestei primejdii nu poate fi un scut mai firesc decît o federalizată monarhie habsburgică"[79] . Conceptul de Austria Mare, federalizată pe principii etnice şi nu istorice, a fost aşadar expus de către A. C. Popovici pentru prima oară în paginile *Replicii* într-o formă mai mult teoretică, cu o structură asemănătoare celei din celebra sa carte „Statele Unite ale Austriei Mari". El izvorăşte din nevoia contopirii într-un corp naţional românesc al românilor din monarhia habsburgică, aşa cum la 25

februarie 1849 a fosft sugerat la Viena de către conducătorii mişcării naţionale.

Replica, după cum însuşi titlul o sugerează, era expresia protestului şi a denunţării falsului conţinut în *Răspunsul* lui Grigore Moldovan, dar în acelaşi timp depăşeşte, prin formula de rezolvare a acutei probleme naţionale, actele programatice ale mişcării politice rezumate în principal la instituirea egalităţii între naţionalităţi sau la acordarea unor drepturi din partea guvernanţilor. Popovici propunea în ultimă instanţă renunţarea la dualism şi înlocuirea lui cu o nouă formă de stat.

Apariţia şi succesul *Replicii,* atît în monarhie, cît şi în Europa, au dus la continuarea polemicii. La Cluj, fostul subcomisar de poliţie, ajuns profesor la universitalte, Grigore Moldovan, ripostează în aşa-numitul „Protest împotriva *Replicii",* semnat, de această dată, de doi studenţi români Mihail Bodiu şi Ştefan Moldovan. Alcătuit la 1 septembrie 1892, „Protestul", scriere ambiguă, inferioară *Replicii,* caută să demonstreze, de fapt, că studenţii români de la universitatea clujeană nu împărtăşesc opiniile exprimate de colegii lor, membri ai comitetului constituit în vederea elaborării documentului în numele studenţilor din imperiu: „Trebuie constatat că la redactarea acestei broşuri tinerimea din patrie nu are parte. Aceea o respingem şi protestăm contra a vreunei presupuneri, că această tinerime întărâtat să fi uitat de sine"[80]. întregla mişcare studenţească era pusă pe seama României, mai cu seamă „Liga pentru unitatea culturală" a fost vehement atacată pentru implicarea ei în tipărirea şi răspândirea *Replicii.* „Acest produs al Ligii. . . deneagă soarele din cer şi-1 înlocuieşte cu un mecanism organic; el culege stelele una cîte una şi afirmă că bolta cerului e tot întunecată"[81]. *Protestul* alcătuit într-o asemenea notă era de departe inferior *Replicii,* argumentaţia adusă în sprijinul tezelor sale

fiind neconvingătoare, motiv pentru care nu s-a bucurat de o prea mare popularitate.

In schimb, *Replica* cunoaşte două ediţii, cu un tiraj de 21.000 de exemplare; tradusă în limbile germană, engleză, franceză şi italiană a avut un ecou deosebit în opinia publică europeană tocmai datorită modernităţii în care a fost concepută. Desigur, ea a beneficiat de sprijinul „Ligii" în difuzarea ei, dar şi de solidaritatea studenţimii de pe continent, care a primit-o cu mult entuziasm.

In monarhia austro-ungară, polemica studenţimii s-a bucurat de mare atenţie în mijlocul naţionalităţilor, ale căror deziderate sînt nelipsite din paginile *Replicii.* Nu acelaşi lucru se poate afirma despre presa maghiară, a cărei reacţie se înscrie pe linia *Răspunsului* şi a *Protestului* clujean. Acreditarea ideii că cele două documente exprimau, în fapt, poziţia studenţilor români de la universităţile din imperiu a generat luări de poziţie ce infirmau articolele din ziarele ungureşti şi comentariile pe baza *Protestului.* Studenţii clujeni se solidarizează cu *Replica. în* fruntea lor se situează Iuliu Maniu, care nu ezită să semneze un articol pe această temă în „Budapesti Hirlap". Colegii lui maghiari au cerut Rectoratului universităţii pedepsirea sa: „să pună capăt pentru totdeauna unor asemenea lucruri şi uneltiri antipatriotice[82]. Respingerea ca nefondat a *Protestului* a determinat apariţia unui curent în favoarea continuării polemicii de către studenţimea maghiară din Budapesta. Ideea a fost adandonată de teama unei noi reacţii din partea românilor, prilej de reafirmare a dezideratelor naţionale ale popoarelor din Ungaria.

Apelul la Europa „tînără a avut un succes binemeritat. După cum era de aşteptat,' reacţia presei naţionalităţilor din imperiu a fost promptă, demonstrînd tendinţa tot mai evidentă de colaborare, de constituire a unui front comun. Mişcarea naţio-

nală a românilor începe să se situeze în prim-planul luptei de eliberare din imperiu, ajungînd în ultimul deceniu al veacului trecut să polarizeze atenţia opiniei publice europene.

Dacă în Europa occidentală studenţii români, în marea lor majoritate din regatul României, vor prelua difuzarea *Replicii,* în imperiu acest deziderat s-a înfăptuit prin intermediul colegilor lor sîrbi, slovaci, cehi, croaţi etc.

Eugen Brote, aflat la Zagreb în toamna anului 1892, afirma despre ecoul *Replicii* în mijlocul croaţilor: *Replica* s-a citit în Croaţia mai mult decît s-ar putea crede"[83] . „Hrvatska" şi „Agramer Tagblatt", principalele ziare ale mişcării naţionale croate, au reprodus-o extensiv, însoţind-o de comentarii proprii. Primul, după un elogiu adus autorilor ei, scria: „plîngerile românilor sînt grave, dar legitime. Ele caracterizează cît se poate de bine sistemul ce domneşte în Ungaria sub supremaţia naţiunii stăpînitoare"[84], iar câteva numere mai tîrziu îi reliefa importanţa şi învăţămintele ce decurgeau din ea: „pe noi croaţii să ne îndemne la meditaţii serioase"[85]. Cel de al doilea, cu difuzare mai largă, scria: *„Replica* dă o icoană, chiar mişcătoare despre situaţia românilor din Ungaria şi sigur va produce în lumea civilizată cele mai mari simpatii"[86] . Pe aceeaşi linie se înscriau ziarele cehe şi slovace. „Politik", „Slovenski Sviet", „Narodnie Noviny" şi „Narodnie Listy" au publicat un număr important de articole constînd în reproduceri din *Replică,* dar şi din consideraţii asupra stărilor din imperiu, mai cu seamă din Ungaria: „Slavii din Austro-Ungaria trebuie să fie recunoscători tinerimii academice române care a dat prin fapta sa un exemplu cum trebuie să lupte ei. Societatea civilizată trebuie să dea credinţă dovezilor de felul acesta"[87]). O reacţie poloneză se înregistrează şi la Lemberg, unde ziarul „Dziennik Polski" relata: „scrierea junimii române este întemeiată

pe acte şi documente irecuzabile şi adevărate, întrucît merită cu atît mai vîrtos crezămînt, cu cît nu este decît o icoană fidelă a stărilor de lucruri existente"[88].

Desigur, şi cercurile naţionaliste austriece o înregistrează automat. Studenţii români de la universităţile vieneză şi de la Graz, foarte activi, afiliaţi mişcării creştin-sotialiste, se folosesc de relaţiile cu această grupare şi de ziarele suportate de ea. Astfel, „Deutsches Volksblatt", organ de presă cunoscut pentru promovarea ideilor pangermane din Austria, după analiza pertinentă a *Replicii,* relevă spiritul filogerman al autorilor ei. Acelaşi ziar va continua să publice articole, urmărind cu atenţie evoluţia situaţiei politice, marcată de procesul lui A. C. Popovici.

Desigur, presa, din Germania acordă un interes sporit polemicii, ca de altfel şi situaţiei românilor din imperiul austro-ungar în ansamblu. Pilonul Triplei Alianţe era preocupat de frămîntările naţionale ce se amplificau în Austro-Ungaria, partenerul principal în blocul militar şi politic amintit. Viziunea presei germane asupra evenimentelor din Ungaria include în frămîntările naţionale şi România, unde cercurile de orientare franceză şi engleză caută să influenţeze puterea şi afilierea ei la Tripla Alianţă. Ziarele „Allgemeine Zeitung" (Miinchen), „Leipzigen Tageblatt", „Norddeutshe Allgemeine Zeitung", Frankfurter Zeitung" etc. inclinau, de asemenea, spre o analiză în conexiune cu poziţia ţării noastre faţă de mişcările politice din imperiu.

In Italia, reacţia faţă de polemică a fost dintre cele mai puternice. Prezenţa autorului *Replicii,* A.C. Popovici, în peninsulă, a contribuit mult la agitaţia care s-a născut într-un mediu politic favorabil luptei pentru libertate naţională. Existenţa în imperiul austro—ungar a unei comunităţi italiene dominate de ideea unirii cu Italia a făcut ca simpa-

tia opiniei publice să se îndrepte firesc spre tineretul român şi actele sale politice. In plus, la Roma s-a desfăşurat un Congres al studenţilor, la care au luat parte şi membri ai celor patru comitete implicate în elaborarea şi difuzarea *Replicii*. Notabil este faptul că presa italiană, bine informată, publioă ştiri *încă* din faza elaborării documentului, pregătindu-şi cititorii în acest sens.

Modalitatea de abordare a situaţiei din Ungaria de către principalele ziare italiene se manifestă pe două planuri. O parte a ziarelor, „La Provincia di Brescia", „II Meridionale", „La Provincia" (Mantua), „II Citadino" (Modena), „II Democratico" (Palermo) ete, îndeamnă factorii de putere din Tripla Alianţă, din care şi Italia făcea parte, să intervină pe lîngă guvernul ungar în vederea schimbării atitudinii sale faţă de români. Altă parte a presei italiene, ostilă Triplei Alianţe, ridică serioase semne de întrebare în legătură cu afilierea Italiei la acest bloc politico-militar. „Corriere de la Sera" (Milano), „Riforma" (Roma), „Gazetta Piemontese", „II Dritto", „La Sveglia" etc. reproduc pasaje importante din *Replică,* îşi expun consideraţiile lor cu privire la impactul european al mişcării studenţeşti din monarhia austro-ungară.

In Franţa exista o veritabilă tradiţie în înregistrarea unor atitudini proromâneşti ce datau cu multe decenii înainte de confruntările naţionale de la sfîrsitul secolului al XLX-lea. Prezenţa în capitală, la Paris, a unei colonii româneşti, a studenţimii din România deosebit de activă şi conectată la evenimentele ce se petreceau în ţară ţi în mijlocul conaţionalilor aflaţi sub dominaţia străină a contribuit, alături de interesele politice ale Franţei, la amplificarea ecoului *Replicii.*

Uri rol important în difuzarea şi comentarea ei I-a avut ziaristul Felix Leseur, redactor la cotidianul „La Republique Francaise". Numeroasele arti-

cole apărute în „La Voltaire", „La Revue des Revues", „L'Observateur Franţraise". „La France Nouvelle", „Le Parti National", „Le Bulletin Maconique", „Revue Enciclopedique", „Siecle", „Le Moniteur Oficielle" etc. descriu pe larg *Replica,* sensurile ei politice, mai cu seamă implicaţiile sale în contextul internaţional al vremii. Relevantă pentru acurateţea percepţiei respectivului act este comentariul apărut la 26 septembrie 1892 în cunoscutul ziar „Journal de Debats": „Studenţii expun nemulţumirile lor, care vin din inegalitatea reprezentării electorale, din atingerea autonomiei lor bisericeşti, din violenţa poliţiei . . . studenţii cer, într-un cuvînt, să aibă şi românii o patrie"[89].

în Belgia, secţia „Ligii culturale" din Anvers s-a angajat în difuzarea *Replicii,* trimiţînd-o ziarelor belgiene, care i-au acordat atenţia aşteptată de către iniţiatori. „Het Handelsbald van Antwerpen", „L'Independence Belge" au informat opinia publică asupra mersului evenimentelor din Transilvania. Din Anvers, studenţii români, aflaţi la studii în oraş, au difuzat *Replica* şi în Anglia, unde se înregistrează luări de poziţie din partea unor oameni politici influenţi.

Replica a fost înregistrată şi de către alte ziare de pe continentul european, dar şi din afara lui. „Correo Espagnol" (Madrid), „Novosti" (Petersburg), „Depeche Tunisienne" (Tunis); „Nacion" (Buenos Aires), „Phare d'Alexandrie" (Egipt) inserează articole, în multe cazuri reluări din ziarele franceze şi italiene ale vremii.

Reacţia presei europene a avut efectele scontate asupra opiniei publice, dar şi asupra cercurilor politice din multe ţări. Astfel, în sudul Franţei şi în Spania populaţia a cerut guvernanţilor să ia poziţie faţă de situaţia naţionalităţii române din monarhia austro-ungară. Friedrich Boyer, deputat în parlamentul danez, preşedintele Biroului Interna-

ţional al Păcii, şi directorul acestei organizaţii, Elias Ducommun, au primit la Berna o delegaţie studenţească din România, prezentă la Congresul Internaţional de Pace, care le-a înaintat un memoriu, de fapt un rezumat la *Replicii,* acceptat ca document al respectivului for internaţional. Pe aceleaşi canale, ziarele menţionate au continuat, să urmărească cursul evenimentelor, mai cu seamă procesul *Replicii* şi a autorului ei, A. C. Popovici.

Apelul la tînăra Europă a studenţimii române din regat, urmat de cel al colegilor de la universităţile din imperiu au avut, cum am arătat mai sus, ecoul aşteptat, familiarizînd opinia publică, cercurile politice, informate şi pe alte căi, asupra realităţilor din Ungaria, confruntată tot mai mult cu problema naţională pe care s-a dovedit incapabilă să o soluţioneze în spirit democratic.

Reacţia autorităţilor.

Procesul „Replicii"

A trecut de la momentul 28 mai 1892 o perioadă destul de îndelungată pînă cînd justiţia maghiară, sub presiunea partidelor şi a presei, a declanşat acţiunea punitivă împotriva conducerii P.N.R.-ului. Abia la 13 mai 1893, oficial, acţiunea juridică a început. Motivele care au stat la baza amînărilor aparţin atît situaţiei politice interne, cît şi celei externe.

Astfel, la 25 iulie 1892, a fost semnat la Sinaia . tratatul cu Austro-Ungaria, prilej pentru Carol I să aducă în discuţie refuzul lui Francisc Iosif de a primi în audienţă delegaţia memorandiştilor. In timpul tratativelor, regele României a primit asigurări că problema românilor transilvăneni va fi tratată cu seriozitate din partea factorilor de putere din

Austro-Ungaria şi Germania. Reprezentanul german la tratative s-a implicat direct în această chestiune. Promisiunile făcute în preajma deschiderii convorbirilor, discuţiile lui Biilow cu regele pe această temă au dat speranţă suveranului că Germania va face presiuni asupra Budapestei în sensul ameliorării politiciii faţă de români. Se pare că în perioada ce precede întîlnirile de la Sinaia, Carol I a pretins Germaniei să devină mai autoritară, să-şi asume rolul de forţă politică în Tripla Alianţă. Regele, cunoscînd bine situaţia din Austro-Ungaria, nu avea prea mare încredere în monarhia dualistă; în plus, în interiorul ţării sale, mişcarea naţionalistă devenea pe zi ce trece un factor de maximă importanţă. Opinia publică ataşată ideii de unitate naţională se "pronunţa cu tot mai mare ostilitate faţă de Austro-Ungaria.

Intervenţia germană la Budapesta a avut efecte asupra soartei memorandiştilor, generînd, în parte, amînarea imorocesuării lor. Ministrul de justiţie, Szilâgyi Dezso, interpelat în parlament asupra evenimentelor din Transilvania, a respins propunerile vizînd condamnarea conducerii P. N. R.-ului: „Faptul cum că se înaintează rugări vreunui factor constidtinnaL dnpă legile maetrj nu-1 *ţ'i.i* dt punibîl[9]-Pe aceeaşi poziţie s-a situat şi primul ministru, Iu-,« liu Szapâry. Pe lîngă demersurile Berlinului în con- î turarea acestei atitudini a guvernului trebuie luată/ în considerare politica modernă a respectivului pu- : vern, comparativ cu aceea a predecesorului său. , Dar, la 9 noiembrie 1892, Iuliu Szapâry a demisionat, locul său fiind ocupat de Sandor Weckerle. Astfel, în locul unui guvern de factură liberal moderată, a urmat o formaţiune ministerială foarte dedicată accelerării procesului de maghiarizare. De altfel, într-un dseurs în parlament, primul ministru a declarat: „vom aolica cu deplină asprime toate mijloacele legale, care ne stau la dispoziţie

faţă de năzuinţele contrare neîndreptăţite şi întru cît ar fi temere de degenerare, nu se vor feri nici de mijloacele legale extraordinare"[91]. Este adevărat că, în luna septembrie 1892, procurorul general din Cluj, Jeszenszky Sandor, a deschis acţiunea juridică, rezumată însă la cercetarea lui Eugen Brote, învinuit de tipărirea *Memorandului*. Cursul juridic nu a fost continuat datorită vizitei la Viena a lui Carql I şi a întîlnirii de la Sigmaringen cu împăratul Germaniei.

întîlnirea dintre Carol I şi Francise Iosif a prilejuit un amplu dialog asupra problemei românilor din Transilvania. Suveranul i-a declarat împăratului că el nu poate să rămînă indiferent la apelurile tot mai insistente ale ardelenilor de a interveni în favoarea lor. îşi motivează imposibilitatea refuzului prin agresivitatea politicii şovine a guvernului maghiar, care a stimulat în acelaşi timp revigoarea mişcării naţionale în România, unde este supus din partea opiniei publice unei presiuni constante. A pretins schimbarea politicii naţionale a Budapestei şi anularea legilor care promovau asimilarea naţională[92].

Expresia imediată a schimbărilor de guvern a constituit-o condamnarea lui Vasile Lucaciu la un an închisoare, iar în 1893 deschiderea procedurii penale împotriva conducerii P.N.R.-ului şi a lui A.C. Popovici pentru *Replică.*

In cursul anului 1893, mai ou seamă în prima sa jumătate, autorităţile nu au sesizat amploarea mişcării memorandiste. Ca dovadă, au permis desfăşurarea Conferinţei extraordinare a P.N.R.-ului din 23—24 iulie, deşi prefectura judeţului Sibiu, mai bine informată, a interzis-o. Abia în preajma deschiderii ele îşi dau seama de dimensiunea ei previzibilă prin aderenţa populară la cauza memorandiştilor. Guvernul a dat ordin ca supravegherea să fie amplificată, a trimis la Sibiu un stenograf ofi-

cial de la Budapesta şi a dispus cenzurarea corespondenţei expediate pe adresa Conferinţei, mergînd pînă la „oprirea telegramelor cu conţinut antipatriotic"[93].

Conferinţa P.N.R.-ului a avut o semnificaţie aparte, deosebindu-se de cele anterioare. A depăşit, prin prezenţa celor peste 3.000 de români proveniţi din toate categoriile sociale, rolul de conferinţă a partidului, limitată de obicei la delegaţi aleşi de cercurile şi cluburile electorale. A fost o veritabilă adunare naţională, cu acelaşi înţeles adînc ca şi cele din vremea revoluţiei române de la 1848. Insuşindu-şi *Memorandul* ca expresie a dezideratelor generale româneşti, participanţii la Conferinţă au conferit mişcării naţionale, procesului memorandiştilor sensuri noi. Cel mai important rămîne, fără îndoială, acela de proces intentat naţiunii române, aşa după cum Raţiu şi ceilalţi acuzaţi se var strădui să o demonstreze în timpul dezbaterilor judiciare de la Cluj. In plus, prin participarea reprezentanţilor „Ligii", a presei şi organizaţiilor politico-culturale de peste Carpaţi a fost un prim congres cu semnificaţii panromâneşti.

Conferinţa a însemnat un semnal de alarmă pentru guvernul de la Budapesta. La mai puţin de o lună, în ziua de 21 august 1893, Ministerul de Interne al Ungariei a convocat în capitală prefecţii judeţelor din Transilvania pentru a lua în discuţie mişcarea românească. Participanţii la consfătuire au oferit soluţii pentru contracararea „agitaţiilor" de care se făceau vinovaţi în primul rînd preoţii. în consens, prefecţii au susţinut o cale ce pare naivă sau mai bine spus stupidă, şi anume coruperea preoţimii. Ministerul respectiv a emis ordinul' confidenţial nr. 892, dispunînd întocmirea listelor de nume şi sumele propuse pentru a fi oferite sub diferite forme şi pretexte preoţilor din judeţele cu populaţie majoritară românească[94].

Decizia luată de autorităţi, opinia oare s-a creat la nivelul puterii au avut la bază rapoartele, informaţiile aproape cotidiene primite din Transilvania. Ele exprimă, pe lîngă lipsa unei cunoaşteri reale a mişcării româneşti, menţinerea unor clişee vechi asupra intenţiilor pe care memorandiştii le-au susţinut în perioada respectivă. Unele dintre ele pot fi caracterizate ca aberante, produsul unei imaginaţii ce e drept foarte bogate. Multe caută să acrediteze ideea comploturilor, văd peste tot numai adunări secrete, planuri de execuţii ale unor lideri politici etc. Copleşit de noianul informaţiilor de această natură, guvernul trece la măsuri ferme care, în loc să atenueze, au amplificat mişcarea românească. In plus, s-a sugerat sistematic ideea amestecului străin, în primul rînd din România, ceea ce nu era departe de adevăr. In schimb, acorda o atenţie cel puţin egală zvonului că de fapt este vorba de o mişcare panslavistă, susţinută de către Rusia.

In ziarul „Nagyvârad" a apărut articolul „Panica de la Beiuş" în care se scria, cu argumente ridicole, despre pregătirile românilor de a-l omagia pe ţarul Rusiei. „Românii se pregătesc de răzvrătire. De ziua numelui ţarului îi vor ataca pe unguri". Zvonurile se înmulţeau mereu, alimentate din aceeaşi sursă — presa. Românii din Apuseni, împreună cu „muscalii", se pregătesc să-i atace pe maghiari; căile ferate au devenit, prin sabotaje, „inutilizabile"; Raţiu este „regele românilor din Ardeal" etc.[95]

Prefectura judeţului Alba, spre exemplu, îl informa pe ministrul de interne că la oficiul poştal din Alba Iulia au fost oprite 12 scrisori conţinînd bani trimişi din Rusia! însuşi generalul Francisc Torok, inspectorul general al jandarmeriei maghiare, informează guvernu] despre o presupusă „conscriere" a bărbaţilor români trecuţi de 17 ani în scopul formării de unităţi militare. Fabulaţiile sale

continuă, argumentînd afirmaţiile de mai sus cu suma de 200.000 fi. trimişi din România unui „comitet executiv" pentru rezolvarea în condiţii bune a „recensămîntului" militar. Venite din partea lui, aceste informaţii şi multe altele nu au făcut decît să declanşeze o adevărată psihoză la nivelul puterii, guvern şi parlament. S-a ajuns la convingerea, exprimată în presă, că practic Transilvania s-ar afla în pragul unei noi revoluţii de natura celei desfăşurate la 1848. De aici provine şi reacţia guvernanţilor resimţită de români pe toate planurile. Au fost supravegheate slujbele bisericeşti, predicile, cătoriile erau imediat raportate, orice cuvînt cu două înţelesuri rostit de către un român găsea rezonanţă la autorităţi etc. Au urmat apoi zvonurile despre jafuri, asasinate, înarmarea ţăranilor etc, toate la un loc generînd o stare de anormalitate. Proprietarii îşi trimit familiile la oraş, de peste tot vin solicitări pentru armată şi jandarmerie. Guvernul dispune paza podurilor şi a monumentelor de artă!, confiscă presa din România, transferă unităţile militare cu pondere românească în alte provincii ale imperiului. Era pentru prima oară cînd guvernanţii maghiari de după 1867 se confruntau cu o asemenea problemă de anvergură. Reacţia lor a depăşit realitatea, dovedind incapacitatea în a înţelege şi cunoaşte mişcarea românească.

Nici parlamentul nu a rămas mai prejos. Deputaţii, indiferent de apartenenţa politică, s-au raliat consensului general, exprimînd în linii mari o optică similară cu cea a guvernului şi a autorităţilor din judeţele transilvane. Luările de atitudine din a doua parte a anului 1893 au fost prilejuite de întîlnirea, în toamnă, dintre împărat şi doi episcopi români. La 10 septembrie, Francisc Iosif i-a primit, lîngă Arad, unde se afla pentru a asiste la manevrele de toamnă ale armatei, pe episcopul Ion Metianu (ortodox) şi Mihail Pavel (unit). Cu acea-

stă ocazie, împăratul a dat dovadă de o bună cunoaştere a evenimentelor din Transilvania, provocate de *Memorand. A* cerut episcopilor români sâ uzeze de întreaga lor influenţă ca „să ţină departe" pe credincioşi „de la agitaţiunile periculoase care în unele ţinuturi urmăresc seducerea poporului"[96]. Francîsc Iosif a dezavuat categoric manifestaţiile şovine, desfăşurate la Arad şi Oradea, terminate ou devastarea unor lăcaşuri de cult, a consistoriilor ortodoxe din cele două oraşe. A pledat pentru „concordia dintre naţionalităţi"[97]. Această ultimă afirmaţie a împăratului a declanşat polemici atît în parlament, cît şi în presa maghiară. Deputaţii au considerat folosirea conceptului de naţionalitate în loc de naţiune drept o înjosire pentru maghiari. Intre 5 şi 10 octombrie, parlamentul a discutat această problemă, în strînsă legătură cu agitaţiile care aveau loc în Transilvania, socotind intervenţia împăratului drept stimulatoare pentru români. Polonyi Geza şi Bartha Miklos au abordat această problemă din unghiuri diferite. Ultimul a pledat pe apariţia unei structuri a societăţii româneşti în Ungaria care, pe plan economic, cultural, şcolar şi bisericesc s-a autonomizat în raport cu cea maghiară. Bartha a lansat ideea că P. N. R.-ul şi conferinţele lui, în ultimă instanţă, nu erau altceva decît un parlament propriu al românilor: „Ei îşi compun cercuri electorale proprii în ţinuturile româneşti, fac alegeri în toată regula şi, întrunindu-se la Sibiu, se* constituie în parlament"[96]. Deputatul maghiar nu se înşela prea mult. In schimb, nu a pus întrebarea logică, firească, legată de cauzele acestui clivaj în societatea transilvană. Oricum, el a dovedit o percepţie reală a situaţiei politice, fără să recurgă, ca alţi colegi ai săi, la invocarea pericolului slav, a amestecului Rusei etc.

Interpelărilor le-au răspuns, rînd pe rînd, primul-ministru Weckerle şi, apoi, ministrul de in-

terne Hieronymi. Optica lor era foarte clară şi mi lăsa dubii în legătură cu ceea ce avea să urmeze. Primul ministru a considerat agitaţiile politice româneşti drept „izbucniri nejustificate contra întăririi continue a ideii de stat maghiar". Apoi, îşi dezvoltă afirmaţiile pe aceeaşi linie: „aici o singură naţiune politică unitară şi individuală, care nu poate fi tăiată în bucăţi şi înlăuntrul acestei naţiuni politice nu recunoaştem nici un fel de subîmpărţire naţională pe seama naţionalităţilor, nu recunoaştem decît o naţiune politică maghiară"[100]. Afirmaţia sa era foarte gravă pentru că însemna, în ultimă instanţă, nerecunoaşterea existenţei naţionalităţilor. De altfel, în timpul dezbaterilor pe marginea acestei probleme, s-a propus eliminarea din titulatura legii din 1868 a termenului „naţionalităţi". A fost un răspuns categoric dat împăratului şi, în acelaşi timp, românilor. Hieronymi, în calitatea sa de ministru de interne, a căutat să-1 scuze pe Francisc Iosif, atenuînd declaraţia premierului maghiar. In schimb, a fost violent faţă de români, învinuindu-i de tendinţe centrifuge, de planuri ce vizau întemeierea unui stat naţional unitar.

Au fost, ce e drept, şi voci care au susţinut puncte de vedere opuse guvernului. Deputatul Hermann Otto a declarat în parlament, la 9 oct., că, în cei 25 de ani de la dualism, a constatat că situaţia ,proastă o românilor a rămas neschimbată[101]. Şi în opinii publică s-au exprimat atitudini de condamnare a metodelor de guvernare şi au considerat politica oficială drept cauza principală a mişcării memorandiste. Printre cei care au criticat serios politica guvernamentală faţă de români s-au numărat Mocsory Lajos, Asboth Istvân, Bodnâr Zsigmond, Zsilinsky Nândor şi alţii.

In plină confruntare politică, Lajos Lakos, funcţionar orădean, a publicat, în traducerea românească a lui Nicolae Densuşianu, cartea „Reamin-

tiri din Turcia, 1875, 1876, 1877", în care elogia armata română în Războiul de independenţă. Pe lîngă consideraţiile sale de factură istorică, autorul pleda pentru prietenie între cele două naţiuni, subliniind „comunitatea de interese româno-maghiare". Din păcate, au fost puţine astfel de luări de atitudine, care nu au putut împiedica adoptarea măsurilor drastice de pedepsire a conducerii P.N.R.-ului. •

Măsurile de natură judiciară, generate de curentul oficial, ostil românilor, au început să fie puse în practică. Primii care avea să suporte rigorile justiţiei maghiare aoi fost Aurel C. Popovici şi colegii săi, implicaţi în elaborarea şi difuzarea *Replicii.*

Investigarea acestui „caz" a debutat încă din lunile de toamnă ale anului 1892, prin colectarea informaţiilor care aveau să stea la baza actului de acuzare. După o relatare apărută în „Budapesti Hirlap", acuzatul principal în faza preliminară a investigaţiei urma să fie Eugen Brote, învinuit de tipărirea şi răspîndirea *Replicii.* Au fost efectuate percheziţii la redacţia „Tribunei" şi la Institutul tipografic din Sibiu, unde ea a fost tipărită. în ianuarie 1893, Brote, ce deţinea calitatea de director al respectivei tipografii, a apărut în faţa tribunalului din Sibiu: depoziţiile sale au fost trimise la Cluj. Pe baza lor, procuratura din Cluj, în ziua de 4 mai 1893, a făcut publică, prin interviul procurorului Jeszenszky acordat ziarului „Kolozsvâr", acuzaţia de „agitaţie contra statului şi contra naţionalităţii" împotriva autorilor *Replicii,* adică A. C. Popovici, N. Roman şi E. Brote. Primul dintre ei a fost caracterizat, de către Vita Sandor, astfel: „el e capul ei şi el a răspîndit-o"[102], cerînd tribunalului din Graz, unde Popovici se afla, să-1 ancheteze în legătură cu această acuzaţie.

Autorul *Replicii* s-a prezentat în faţa respectivului tribunal relatînd, în detaliu, felul în care ea a fost elaborată şi răspîndită, asumîndu-şi întreaga responsabilitate, deşi a contestat legalitatea învinuirilor justiţiei maghiare. Popovici s-a bazat pe faptul că *Replica* trecuse prin cenzura ce preceda orice tipăritură, astfel că audierea sa în faţa tribunalului era lipsită de orice logică. Au contestat aotul de acuzare atît Brote, cît şi Roman. Primul, aflat în Elveţia, a preferat să nu se mai întoarcă în Transilvania, evitînd executarea pedepselor ce urmau să fie pronunţate împotriva sa în cele două procese, ale *Replicii* şi *Memorandului.* în schimb, Popovici, după o vizită în România, întorcîndu-se prin Predeal în Transilvania, a fost arestat şi escortat la Cluj pentru a fi de faţă la judecata fixată să înceapă la 30 august 1893.

Data desfăşurării procesului a fost făcută publică abia cu cîteva zile înainte de începerea lui, luîndu-i prin surprindere pe studenţi, dar şi pe conducătorii P.N.R.-ului. Vaida aflat în vacanţă la Olpret (Bobîlna), mărturisea în însemnările sale că a aflat despre proces din „Tribuna", cu o zi înainte de 30 august. Se pare că termenul a fost fixat ţinîndu-se seamă de vacanţa studenţilor, evitîndu-se posibilitatea unor manifestaţii în timpul desfăşurării procesului. Completul de judecată s-a întrunit în palatul Banffy din Cluj[103], apărători fiind Ştefan Popovici din Lugoj şi Pavel Mudron, avocat slovac. Asistînd la proces, Alexandru Vaida Voevod relata: „Tactica procurorului Jeszensky s-a dovedit bună, aranjînd cu excluderea publicităţii, în miez de vară dezbaterea, spre a evita putinţa mobilizării maselor româneşti pentru ziua procesului"[104].

Actul de acuzare, întins pe 24 de pagini, incriminează 35 de paragrafe din *Replică,* considerate ea „atentat la ideea de stat naţional maghiar". Pasajele în care „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria

era considerată „ilegală" din punct de vedere ai dreptului, referirile la adresa sistemului social-politic ungar, tendinţele de maghiarizare, discriminările în aplicarea legilor, abuzurile şi corupţia în timpul alegerilor, brutalitatea jandarmeriei etc. au fost socotite de acuzare expresia agresiunii româneşti împotriva statului. în final, se arăta: „acest conţinut reprodus al expresiunilor citate mai sus, este în toate punctele apt de a agita la ură contra maghiarilor partea mai credulă a românilor"[105]). Bineînţeles, n-a fost reprodus nici un capitol sau pasaj din *Replică* referitor la starea de fapt a românilor, întregul act de acuzare urmînd în exclusivitate demonstrarea „atentatului" la ideea de stat maghiar.

A. C. Popovici a declarat în faţa tribunalului că acuzarea a fost întocmită unilateral, trunchiat prin scoaterea din context a citatelor incriminate. Mai mult, el a pretins că în nici una din probele prezente în *„Replică"* nu se afirmă neadevăruri. în plus, a cerut citirea în întregime a textului ei, ceea ce judecătorii nu au accceptat. El a recunoscut că a participat la răspîndirea documentului, dar nu singur, ci împreună cu alţi 400 de colegi ai lui. Actul politic — declara Popovici — a fost opera întregii tinerimi române din imperiul austro-ungar, el asumîndu-şi redactarea finală. Pe o poziţie similară s-a plasat şi celălalt acuzat, N. Roman.

Pledoaria lui Jeszenszky s-a axat pe coinbaterea aserţiunilor cuprinse în *Replică,* folosind în acest scop argumente preluate din *Replică* şi „Protestul" studenţimii maghiare. în rest, îşi canalizează acuzarea pe clişee binecunoscute: amestecul României, panslavismul în spatele căruia se afla Rusia, „Liga", agentură rusă: „se vinde tiraniei celei mai crude şi se pune în slujba ei", tineretul din Austro-Ungaria, care nu poate să prefere „tirania muşcălească libertăţilor din Ungaria(!)[106]) etc. Apoi caută să con-

vingă pe cei 12 juraţi, în exclusivitate maghiari, că atacul împotriva legilor care au stat la baza „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria nu era altceva decît un aspect al intenţiilor româneşti de a se uni cu România, cu alte cuvinte o atitudine antistatală. Luînd în discuţie *Replica* paragraf cu paragraf, Jeszenszky îşi transformă pe nesimţite pledoaria sa într-o controversă lingvistico-istorică şi contrapune situaţia social-economică din Ungaria celei din România. Plin de cinism, combate afirmaţia din *Replică* referitoare la procesele de presă din Ungaria, arătînd că ziarul „Politik" din Praga a suferit în 10 ani, 40 de condamnări, pe cînd în întreaga Transilvanie au fost doar 8(!). în final, după peste două ore, a cerut juraţilor „apărarea coroanei maghiare" împotriva „rebelilor" care pun în pericol existenţa statului. Cu un astfel de juriu, asupra competenţei căruia ne-am referit, n-a fost greu deloc să convingă.

Popovici i-a ripostat în maniera sa caracteristică, curajoasă: „Fără panică şi- în toată sinceritatea voi vorbi în aceste momente aici, unde se discută azi cauza mare a românismului şi numai în al doilea rînd libertatea mea.. . D-nul procuror în discursul său de acuză a atins multe din chestiunile legate de *Replică,* foarte multe din cele ce n-au nici o legătură cu ea, prea puţine din cele ce privesc procesul şi mi-a lăsat impresia că *domnia sa a fost astăzi mai mult maghiar decît procuror"*[107] (s. n.). A apărat „Liga" Si scopurile ei, contrapunînd-o societăţii EMKE, iar în privinţa panslavismului a ţinut să sublinieze că, de fapt, *Replica* atrăgea atenţia asupra pericolului reprezentat de el şi că, în ultimă instanţă, s-a demonstrat desolidarizarea românilor de acest „inamic" comun pentru români şi maghiari. în partea finală, Popovici a susţinut că *Replica* nu este îndreptată împotriva statului maghiar, ci „împotriva şovinismului din acest stat. V-o zic din nou

să nu căutaţi în cartea tineretului universitar crime. Ea este efluxul politicii de maghiarizare"[108].

A urmat pledoaria lui Ştefan Petroviei, de o calitate foarte slabă, caracterizată de Vaida astfel: „Stefi Petroviei hodorogea, îngăima, gîngăvea pierzînd coerenţa şi cînd făcea o simplă intervenţie"[109]. N. Roman a refuzat să se mai apere. In schimb, Jeszenszky a respins pledoaria cu o argumentaţie similară cu cea din discursul iniţial prin care ceruse condamnarea celor doi. Juriul a pronunţat verdictul de vinovaţi, iar tribunalul i-a condamnat pe A. C. Popovici la patru ani închisoare şi 500 fi. amendă, iar pe N. Roman la un an şi 200 fi. amendă.

Popovici a fost eliberat pînă la începerea executării pedepsei, suma de 500 fi. fiind depusă de Alexandru Bohăţel cu sprijinul băncii „Albina", după care a părăsit clandestin Transilvania pentru a nu se mai întoarce niciodată acasă.

Procesul lui A. C. Popovici şi N. Roman a trezit, după cum era de aşteptat, o reacţie deosebită în opinia publică românească şi în cea străină. Sute de scrisori şi telegrame au fost trimise pe adresa lor, a familiilor lor din toate colţurile Transilvaniei. Presa străină, prin relatările ample asupra cazului respectiv, a reactualizat în opinia europeană chestiunea românească. Cunoscut de acum ca autor al *Replicii,* difuzată extensiv în Europa, era normal ca acţiunea juridică să stîrnească un interes major. Aportul studenţimii române aflată la studii în străinătate, al „Ligii" a fost şi de această dată decisiv. Chiar în ziua care a urmat pronunţării sentinţei, Felix Leseur publica în „La Republique Francaise" un amplu articol dedicat lui Popovici şi procesului său încheiat cu o predicţie adeverită în lunile următoare: „Iată în perspectivă naşterea unei agitaţii colosale cu toate complicaţiile sale"[110]. In numărul său din 1 septembrie, „Journal des D£bats" publica o corespondenţă din Bucureşti şi ar-

ticolul „Procesul de la Cluj", prilej de trecere în revistă a obiectivelor mişcării naţionale româneşti. Pe aceeaşi linie se înscrie şi poziţia luată de „Le Siecle" în articolul „Les Roumains de Hongrie". A reacţionat şi presa italiană, favorizată de faptul că Popovici în refugiul său a poposit cîteva zile în Italia. „Corriere de la Serra" (Milano), „Gazetita Piemontese" (Torino), „11 Faro Romagnolo" (Ravenna), „II Veneto" (Padova) etc. inserează relatări ample asupra personalităţii lui Popovici şi a procesului său.

In Belgia, „Independence Belge" din 2 septembrie o publicat articolul „L'Affaire Popovici en Honigrie", reprodus apoi şi de către alte ziare belgiene de limbă franceză şi flamandă. Ecoul procesului a revenit în paginile presei europene destul de des în lunile care au precedat judecarea memorandiştilor, ajungînd în mai 1894 să fie asociat sistematic marelui proces al *Memorandului.*

Evenimentele de la Cluj, modul de desfăşurare şi sentinţa împotriva lui Popovici şi N. Roman au constituit un semnal care nu putea fi ignorat. Puterea, guvernul ungar se arătau decise să pedepsească drastic pe toţi cei implicaţi în mişcarea naţională din 1892. Procesul clujean a însemnat un preludiu, prilej de învăţăminte pentru conducerea P. N. R.-ului, hotărîtă să transforme momentul prezentării ei în faţa Curţii cu juraţi într-o mare manifestaţie naţională.

---

[1] Arhivele Statului. Filiala Cluj-Napoca. **Preces** verbal. Dosar P.N.R. Neinventariat.
[2] Ibidem.
[3] T.V. Păcăţian, *Cartea de* ***Aur*** *...*, **voi. VII,** Si biu, 1913, p. 337.
[4] Ibidem.
[5] Ibidem.
[6] Ibidem.
[7] Arhivele Statului. Filiala Cluj-Napoca. **Dosar' P. N. R.**

[8] Este vorba despre cartea sa fundamentală, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pre ultimii două sute de ani,* 3 voi. Pentru unele din perioadele din istoria acestei provincii, Bariţiu rămîne pînă-n zilele noastre o sursă de referinţă bogată în informaţii, avînd valenţe memorialistice.

[a] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1895— 1897),* Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 112

[10] Vasile Netea, *Istoria Memorandului,* Colecţia Transilvania. Fundaţia Regelui Mihai I, Bucureşti, 1947, p. 82—96.

[11] Ibidem.

[12] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit., p. 120—122.

[13] Lucian Boia, *Eugen Brote (1850—1912),* Editura Litera, Buc, 1974, p. 72.

[14] *Actele Conjerintei Partidului Naţional Român ţinută la 27 şi 28 octombrie 1890 în Sibiu,* Sibiu, 1891, p. 15

[15] Idem, p. 10.

[16] Idem, p. 11.

[17] Idem, p. 33.

[18] Idem, p. 32.

[19] Vezi nota 16.

[20] Ibidem.

[21] Ibidem.

[22] Idem, p. 37.

[23] Ibidem.

[24] Şerban Polverejan, N. Cordoş, op. cit, p. 175—176

[25] V. Netea op. cit., p. 58.

[26] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit. p. 177.

[27] Fotocopia procesului verbal mi-a fost pusă la dispoziţie de d-nul S. Polverejan căruia îi mulţumesc şi pe această cale; ea a fost făcută după originalul aflat la Muzeul de Istorie al Transilvaniei.

[28] Ibidem.

[29] Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitatea naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1878—1895),* Ed. Facla, Timişoara, 1979, voi. I, p. 258—261.

[30] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit., p. 199.

[31] Ibidem.

[32] V. Netea, op. cit., p. 163.

[33] Idem, p. 167.

[34] Ibidem.
[35] Idem, p. 177.
[36] Serban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit, p. 149.
[37] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca. Colecţii speciale. *Arhiva Francisc Hossu Longin.* Ser tar 241/1.
[38] Ibidem.
[39] Ibidem.
[40] Am folosit, din numeroasele editări ale textu lui Memorandului, *cel* publicat de N. Cordoş, *Me morandul din 1892 şi semnificaţia lui politică,"* In *„Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar",* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 239—276.
[4] *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette,* 1871—1914, voi. VII, p. 178.
[42] Alexandru Vaida Voevod, *Martirul Memorandist"* în „Gazeta Juridică a Transilvaniei", nr. 5—10, 1944, p. 273.
V. Netea, op. cit, p. 49. [44] N.
Cordoş, op. cit., p. 240. Idem. p.
241 Idem, p. 247.

43
44
45
46
[47] Idem, p. 246.
[48] Idem, p. 247.
[49] Idem, p. 248.
[50] Idem, p. 249.
[51] Idem, p. 251.
[52] Idem, p. 257.
[53] Idem, p. 261.
[54] Idem, p. 262.
[55] Ibidem.
[56] Idem, p. 268.
[57] Idem. p. 271.
[58] Idem, p. 272.
[69] Idem, p. 274.
[60] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit, p. 155.
[61] *Memoriul studenţilor universitari români pri vitor la situaţia românilor din Transilvania şi Un garia,* Bucureşti, 1891, p. 2.
[62] Ibidem.
[63] Ibidem.
[64] Idem, p. 47.
[65] Grigoriu Moldovan, *Răspuns la memoriul ti nerilor români din Bucureşti,* în „Ungaria", I, nr.

1—4, 1891—1892. A fost publicat şi **în limba** franceză în traducerea iui A. de Bertha.

[66] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de Aur...,* v«l. VII, p. 485.

[67] Valeriu Braniştc. *Corespondenţă. 1879—1895,* voi. I. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 59—60. Ediţie îngrijită de Valeria Căliman ţi Gheorghe Iancu.

[m] Idem p. 60. [m]

Idem, p. 61.

[70] Scrisoarea lui A. Nicoară către G. Moroianu, din 28.X.1891, în Ş. Polverejan, *Corespondenţa lui George Moroianu (1891—1920),* Ed. Dacia Cluj-Na poca, 1981, voi. I, p. 108—113.

[71]

[72] Ib

[3] idem.

[7] Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

[75] Mircea Băltescu, *Contribuţii privind lupta naţio nai-politică a lui Pompiliu Dan,* în „Cumidava", 11, 1968, p. 240.

[TB] Titlul complet: *Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria. Replica junimii acad[e]mice române din Transilvania şi Ungraia la Răspunsul dat de junimea academică maghiară Memoriului studenţilor universitari din România,* Sibiu, 1892. In continuare *Replica.*

[77] Idem, p. 144.

[78] Idem, p. 145—146.

[79] Idem, p. 154.

[80] Mihai Bodiu, Ştefan Moldovan, *Protest contra Replicii edate în numele tinerimii universitare române,* în „Ungaria", II, 1892, nr. 1—5.

[81] Idem, p. 20.

[82] *Tribuna,* IX, (1892), nr. 195 din 30 august/11 septembrie.

[83] I. Georgescu, *Doctor Ioan Raţiu (1892—1902). 50 de ani din luptele naţionale ale românilor arde leni,* Sibiu, 1928, p. 104.

[m] Apud *Tribuna,* IX (1892), nr. 191 din 26 august/7 septembrie.

[85] Idem, nr. 189, din 23 august/4 septembrie.

[Se] Idem, nr. 174 din 2/14 august. Idem, nr. 192 din

[87] 27 august/8 septembrie. Idem, nr. 183 din 15/27 august. Idem, nr. 195 din 24 septembrie/6 octombrie.

[90] M. Roşea, *Ecoul mişcării* ***memorandiste în*** *dezbaterile parlamentului maghiar,* ***in Acta Musei*** *Napocensis,* V. 1968, p. 105
[91] Ibidem.
[92] Teodor Pavel, op. cit., p. 271.
[93] Arhivele Statului. Filiala Cluj-Napoca. *Fond probleme culturale.* Circulara nr. 321/1893.
[94] Zenovie Pâclisanu, *Guvernele ungureşti şi mişcarea memorandistă a românilor din Ardeal în Revista Fundaţiilor Regale,* **1934, I,** nr. 5, p. 353.
[85] *Bihor — Permanenţe ale luptei naţionale româneşti, 1892—1900.* Voi. I, Bucureşti, 1988, p. 240.
[96] Idem, p. 106.
[97] Ibidem.
[98] Idem, p. 107.
[99] Idem, p. 108.
[100] Ibidem.
[1] Zenovie Pâclişanu, op. cit., p. 269—270.
[102] *Tribuna* an X (1893), nr. 91 din 25 aprilie/7 mai 1893.
[103] Actualul Muzeu de Artă din Piaţa Libertăţii Cluj-Napoca.
[104] însemnarea Alex. Vaida Voevod. Fragmentul este în curs de publicare în volumul Alexandru *Vaida-Voevod. Intre Belvedere şi Versailles. Memorii, însemnări. Scrisori.*
[105] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca. Colecţii speciale. *Arhiva Francisc Hossu Longin,* Mss. sertar 261/1—2. Dosarul poartă următorul titlu: „Procesul de presă din 1893 al lui Aurel C. Popovici". în continuare *Procesul...*
[106] Idem, filele 58—64.
[107] Idem, fila 65.
[108] Vezi art. „Apărarea lui Aurel C. Popovici", în *Tribuna,* X, (1893), nr. 185 din 21 august/2 septembrie 1893.
[109] Vezi nota 104.
[110] *Tribuna,* IX (1892) nr. 217, din 29 septembrie/11 octombrie. Pentru problema ecoului internaţional al mişcării memorandiste, inclusiv a celei studenţeşti, vezi monografia: Ştefan Pascu şi *C.G.* Marinescu, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională,* Ed. Dacia Cluj-Napoca, 1980, p. 65—78.

PROCESUL ASEA/1ORANDIŞTJLOR.

FORME NOI DE ACŢIUNE POLITICĂ

Odată cu încheierea episodului vienez, mişcarea memorandistă a luat forme noi, depăşind prin amploare şi complexitate acţiunile premergătoare anului 1892. In primul rînd, actul în sine generează, prin aderarea populaţiei româneşti, o mişcare de proporţii care aminteşte de evenimentele de la 1848—1849, fără a lua însă forme violente. In nici unul din momentele care punctează petiţionalismul românesc nu s-a înregistrat procesul trecerii de la înaintarea memoriilor către putere la o mişcare populară de anvergura acesteia din anii 1892—1895. Formele noi, evidenţiate de perioada amintită, reverberaţiile europene, concretizarea planurilor de colaborare cu naţionalităţile şi, mai ales, implicarea ce depăşeşte simpla constatare sau receptare a ecoului curentului naţional din România reprezintă dimensiunile care individualizează acest eveniment. Implicit, ele conţin tradiţia, dar şi inovaţia izvorîtă din stadiul atins de mişcarea naţională, calea nouă pe care se înscrie lupta politică românească. înregistrăm, deci, două elemente definitorii, unul marcat de finalitate, metoda petiţională, celălalt încorporând componentele noi, nemaiîntâlnite, care preiau tradiţia schimbînd-o radical, cu o tentă vădită de adaptare la contextul politic intern şi extern. De fapt, înglobarea în actul politic a factorului extern va juca un rol major, întregind mişcarea, conferindu-i o

formă bine conturată, cu efecte benefice în perspectivă istorică. întreaga complexitate a perioadei validează P. N. R.-ul ca partid modem capabil să iniţieze şi să conducă procese politice de mare com plexitate, cu o anvergură caracterizată de modernitate. Deşi a intrat, după 1895, într-o perioadă de frămîntări interne, de dispute, polemici, contestări, determinate de nevoia schimbării tacticii şi programului, consecinţă directă a mişcării memorandiste, partidul trebuia el însuşi să suporte transformările pe care le provocase. Chiar şi aceste convulsii interne dovedesc, în ultimă instanţă, viabilitatea programului său, lipsa monoHtismului, semn al democratismului intern.

Incepînd cu luna mai, mişcarea populară resimte nevoia coordonării, a apelului conducătorilor către mulţimi. Ea evoluează gradat spre o generalizare reclamată de mai mulţi factori. In primul rind, era nevoie să se demonstreze curţii vieneze şi guvernului maghiar că *Memorandul* conţine dezideratele întregii comunităţi etnice şi nu a unui grup restrîns de „instigatori", cum le plăcea autorităţilor s..i-i .numească pe iniţiatori. Apoi se urmăreşte transformarea procesului conducerii P. N. R.-ului într-unui al „naţiunii române" pentru ca şi reacţia internaţională să fie mai puternică. Memorandiştii s-au străduit să determine un „şoc" politic, să spulbere „miturile", să potenţeze idealul unităţii naţionale. Pentru ca ideile *Memorandului* să devină realitate era nevoie de suportul popular şi el nu a întîrziat să vină în formele admise de statul dualist.

Presiunile la care a fost supus sistematic guvernul ungar din partea opiniei publice, a presei au determinat publicarea şi demararea urmăririi penale pentru „delict" de agitaţie împotriva ideii de stat maghiar. Oficial, justiţia a deschis acţiunea în ziua de 13 mai 1893, începînd colectarea datelor, a probelor incriminatorii, iniţiind anchetele etc.

In această fază se remarcă o încetineală, procuratura regală din Cluj, Jeszenszky în special, trebuind să ţină seama de o serie de factori, de dispoziţiile care soseau de la Budapesta. în primul rind, decisiv pentru temporizarea ce s-a produs, a fost contextul internaţional, la care ne-am mai referit, desele întîlniri dintre Carol I, Francisc Iosif, Wilhelm al II-lea şi prim-miniştrii Ungariei. Pe de altă parte, alianţa franoo-rusă, încheiată în 1891, dublată în anul următor de tratatul militar, a ridicat serioase probleme pentru Tripla Alianţă, sigură de acum încolo în privinţa viitorilor săi adversari. Pentru „Puterile centrale" a devenit foarte importantă starea internă, mai cu seamă din Austro-Ungaria. Viena şi Berlinul s-au străduit sistematic să convingă Budapesta să-şi atenueze politica faţă de naţionalităţi, cu deosebire referindu-se la români. Motivul îl reprezintă, după cum se ştie, România. Apoi, în faţa justiţiei se ridica şi o altă problemă foarte dificilă: acuzarea, în mod obligatoriu, trebuia să se limiteze la indivizi, evitînd transformarea procesului într-unui care să dea impresia opiniei publice internaţionale că de fapt era judecată „naţiunea" română. Or, P. N. R-ul, imediat după întoarcerea de la Viena, tocmai acest aspect îl urmăreşte. Ezitarea procuraturii a permis memorandiştilor ca, printr-un efort remarcabil, într-o conjugare cu mişcarea naţională din România, să polarizeze în jurul lor masa poporului.

Momentul care a marcat „solidaritatea" dintre conducerea P. N. R.-ului şi ţărănimea română a fost Conferinţa extraordinară din 23—24 iulie 1893, la scurt timp după publicarea intenţiilor justiţiei maghiare de inculpare a memorandiştilor. Participanţii, rezoluţiile au fost unanime în a sublinia că *Memorandul* reprezenta opiniile generale româneşti. Se poate afirma că mişcarea populară a demarat, dezvăluindu-şi multiplele valenţe, după întrunirea sibi-

ană. Ea a fost potenţată de *procesul* lui A. C. Popovici pentru *Replic::*. De altfel, în luna octombrie, deputatul Szederkenyi Nándor avertiza parlamentul despre efectele evenimentului din 23—24 iulie: „Am îndrăzneala să prevestesasc oă urmările acestei conferinţe vor juca, în istoria Ungariei, un rol însemnat încă mult timp. Aşa a fost adunarea populară de la Blaj"[1].

Un rol important în propagarea *Memorandului,* a ideilor precum şi a intenţiilor conducerii P. N. R.-ului a revenit preoţilor şi învăţătorilor din lumea satului, deosebit de activi în această perioadă. Autorităţile au cunoscut bine acest lucru şi au căutat, într-o formă sau alta, să-1 contracareze. N-au reuşit datorită obtuzităţii de care au dat dovadă în tratamentul aplicat românilor. Intelectualităţii satului s-a raliat tineretul care, în toamna anului 1893, a parcurs zeci de sate explicînd ţărănimii sensufrile adinei ale mişcării, mobilizînd-o în vederea acţiunilor următoare legate, în principal, de perspectiva condamnării memorandiştilor. Astfel, Ioan Rusu-Şirianu a străbătut în luna septembrie peste 30 de sate din Bihor şi Arad, întîlnindu-se cu intelectuali şi ţărani. El a sesizat repede starea de spirit a prp.ij'îtJt: ş: o împarttşi;;,± lui Sffptimiu A'·: ini *ev.* entuziasm şi speranţă: „spiritele pe aici peste tot sînt aprinse. Oamenii jură ca pe Evanghelie în cele aduse de „Tribuna"[2]. Cîteva zile mai tîrziu, din Moneasa, îi scrie din nou: „poporul nostru e sfînt, e mare, e de admirat"[3]. Goldiş a făcut la fel în zona Braşovului, Mihali pe Someş, Veliciu în împrejurimile Aradului, iar Rubin Patiţia în Apuseni.

Drept urmare, mişcarea populară se înfiripă, dovadă este reacţia autorităţilor. Prefectul de Făgăraş cere, la 14 octombrie 1893, luarea de măsuri urgente, întărirea unităţilor de jandarmi. Cererea sa a fost sprijinită de prefecţii judeţelor Nogrâd,

Szdlyom din Ungaria, partizani ai măsurilor ferme, aspre, împotriva agitaţiilor, „antipatriotice", contra ideii de stat maghiar. Cîteva săptămîni mai tîrziu, prefecţii de Cojocna (Cluj), Tolna, Pozsony, Zempeln etc. susţin aplicarea unei politici drastice faţă de frămîntările din lumea satnlui, aflată în continuă agitaţie. însuşi ministrul de interne Hieroniymi, la începutul lunii ianuarie 1894, se adresează ministrului de război din Viena pentru a obţine amplasarea de noi trupe în Transilvania, mai cu seamă în împrejurimile oraşelor Alba Iulia, Abrud, Sibiu, Orăştie, Cluj şi Bistriţa. A solicitat transferarea unităţilor militare ce aveau în componenţă soldaţi români în Bosnia şi Herţegovina.

Tineretul studenţesc s-a pregătit din timp pentru organizarea manifestaţiilor populare din preajma şi din timpul procesului memorandiştilor. Au fost elaborate planuri precise, avînd ca scop mobilizarea poporului pentru a confirma aserţiunile conducerii mişoăr'i memorand?ste că, de fapt, la Cluj era judecată naţiunea română. Aşa numitul „Comitet provizoriu al tinerimii române din Ungaria şi Transilvania", înfiinţat în vederea organizării manifestaţiilor populare, a coordonării lor, a elaborat un program de acţiune „spre a putea asigura acestei mişcări dimensiunile, demnitatea şi măreţia cuvenită"[4]. In preajma datei de 7 mai, mai precis în duminica Tomii, toţi preoţii erau chemaţi „să vestească poporului credincios însemnătatea procesului intentat comitetului naţional", urmînd ca pe durata lui „să se pornească poporul în mase"! In anul 1894, aniversării zilei de 3/15 mai i s-a conferit de către tineret o semnificaţie aparte: „Intrega naţiune română să fie invitată a arangia în ziua de 3/15 mai manifes-*-atiuni naţionale cu serbări bisericeşti şi sociale în amintirea acelei zile măreţe". Apoi, sinoadele oare se desfăşurau în luna mai trebuiau să trimită autorităţilor vieneze memorii, apeluri de solidaritate. In-

treaga acţiune iniţiată în Transilvania era dublată de mari manifestaţii în România, care — se sugera în program — trebuiau să se încheie cu „adrese" trimise lui Francisc Iosif, precurn şi regelui Carol I. După felul în care a decurs mişcarea populară, ou reverberaţiile ei, reiese că programul a fost pus în aplicare, respectîndu-se atît în Transilvania, cît şi în România. Autorităţile sesizează faptul şi informează guvernul asupra pregătirilor ce aveau loc. Prefectul Albei, încă de la începutul lunii aprilie, aduce în atenţia Ministerului de interne Blajul, „unde se ţes cele mai fantastice planuri"[5] .

Apropierea zilei de 7 mai, cînd dezbaterile în faţa tribunalului din Cluj aveau să înceapă, coincide cu amplificarea mişcării populare. La 5 aprilie, la Alba Iulia, peste 3.000 de ţărani au luat parte la o adunare de solidaritate cu conducerea P. N. R.-ului. La Sibiu, înainte de plecarea spre Cluj, membrii Comitetului ce îşi avea reşedinţa în localitate au organizat o mare adunare populară. Ţăranul Ilie Oprean a declarat cu acest prilej: „Astăzi dl. Raţiu cu Partidul Naţional nu zice numai «Deşteaptă-te române», ci deşteptaţi-vă toate popoarele subjugate din Austria"[6]. Drumul lor spre Cluj s-a transformat într-o extraordinară manifestaţie populară. La Copşa Mică, 10.000 de locuitori din împrejurimi au ţinut să-i salute pe liderii lor naţionali. Practic, pînă la Blaj (trenul a trecut printr-un cordon viu, alcătuit din sute şi mii de ţărani. Autorităţile iau şi ele măsuri. La Aiud, jandarmeria intervine pentru dispersarea mulţimii, iar la Cîmpia Turzii trei dintre iniţiatorii manifestaţiei au fost arestaţi. Acelaşi gen de evenimente s-au petrecut la Bistriţa, de unde Gavril Tripon şi Gherasim Domide luau calea Clujului, la Şimieu de unde Gheorghe Pop de Băseşti pleca spre aceeaşi destinaţie, la Chişineu-Criş etc.

In toate satele şi oraşele Transilvaniei s-au organizat colecte, s-au pregătit delegaţiile care urmau să plece spre Cluj. De la Braşov au sosit 26 vagoane pline, din zona Teiuşului 5.000 de persoane, de la Arad alte 2.000. Locuitorii Apusenilor au plecat pe jos, încărcîndu-şi cele necesare pe 200 cai, satele din jurul Clujului erau înţesate cu ţărani veniţi din toate părţile. Aproape 40.000 de români se aflau în oraş în prima zi a procesului. Cei rămaşi acasă trimit adrese de solidaritate cu memorandiştii sau organizează în localităţile de pe cuprinsul Transilvaniei adunări cu acelaşi scop. Astfel, din Braşov au sosit asemenea acte semnaite de 460 persoane, din satul Tilişca de 271, din Boita de 328, din Alămor de 230 etc.[7]. Rapoartele prefecţilor înregistrează zilnic manifestaţii şi cer luarea de măsuri grabnice împotriva aşa-numiţilor „agitatori". Prefectul de Alba îl avertiza, într-un raport confidenţial, pe ministrul de interne că „agitaţia pornită de preoţimea valahă, în loc să se potolească se întinde tot mai mult"[8] .

Solidaritatea ţărănimii a fost interpretată în multe cazuri ca o tendinţă spre răscoală, spre o „revoluţie" socială. Aceasta explică în mare măsură invocarea de către autorităţi a răscoalei lui Horea, a revoluţiei de la 1848.

Referirile la revoluţie se datorează şi sărbătoririi ou mult fast a tradiţionalei zile de 3/15 mai. Autorităţile caută să sesizeze în discursurile fruntaşilor locali ai P. N. R.-ului, ale preoţilor şi învăţătorilor subversitatea, incitarea sau provocarea. Astfel, se produce, conform evidenţelor din epocă, simbioza între două evenimente, unul trecut, celălalt în curs de amnlificare. Blajul a fost, din acest punct de vedere, ţinut sub observaţie strictă, pentru că în oraşul de pe Tîrnava aniversarea revoluţiei a avut, prin aportul tineretului din şcolile Blajului, amploarea cea mai mare.

Presa maghiară s-a ataşat şi a contribuit efectiv la atribuirea acestui sens mişcării memorandiste, justificînd măsurile prevenitoare ale guvernului. Prefectul de Tîrnava Mică relata în mai 1894: „Proprietarii unguri trăiesc sub teroarea acestor zvonuri încît unii nici nu îndrăznesc să mai dioarmă nopţile, iar alţii şi-au trimis familiile în sate ungureşti şi în oraşele vecine"[9] .

Procesul

Actul de acuzare făcut public la 21 septembrie 1892 incrimina pasajele din *Memorand* care contestau compromisul din 1867, precum şi pe cele ce afirmau autonomia Transilvaniei. Peste cîteva luni, la 13 mai 1893, ca urmare a declaraţiei lui Eugen Brote, cel care tipărise la Sibiu textul *Memorandului,* că el nu a făcut altceva decît să pună-n aplicare o decizie a Comitetului Central Electoral al P. N. R.-ului, procurorul general, Vita Sandor, a extins ancheta asupra întregii conduceri a partidului. Astfel, 22 dintre memorandişti au început să fie anchetaţi. Pe parcurs, în luna octombrie, Alexandru Filip şi Ioan Nichita s-au adăugat pe lunga listă a acuzaţilor, dar în aprilie 1894 au fost absolviţi de orice vină în această cauză.

In cursul lunii octombrie 1893, ministrul de interne Hieronymi a încercat să ajungă la un compromis cu conducerea P. N. R.-ului. Demersul său s-a datorat posibilităţii ca procesul să aibă urmări imprevizibile. A propus, lui Raţiu, renunţarea la punctul prim al programului din 1881, cel referitor la autonomia Transilvaniei, în schimbul suspendării acţiunii judecătoreşti. Raţiu i-a ripostat: „Nu s-a născut încă acel român care să aibă îndrăzneala

să- modifice programul partidului"[10]. Eşecul acestui dialog a dus la accelerarea anchetei, previziunile iniţiale pronosticînd începutul procesului în ianuarie 1894.

în ultima zi a lunii martie 1894, Curia Regală din Budapesta a aprobat actul de acuzaţie, iar data procesului a fost fixată pentru ziua de 7 mai 1894. Completul de judecată, în întregime format din judecători maghiari, a lăsat, prin compoziţia sa naţională, să se întrevadă că procesul va fi de natură politico-naţională, practic o confruntare româno-maghiară. ^Desigur, acuzaţii au luat imediat măsuri în vederea pregătirii apărării, căutînd să confere prin alegerea avocaţilor un sens mai larg, general, procesului, aşa cum *Memorandul,* cu reverberaţiile sale multiple, deja o demonstrase. Nici unul dintre acuzaţi şi apărători nu îşi făcea iluzii în privinţa pedepsei ce urma să fie aplicată. La 2 martie 1894, Lucaciu îşi încheia scrisoarea către Gh. Pop de Băseşti astfel: „La revedere la proces. Te salută cu mult drag un viitor tovarăş de robie"[11].

Alături de apărători români, au mai figurat Milos Ştefanovici, Matuş Dula şi Ştefan Fainor (slovaci) şi sîrbul Emil Gavrilla, aleşi pentru a dovedi o dată în plus solidaritatea româno-sîrbo-slovacă în curs de instituţionalizare. Procesul era urmărit de un important număr de ziarişti, sosiţi din mai multe ţări europene cu acreditări pentru ziare de largă circulaţie în Europa. Astfel, Roberto Fava pentru un grup de publicaţii italiene, George Moroianu pentru presa belgiană, Rudolf Eigel pentru foarte cititul ziar german „Deutsche Zeitung". Erau, de asemenea, prezenţi ziarişti slovaci, iar din România C. Anghel *(Adevărul),* E. Dioghenide *(Naţionalul), A.* Ciurcu *(Timpul)* etc. Locul de desfăşurare a procesului desemnat de tribunal a fost sala mare a Redutei (actuala clădire a Muzeului Etnografic al Transilvaniei), „unde — scria Branişte

— se ţineau balurile şi unde s-a proclamat uniunea Transilvaniei cu Ungaria în 1865"[12]. Locul n-a fost ales întîmplător.

în ziua de 7 mai, două au fost problemele discutate şi decise de tribunal: constituirea juriului, exclusiv maghiar, şi limba în care procesul avea să se desfăşoare. Cu tot efortul de recuzare a doi juraţi, dr. Bogdan Peter şi Gajzago Mano, cunoscuţi pentru denunţul anterior zilei de 7 mai împotriva lui Ioan Raţiu, preşedintele tribunalului a respins cererea avocatului Amos Frîncu formulată în acest sens. Apărea tot mai clar că juriul nu prevestea nimic bun în privinţa imparţialităţii lui. Au urmat apoi interogatoriile acuzaţilor care s-au prelungit pe durata a două zile, 8 şi 9 mai. Ele au prilejuit o Confruntare între cele două părţi, din ce în ce mai puţin de natură juridică şi tot mai mult politică. Amenzile aplicate rînd pe rînd avocaţilor sînt din acest punct de vedere revelatoare. Amos Frîncu, Coriolan Brediceanu, Valeriu Braniştе au ameninţat cu retragerea în bloc a apărătorilor. De fapt, în ziua de 10 mai, ei s-au retras din sala de judecată, impresionîndu-1 prea puţin pe baronul Szentkereszty, care a afirmat că procesul poate continua şi fără apărători[13] .

Atît Alexandru Vaida Voevod, cît şi Valeriu Braniştе, implicaţi direct în evenimente, sînt de acord cu calitatea slabă a pledoariilor, în speţă a lui Amos Frîncu, cel ce îşi asumase apărarea lui Ioan Raţiu. între el şi Cioroianu, avocat cu experienţă, s-a născut un conflict, care a contribuit mult la retragerea în bloc a apărării.

Braniştе a reţinut, peste ani, confuzia ce s-a creat după momentul renunţării la apărători. Preşedintele tribunalului „nu mai ştia cine e acuzat şi care e avocat"[14], cine avea dreptate să folosească limba română şi cine nu. Obligatoriu, avocaţii trebuiau să-şi prezinte pledoariile în limba maghiară. După

retragerea amintită, acuzaţii, deveniţi şi apărători, se raportează la prevederile legii şi folosesc limba română. A fost adus, din această cauză, încă un translator. Problema nu era decît una formală. Preşedintele, ca de altfel întregul complet, cunoşteau bine limba română.

Acuzaţii îşi arogau dreptul de a se apăra singuri, ceea ce le-a oferit şansa unor pledoarii de înaltă ţinută, prilej de reafirmare a crezului lor politic-naţional. Iuliu Coroianu, I. Raţiu, V. Lucaciu etc. s-au concentrat mai puţin asupra propriei lor apărări, consacrîndu-şi «timpul afectat intervenţiilor ideii ce domina mişcarea memorandistă şi anume că la Cluj se judeca întreaga „naţiune" română. „Prin urmare — a declarat Coroianu — stăm aici ca reprezentanţii poporului român faţă în faţă cu nişte juraţi, preocupaţi politiceşte. Chestiunea politicei unei naţiuni, domnilor, nu se poate judeca de nişte juraţi"[15] . Raţiu abordează apărarea sa din aceeaşi perspectivă: „după cum am arătat, *Memorandul* este opera întregului popor românesc, popor care, afirmă fără teamă de a fi dezminţit, nu va denega niciodată ceea ce a făcut"[16]. V. Lucaciu, Gherasim Domide, Teodor Mihali etc. contestă cu argumente solide acitul de acuzare, aducând în discuţie şi alte secvenţe din viaţa politică a statului, provenite chiar din rîndul unor politicieni maghiari, critici la adresa statului dualist. Toate argumentele lor s-au lovit de opacitatea unui tribunal decis să-i condamne cu orice preţ. Atunci cînd arsenalul legislativ al acuzării se epuiza, intervenea cinismul. Aşa s-a întîmplat în cazul lui Teodor Mihali care, în mod surprinzător, a adus în sprijinul apărării sale *Memorialul* din 1882. în legătură cu acesta, „care conţinea expresiuni cu mult mai vehemente, cu mult mai aspre" se întreba de ce „ar fi mai justificat decît *Memorandul* din 1892, unde expresiu-

nile sunt cu mult mai domoale? Pentru ce acelaşi fapt n-a fost pasibil de pedeapsă acum 12 ani, şi pentru ce, dacă l-am făcut astăzi, sîntem aduşi pe banca acuzaţilor?"[17] . Răspunsul lui Vita Sandor merită reprodus pemtru că demonstrează elocvent modul cum acest proces s-a desfăşurat: „Eu nu am cunoştinţă despre acel *Memorial* întocmit la 1882, cu atît mai puţin felul expresiunilor ce a conţinut, dar ca să nu ni se poată face reproş, că din ce cauză acela nu a fost supus acţiunii penale şi că pentru redactarea aceluia de ce n-a fost nimeni tras la răspundere, declar că atunci nu eram eu reprezentantul ministerului public (!)"[18] .

În ziua de 15 mai, actul de acuzare, în forma sa iniţială, a fost citit în faţa curţii, care a admis lectura întregului *Memorand* pentru ca şi I. Raţiu, Gh. Pop de Băseşti şi N. Roman să fie audiaţi în legătură cu pasajele din *Memorand*, considerate „atentat" la ideea de stat naţional maghiar.

Interesantă a fost respingerea de către I. Raţiu a întregului act de acuzare. Preşedintele partidului a recurs la o stratagemă foarte bine gîndită în discuţia asupra aiitonomiei Transilvaniei de pînă la 1867. A cerut instituirea unei comisii de experţi formată din istorici germani şi autrieci, precum şi din personalităţi politice maghiare de primă mînă, precum Kalman Tisza, Szilagyi Dezso, Albert Apponyi, Iosika Samuel şi alţii, care să confirme existenţa Transilvaniei autonome pînă la dualism. Desigur, completul de judecată a respins cererea sa pentru că unul din capetele de acuzare ar fi căzut automat, iar implicaţiile politice ar fi fost nebănuite.

Rechizitoriul procurorului Vita Sandor, privit din perspectivă istorică, reflectă aceeaşi aroganţă, aceeaşi mentalitate de sorginte medievală, nobiliară, în tratarea românilor din Transilvania sub toate aspectele. „Oare să nu ştie şi să nu fi ştiut autorii

) *Memorandului* oă în baza constituţiei Ardealului în \ vigoare pînă la 1848, numai ungurii, adică nobilimea ! maghiară, săcuii şi saşii, au aparţinut naţiunilor | Ardealului, recunoscute după dreptul public — şi din contră poporul cu buze româneşti al Ardealului, ca atare, nu avea drepturi politice, şi prin urmare nici nu era îndreptăţit ca la decretarea «uniunii» în parlamentul din anul 1848 al Transilvaniei, el să fie reprezentat?"[19] . El îşi continuă pledoaria împotriva acuzaţilor pe aceeaşi linie, a dispreţului faţă de „elementul românesc", evitînd folosirea conceptelor care stăteau la îndemîna oricui încă din acele vremi, de „naţiune" sau „naţionalitate". N-a făcut-o şi dintr-un alt motiv de natură juridică şi anume Legea naţionalităţilor din 1868 pe care se străduieşte din toate puterile să o evite. I-a considerat apoi pe români „retrograzi" din punct de vedere cultural, „nematuri", „uşor de condus" de către „elemente rău intenţionate." îşi încheie pledoaria cerînd condamnarea memorandiştilor pentru „hotărîrea de difuzare" a *Memorandului* şi „răs-pîndirea" lui, transformînd acuza practic într-un delict de presă. Să-şi fi dat seama procurorul de slăbiciunea argumentaţiei sale puţin rezistentă în faţa unor jurişti imparţiali? Probabil că da. Logica rechizitoriului, referirile dese la conţinut s-au încheiat cu o propunere ce nu prea avea multe în comun cu debutul pledoariei.

Preşedintele tribunalului a permis inculpaţilor să se apere. A luat cuvîntul, singur, Ioan Raţiu, în numele tuturor acuzaţilor, discursul său rămînînd în istoria românilor ca o pagină de curaj şi elocinţă. Bătrînul luptător, „omul de oţel", cel ce îşi asumase o responsabilitate grea, a conferit mişcării şi partidului demnitatea. Discursul său, reprodus în presa întregului spaţiu românesc, în marile ziare europene, sintetizează nu numai esenţa procesului *Memorandului,* ci şi mişcarea politică românească în

ansamblul ei, cu năzuinţele şi obiectivele ce o însoţesc.

Raţiu porneşte de la demersul românesc la tron, precum şi de la ceea ce a urmat. „Ceea ce se discută aici, este însăşi existenţa poporului român. Existenţa unui popor însă nu se discută, se afirmă. De aceea, nu ne e în gînd să venim înaintea D-voastră să dovedim, oă avem dreptul la existenţă". Transformîndu-se din acuzat în acuzator, el îşi continuă magistralul său discurs prin a contesta completul de judecată. „PlîngeriJe poporului român nu pot fi judecate de un juriu exclusiv maghiar, care este şi judecător şi parte. De aceea nu este de demnitatea poporului român de a se apăra în faţa juriului din Cluj . . . Ne puteţi osîndi ca indivizi, nu ne puteţi judeca ca mandatari ai poporului". în partea finală, Raţiu justifică decizia acuzaţilor de a renunţa la apărare: „Nu sîniteţi D-Voastră competenţi să ne judecaţi, ci este un alt tribunal, mai mare, mai luminat şi desigur mai nepărtinitor, care ne va judeca pe toţi. E tribunalul lumii civilizate"[20].

Discursul lui a şocat atît completul de judecată, cît şi lumea prezentă în sală. Replica procurorului Vita Sandor n-a fost pe măsura intervenţiei lui Raţiu. Au urmat şedinţele juriului, pentru ca la 25 mai cei implicaţi să fie găsiţi vinovaţi şi condamnaţi la termene variind între cinci şi opt luni. Trebuie arătat că preşedintele completului, baronul Szentkereszty, a prezentat, în plic sigilat, opinia sa separată faţă de a celorlalţi doi judecători. El îşi dădea seama de eroarea judiciară comisă, de luarea deciziei bazată pe lectura întregului *Memorand* şi nu a părţilor incriminate din respectivul act. A propus suspendarea hotărîrii Curţii cu juraţi şi constituirea unei curţi noi, care să rejudece întregul caz. Dar presiunea presei, a guvernului interesat în proces, opinia colegilor săi au făcut ca obiecţiile sale să fie repede trecute ou vederea, ignorate în

ultimă instanță. Astfel s-a încheiat unul din marile procese politice ale Europei sfîrșitului de secol, marcînd conștiința românilor și a opiniei publice europene.

Pe durata dezbaterilor, la Cluj au avut loc manifestații impresionante, dominate de ideea solidarității naționale, întîlniri ale memorandiștilor cu țăranii veniți de peste tot. Pe moții ce coborîseră din munți înarmați cu securi, Comitetul Central Electoral i-a convocat în grădina publică, cerîndu-le insistent „să scoată securile de pe cozi". In timp ce se purta acest dialog dintre memorandiști și miile de țărani, o unitate de poliție și jandarmi a apărut pentru a „șarja" mulțimea. Situația părea să ia o întorsătură dramatică și numai prezența de spirit a unui ofițer a dus la evitarea unei confruntări sîngeroase. Lucaciu, ca de altfel și ceilalți conducători ai P. N. R.-ului, s-a străduit o noapte întreagă să-i convingă să se întoarcă la casele lor. „Cînd noaptea ni s-a raportat că Lucaciu a reușit să-i conducă din oraș și săf-i îndemne spre vetrele lor pe moți, sub cuvînt că «dieta de la Cluj» s-a terminat, am răsuflat cu toții mai ușor"[21].

S-au petrecut și alte fapte, marcate de simpatia unor cetățeni maghiari din Cluj. Astfel, elevele și studentele școlii de muzică l-au întîlnit pe Vasile Lucaciu chiar în primele zile ale procesului. Iată cum relatează Braniște episodul respectiv: „Am fost eu de față cînd în una din primele zile ale dezbaterii au chemat elevele de conservator — unguroaice, se zice că erau și fete din familii magnate între ele — care aveau lecții în același edificiu, pe Lucaciu într-o sală laterală. . . și predîndu-i un buchet cu flori l-au rugat să le permită ca să-i sărute mîna. .. Cu bunăvoință paternă, dar foarte elegant le-a mulțumit Lucaciu într-un discurs unguresc, binecuvîntîndu-le. Fetele, care îl ascultaseră cu evlavie, erau atît de fericite! "[22] .

întoarcerea condamnaţilor la casele lor a constituit acelaşi drum triumfal prin satele şi gările unde populaţia le-a făcut o primire entuziastă. La Sibiu, peste 3.000 de oameni l-au aclamat pe I. Raţiu. Ţăranul Zaharia Grecu a ţinut să exprime solidaritatea ţărănimii cu conducătorii ei. Acelaşi gen de manifestări a fost organizat în cinstea lui Mihail Veliciu, Gherasim Domide, Gavril Tripon ete., mişcarea memorandistă menţinîndu-se încă pentru multă vreme la cote foarte ridicate.

Aderenţa populară a transformat acţiunea ameninţată de eşec într-o mişcare de proporţii. Pe lîngă identificarea cu ideile conducătorilor, poporul a dat dovadă de ataşament faţă de idealul naţional, de o conştientizare a obiectivelor urmărite de P. N. R. A probat, în acelaşi timp, că partidul se transformase dintr-o organizaţie a elitei într-una populară, cu o largă bază socială.

Cea mai gravă dintre măsurile luate de către autorităţi, depăşind prin consecinţe anii de închisoare cuprinşi în sentinţa din 25 mai, a venit puţin mai tîrziu, atunci cînd se părea că lumea românească a Transilvaniei se liniştise. Este vorba de ordonanţele din 20 iunie 1894 ale ministrului de interne Hieronymi, prin care P. N. R.-ul era interzis. Decizia guvernamentală stipula următoarele: „cetăţenii aparţinători minorităţilor nu se pot organiza în partide politice permanente. Prin urmare, dacă întrunirile convocate de către cetăţenii minoritari urmăresc crearea unor organizaţii care să dureze şi după terminarea alegerilor, acelea nu sînt permise"[23] .

Ordonanţa cu numărul 321 din 1894 a fost publicată apoi în *Monitorul Oficial* din ianuarie 1895, cu precizări noi, calificînd drept infracţiune „participarea la întrunirile convocate de partidul desfiinţat, precum şi convocarea însăşi a acestui fel de întruniri. Infracţiunea se va pedepsi cu închisoare

pînă la 15 zile şi cu amendă pînă la 100 florini (200 franci de aur)"[24].

Faptul în sine a tăiat orice posibilitate de dialog româno-maghiar pentru multă vreme, dar a făcut, în acelaşi timp, foarte dificilă activitatea partidului naţional.

Decizia guvernului a fost urmată de turneele în Transilvania ale lui Weckerle, Kalman Tisza şi Hieronymi, marcate de declaraţii în care partidul naţional era sever criticat. „Nu vom sta niciodată la vorbă, afirmase Hieronymi, ministrul internelor, cu acei (dintre români) care stau pe baza programului politic din 1881. Din contră, dacă se găsesc poate agitatori, lipsiţi de conştiinţă, care scot din minţi pe popor afirmînd, că ar fi cu putinţă vreodată — fie prin orice mijloace, a rupe de la teritoriul statului ungar o parte măcar cît de mică, ori a schimba constituţiunea ungară, răsturnînd unitatea naţiunii, guvernul va şti să aplice împotriva acestor agitatori legea cu o severitate care nu admite cruţare"[25] . Acest gen de declaraţii, combinat cu măsura interzicerii partidului, au îngreunat foarte mult un posibil dialog între români şi puterea de stat maghiară.

Măsurile antidemocratice, în forţă ale guvernului din perioada iunie-august 1894 au coincis cu respingerea recursului înaintat Curţii de Casaţie la 13 iulie, pentru ca în ziua de 25 condamnaţii să fie transportaţi sub escortă la cele două închisori de stat de la Seghedin şi Vâcz pentru a-şi executa pedepsele. îmbinate,cele două decizii au urmărit decapitarea conducerii şi a P. N. R.-ului în ansamblul lui. Trebuie remarcată cu această ocazie încercarea lui D. A. Sturza de a-i convinge pe cei 19 condamnaţi să treacă în bloc munţii în România. Rînd pe rînd, I. Bianu, I. Slavici şi Barbu Ştefănescu Delavrancea au sosit în Transilvania pentru a-i determina pe Raţiu şi pe colaboratorii săi să recurgă la această

măsură extremă. Președintele partidului i-a răspuns marelui scriitor în dialogul purtat într-o pădurice din preajma Sibiului: „Gîndiți-vă, gîndiți-vă bine, ce va zice țărănimea neștiutoare de combinațiunile diplomației, cînd conducătorii se vor dosi și se vor răsfăța în onoruri în România, iar cei mici vor intra în temniță?"[26].

Detenția în cele două închisori de stat a însemnat privarea de libertate a conducătorilor mișcării naționale, tratamentul la care au fost supuși nelăsînd nici un moment să se întrevadă intenția suprimării fizice. Regimul deținuților politici se deosebea radical de cel al condamnaților de drept comun. Astfel, conform regulamentelor, se permitea plata alimentelor, posibilitatea de a primi vizitatori, corespondență liberă etc. După trecerea cîtorva luni, direcțiunea penitenciarului a tăiat, rînd pe rînd, aceste avantaje, spre nemulțumirea generală. Un nou guvern, cel condus de D. Banffy, ajuns la putere în ianuarie 1895, era decis să implementeze o politică de mînă forte în Ungaria.

Intre timp, au urmat demersurile guvernului român, ale opiniei publice internaționale pentru eliberarea din închisoare a celor condamnați. Au înaintat împăratului petiții în acest sens Mitropolia greco-catolică de la Blaj, episcopia ortodoxă de Arad, personalități politice de notorietate europeană. La un moment dat s-a lansat chiar zvonul unei intervenții a țarului Alexandru al III-lea, idee neconfirmată pînă în prezent.

Decisivă a fost pînă la urmă intervenția regelui Carol I produsă în timpul vizitei sale la Viena în august 1895, cînd a pretins insistent eliberarea condamnaților. Pentru împăratul Francisc Iosif, confruntat permanent cu zgomotoasa opoziție maghiară, cu presa promotoare a șovinismului, nu era ușor să satisfacă cererea suveranului român, supus și el

repetatelor cereri ale opiniei publice româneşti de a interveni la Viena. Soluţia aleasă, de compromis, a fost menită să prevină o reacţie a cercurilor politice maghiare şi ea a constat în decorarea autorilor condamnării memorandiştilor în schimbul eliberării acestora. Evenimentul s-a produs la 15 septembrie 1895, fără ca temerile împăratului să fie îndreptăţite. Ungaria intrase în febra pregătirilor pentru sărbătorirea Mileniului de la venirea ungurilor pe continentul european.

în cercurile diplomatice, atente la evenimentele petrecute la Cluj, procesul şi sentinţa au fost primite cu îngrijorare. Mai cu seamă diplomaţii germani şi austro-ungari au caracterizat finalul procedurii juridice ca ,,o mare greşeală chiar din punct de vedere maghiar"[27]. Anton von Monts raporta cancelarului Caprivi subliniind inadvertenţele uşor sesizabile petrecute pe durata procesului. In primul rînd a fost critic la adresa preşedintelui şi procurorului, a compoziţiei naţionale a juriului: „De oarece o sentinţă de anchetare din partea unui juriu naţionalist este tot atît de sigură ca şi condamnarea românilor de către nişte juraţi maghiari, guvernul s-a aflat din capul locului într-o situaţie penibilă. Pe de o parte imposibilitatea de a obţine o condamnare pe cale reglementară, iar în celălalt caz o flagrantă violare a legii"[28] . Aceleaşi surse au descifrat cu uşurinţă şi exactitate urmările grave, din punctul de vedere al Puterilor Centrale, ale condamnării memorandiştilor: „în sine, acest lucru n-ar fi o mare nenorocire, însă din nefericire naţionalităţile din Ungaria se înstrăinează totodată din ce în ce mai mult de întreaga monarhie şi de dinastie care tolerează abuzurile maghiarilor"[29] .

Din Bucureşti, pe lîngă reacţia deosebit de puternică a opiniei publice faţă de proces, rapoartele diplomatice surprind firesc nemulţumirea regelui Carol I, pus într-o situaţie foarte dificilă. Pe de o

parte, din întreaga ţară primeşte scrisori, telegrame cerîndu-se intervenţia sa la Viena şi Berlin pentru achitarea condamnaţilor; pe de altă parte, trebuie să respecte acordul cu Puterile Centrale. Regele, căruia Kălnoky, ministrul de externe al Austro-Ungariei, şi primul ministru ungar îi promiseseră măsuri mai mult simbolice, a considerat sentinţa clujeană ca o desconsiderare a demersurilor întreprinse de el personal. Constantin Dumba raporta Vienei: „Ca aliat fidel al Austro-Ungariei, el a crezut că poate pretinde mai multă consideraţie din partea factorilor hotărîtori din Viena şi Budapesta. Este de aceea firesc să nu fie încântat de procedeul din imperiul vecin şi de situaţia dificilă în care a fost pus"[30].

In schimb, diplomaţii francezi, englezi, belgieni etc. se concentrează în rapoartele lor asupra valului de manifestări care se desfăşura în toate oraşele României, reţinînd prezenţa manifestanţilor în faţa legaţiilor respective, simpatia publică etc. Starea de spirit, vădit antiaustro-ungară, le permitea să constate începutul detaşării României de Tripla Alianţă.

Incheindu-şi misiunea în România, contele Agenor Goluchowski, viitorul ministru de externe al Austro-Ungariei, a înaintat în iulie 1894 un memorandum împăratului Francisc Iosif asupra evenimentelor din Transilvania şi impactul lor relativ la relaţiile ţării noastre cu imperiul. După o şedere de şapte ani la Bucureşti, diplomatul, foarte bun cunoscător al vieţii politice, precum şi al opiniei publice româneşti, caută să determine intervenţia personală a împăratului pe lîngă Budapesta: „Nu este în intenţia mea să mă transform în avocatul revendicărilor româneşti, ca cele ale *Memorandului,* dar dacă totuşi iau această scriere drept punct de plecare al vederilor mele, atunci o fac cu convingerea că aceasta cuprinde, între altele, reven-

dicării foarte întemeiate"[31] . După o descriere detaliată a revendicărilor românești, Goluchowski trece la considerații foarte interesante, legate de mișcarea națională din Transilvania „care cuprinde cele mai largi mase ale poporului de la țară și prin aceasta capătă caracterul unei mișcări naționale tot mai puternice"[32]. Consideră procesul de la Cluj o eroare de proporții, cu consecințe dintre cele mai grave pentru monarhie. Pentru acuzați, momentul respectiv a avut, în opinia sa, un efect pozitiv: „Departe de a fi constituit o descurajare, această sentință a avut ca urmare transformarea celor condamnați în martiri ai cauzei naționale, iar *Memorandul* acum a devenit mai cunoscut și mai popular; a făcut ca nemulțumirile din zonele locuite de români să atingă proporții nemaicunoscute pînă acum și care au compromis, indirect și coroana"[33] . Hotărîrea tribunalului clujean era considerată greșită și din alt punct de vedere și anume ea i-a făcut pe români să creadă că au fost „jertfiți" ideii de stat maghiar unitar, iar coroana „neputincioasă" să-i apere. Sentința nu era altceva, în opinia românească, decît „un act de răzbunare politică". A-ceastă situație „periculoasă" pentru relațiile României cu Austro-Ungaria, repercutarea evenimentelor peste Carpați și manifestațiile din țară puteau determina „zădărnicirea oricărei acțiuni politice comune, care au drept scop înțelegerea noastră cu România"[34]. Goluchowski își încheia memorandul său propu-nînd cu insistență schimbarea imediată a politicii ungare față de români ca o condiție a menținerii României în Tripla Alianță: „România este astăzi, datorită situării ei geografice, un factor prea im-' portant pentru a fi tratat ca o cantitate neglijabilă Și tot ceea ce întreprindem sau nu pentru a ne înstrăina acest factor, este, și asta nu trebuie să o uităm niciodată, o lovitură în propria noastră inimă"[35]. Atît Goluchowski, cît și alți diplomați austri-

eci au încercat prin presiuni directe asupra Budapestei să ţină seama de această problemă extrem de sensibilă. Argumentele lor, ca de altfel şi ale Berlinului, n-au fost luate în considerare de guvernul maghiar. Drept dovadă, în loc să se producă o schimbare în politica naţională a urmat o perioadă marcată de intensificarea presiunii exercitate asupra naţionalităţilor. Consecinţele au fost cele prevăzute de diplomaţii respectivi.

După cum era de aşteptat, evenimentele de la Cluj, pregătirea şi apoi desfăşurarea procesului au generat în România o reacţie deosebit de puternică, întreaga perioadă 1890—1895, din punctul de vedere al solidarităţii naţionale, a fost marcată de interacţiunea dintre momentele ardeleneşti şi replica lor promptă în România. „Liga pentru unitatea culturală a poporului român" a jucat din acest punct de vedere un rol excepţional, de veritabil stat-major al mişcării naţionale pe întreg teritoriul locuit de români. Ea pregăteşte şi agită opinia publică din ţară, foloseşte mijloacele ce îi stau la dispoziţie, organizînd remarcabil propaganda pe plan european. Entuziaştilor conducători ai „Ligii" le aparţine meritul tipăririi, traducerii şi difuzării *Replicii* şi *Memorandului* pe continent etc.

Mişcarea memorandistă ca expresie a sentimentelor panromâneşti conţine organic şi dimensiunea firească a ideii de unitate naţională, de unire a Transilvaniei cu România. Ea se manifestă peste Carpaţi cu o forţă apreciabilă.

Sincronia evenimentelor apare tot mai evidentă, ea implică guvernul, Casa regală şi parlamentul şi, deopotrivă, opinia publică. Consultările în conjugarea acţiunilor s-au înmulţit pe măsură ce procesul se apropia. Ştirea despre intentarea urmăririi penale a declanşat o puternică mişcare de protest în România. Iniţiatorul a fost şi de această dată „Liga" care la mijlocul lunii iunie 1893 a lansat un apel

către secţiunile sale din ţară şi din afara ei. Semnat de V. A. Urechia, *Manifestul* face o succintă trecere în revistă a principalelor evenimente din Transilvania, chemînd pe toţi românii la o „acţiune energică care să dovedească că avem în spatele nostru un neam întreg animat de dorinţa vie de a se jertfi fără preget şi fără ocol, pentru eliberarea naţională a românilor"[36] . Zeci de mii de persoane au răspuns chemării sale, în toate oraşele României organizîndu-se manifestaţii, marşuri, demonstraţii etc. Sosirea la Bucureşti a lui Raţiu şi Lucaciu pentru consultări cu oameni politici deţinători ai unor poziţii importante se transformă într-o amplă manifestare a solidarităţii naţionale. Delegaţii societăţii „Gheorghe Lazăr" şi ai ,,Ligii", ai secţiunilor ei i-au salutat pe cei doi memorandişti. Alături de demonstraţiile bucureştene, în oraşele Focşani, Fălticeni, Botoşani, Piteşti, Craiova, Brăila, Ploieşti etc. au avut loc adunări populare, prilej de condamnare publică a atitudinii lui Francisc Iosif şi a guvernului de la Budapesta. In parlamentul României, discursuri şi interpelări pe adresa guvernului au rostit deputaţii A. Stologan, I. Grădişteanu, Mişu Balş, V. A. Urechia şi P. S. Aurelian[37] .

Sute de telegrame şi scrisori au fost expediate din satele şi oraşele României regelui Carol I prin care i se cerea să facă uz de relaţiile sale personale cu împăratul Austro-Ungariei pentru suspendarea urmăririi penale.

Nici Academia Română nu a rămas pasivă la eve nimentele care aveau loc. A adresat un memoriu amplu tuturor academiilor din lume, societăţilor ştiinţifice şi oamenilor de ştiinţă şi cultură, în care explica pe larg cele petrecute în Transilvania, cerînd sprijinul acestor înalte foruri de ştiinţă şi cultură[38]. Peste 40 de profesori ai universităţii bucureştene se solidarizau cu memorandiştii.

Condamnarea conducerii P. N. R.-ului a declanşat un nou val de acţiuni în România. într-un raport înaintat ministrului de interne ungar la 3 iunie 1894, prefectul judeţului Braşov îl informa despre „nenumăratele" telegrame adresate din România lui I. Raţiu, preşedintele P. N. R.-ului, reţinute de către el pentru spiritul lor „instigator"[39] . Erau menţionate telegrame trimise din Bucureşti, Galaţi, Roman. Buzău, Călăraşi Tecuci, Craiova, Brăila, Urziceni etc. Presa din ţară, broşurile în limba română şi franceză, apelurile şi manifestele reflectă larga adeziune populară, avîntul luat de lupta de eliberare naţională pentru înfăptuirea unităţii statale. „Sentimentalismul" mişcării, după I. Raţiu, a fost în acele luni ale anului 1894 depăşit, demonstrând ataşamentul general la conceptul de România Mare.

ia opiniei europene

Mişcarea studenţească, sprijinită şi iniţiată de fapt în România, s-a bucurat de un succes deosebit în mijlocul opiniei publice europene. Prin dimensiunile ei, se poate afirma că ea a pregătit terenul pentru reacţia deosebit de puternică a Europei acelei vremi faţă de *Memorand* şi destinul memorandiştilor. Acţiunea studenţilor aflaţi la studii în marile universităţi apusene, suportul material asigurat de „Ligă" au permis continuitatea mişcării, amplificarea ei, asigurarea menţinerii în atenţia opiniei publice a acutei probleme naţionale din monarhia austro-ungară. Stăruinţa lor, constantă după 1890, de a face cunoscută soarta românilor a deschis un larg cîmp de manifestare solidarităţii internaţionale de care memorandiştii aveau atît de mare nevoie în atingerea deziderateloi propuse încă în mo-

mentul declanşării acestei mişcări. Se poate afirma cu certitudine că fără sprijinul „Ligii" acest aspect de importanţă maximă, definitoriu pentru evenimentele anilor 1892—1895, nu putea să se transforme în reuşită. Panromânismul ce caracterizează pe toate planurile lupta naţională în ultimul deceniu al secolului trecut a datorat mult tineretului, „Ligii" şi opiniei publice româneşti, stimulată cu o admirabilă insistenţă din partea acestei organizaţii. Era, în ultimă instanţă, prima manifestare de anvergură europeană, rezultat al conjugării forţelor comunităţii etnice, fără a mai ţine seama de graniţele politice sau de interesele reciproce, politice de stat.

Partidul Naţional Român a colaborat strîns cu „Liga" primind ajutor pe toate planurile. împreună au stabilit strategia politică, consensul fiind prezent în toate etapele mişcării memorandiste. Este probabil aspectul asupra căruia istoriografia română a insistat cel mai mult, dovadă fiind studiile, articolele, monografiile şi culegerile de documente apărute de-a lungul anilor, într-o impresionantă cantitate[40].

Pe .măsură ce procesul memorandiştilor se apropia, asistăm la activarea secţiilor „Ligii" din străinătate. Cea pariziană a luat legătura cu mari personalităţi politice din domeniul ştiinţei şi culturii, cerîndu-le să reacţioneze prin mijloacele care le stăteau la dispoziţie faţă de situaţia românilor din Transilvania. „Manifestul" studenţilor români către presa franceză s-a bucurat de succes. In plus, sub auspiciile „Ligii" au fost publicate broşuri în replică la contrapropaganda maghiară. Alexandru Djuvara, autorul unui studiu cu privire la raporturile româno-ungare, apărut în „Revue generale de droit internaţional public", Petre G. Cantili sînt foarte citiţi în cercurile politice, mai cu seamă primul dintre ei, apreciat de Gladstone, de Casimir Perier, Alexan-

dre Ribot şi alţii. Secţia pariziană, prin activitatea lui George Moroianu, îşi extinde cîmpul de acţiune şi în alte ţări europene, Danemarca, Elveţia, Anglia şi Spania, cu rezultate dintre cele mai bune. Sec ţiile „Ligii" de la Anvers, Bruxelles, Liege şi Gând desfăşoară o activitate propagandistică foarte efi cace, atît în mijlocul comunităţii flamande, cît şi al celei valone. „Niciodată — sublinia un raport că tre conducerea «Ligii» — chestiunea fraţilor noştri din Transilvania nu a fost discutată pe o scară atît de intinsă ca acum; că presa europeană a ţinut să îelucideze chestiunea românească din toate punctele <■ de vedere"[41].

Nu s-au stins bine ecourile *Replicii* şi opinia pu- : blică europeană a luat cunoştinţă cu stupoare des- > pre măsurile penale împotriva lui Popovici şi a me- \ morandiştilor. Apoi în timpul desfăşurării procesului de la Cluj din 7 mai 1894, ziarişti din mai multe ţări au asistat la dezbateri, informîndu-şi cititorii asupra problemei româneşti în ansamblul ei, iar presa din România debordează de articole preluate pe urmă de marile cotidiene europene. Ca urmare a pregătirilor efectuate din timp, au apărut în presa italiană, belgiană, franceză, engleză, elveţiană, olandeză, nord-americană, rusă etc. aproximativ 500 de articole[42] care tratau problema românească, istoria şi cultura poporului român. Astfel, ziarul francez „L'Etandard" scria, referindu-se la problema românească: „Dintre chestiunile ce se agită în Orientul european, nici una nu are un caracter mai ascuţit ca aceea a Transilvaniei, această provincie românească alipită prin pactul dualist". Mai mult, „Le Nord" menţiona că procesul memorandiştilor era „cel mai mare proces politic al acestui secol"[43], ceea ce corespundea realităţii. Articolele apărute în „L'Europe", „La Gazette de France", „Echo de Paris", „Journal de Debats" etc. au fost unanime în a considera evenimentele din Transilvania o continuare a unor

lupte mai vechi. De asemenea, existenţa unei chestiuni româneşti în imperiu a fost socotită ca un element capabil să genereze noi conflicte. Acest mod de a vedea lucrurile este propriu presei din ţările potrivnice Germaniei şi Austro-Ungariei. Ziarele „Depeche Bretonne", „Le Temps", „Le Siecle", „II Dritto", „The Times", „Moskovschie Vedomosti" au demonstrat, în articolele apărute, că situaţia rohmânilor şi a celorlalte naţionalităţi din imperiu poate să pună în joc alianţa României cu Austrio-Ungaria şi Germania. Publicistul şi poetul francez Georges Garreau, în articolul „Românii din Transilvania", apărut în „Le Pays", scria: „Monarhia dualistă poartă în fiecare din părţile sale principale germenele dezagregării sale. . . Această gravă chestiune a naţiunii române a fost pusă în faţa Europei şi Europa liberală urmăreşte şi va urmări cu simpatie efortul românilor din Transilvania pentru cucerirea libertăţii lor. . ."[44]. Printre condeiele care au ilustrat strălucit ecoul provocat de *Memorand* în Europa a fost şi cel al lui Georges Clemenoeau. El a publicat articolele sale în ziarele „L'Actualite" şi „La Justice". în ultimul dintre aceste ziare, Clemenceau scria: „Toată lumea ştie că Austria în calitatea ei de expresie geografică este prada naţionalităţilor. Pretutindeni nu sînt decît conflicte şi lupte. Vă puteţi închipui plictiseala unui monarh ai cărui supuşi vorbesc şaptesprezece limbi"[45].

Dacă în Franţa, Italia sau Belgia presa a fost familiarizată mai dinainte cu problema românilor din Transilvania, în această perioadă şi presa britanică devine atentă la ceea ce se întîmplă în estul Europei, în special ziarul „Pali Mall Gazette", într-o serie de articole scrise de lordul Fitzmaurice, subsecretar la Foreign Ofice, a intuit sensurile pe care mişcarea românească le avea la acea dată, precum şi importanţa ei pentru relaţiile internaţionale. Alături de acest ziar au mai publicat articolele re-

feritoare la mişcarea memorandistă „Pioneer Press St. Paul", „Evening Standard". „Daily News", „Morning Post", „Times" etc. Dar nu numai presa britanică a luat poziţie. La Oxford, tînărul profesor aflat aici la studii Marin Dumitrescu a iniţiat, cu sprijinul profesorilor J. W. Bridges, W. R. Morphill, T. Carlyle, W. Spooner, un miting de simpatie cu memorandiştii.

Ecourile memorandiste au depăşit graniţele Europei. Relatări asupra evenimentelor din Transilvania au publicat „Record Philadelphia", ziarul egiptean de limbă franceză „Phare d'Alexandrie", precum şi unul algerian ce apărea la Oran, „Le Petit". Un rol important l-a jucat în acest context favorabil românilor obţinerea de adeziuni la cauza românească a unor personalităţi politice şi culturale de renume european. In acest sens este semnificativă atitudinea lordului E. Fitzmaurice, numit mai tîrziu ministru secretar de stat în cabinetele Campbell Bannerman şi Asquith, a lordului James Bryce, ministru în cabinetele Gladstone şi Roseberry. Acesta din urmă a sugerat lordului Kimberley, ministru de externe al Angliei (1892—1894), să trimită un ziarist în Transilvania pentru a se documenta asupra problemei româneşti. El a dat curs propunerii şi, în anul 1893, ziaristul Fitz Gerald de la „Daily News" s-a deplasat în Transilvania pentru a se întîlni cu conducătorii Partidului Naţional Român.

In Italia, mişcarea memorandistă a constituit obiectul unei interpelări în parlamentul ţării, pronunţată de către deputatul Imbriani. Primul ministru, Francesco Crispi, nu a răspuns acestei interpelări îndreptată împotriva Austro-Ungariei, cu care Italia era legată printr-un tratat asemănător cu cel al României cu Tripla Alianţă.

La cauza memorandiştilor au aderat importante personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale din

ţările europene. Amintim în acest sens pe Emile Zola, Henri Gaidoz, Giosue Carducci, Luigi Palma, Alfred Rambaud, Ernest Lavisse, Albert Sorel, Emil Dechanel etc.

Acest interes fără precedent a dovedit, o dată în plus, că obiectivele cauzei pentru care luptau românii din Transilvania s-au internaţionalizat, faptul că orientarea lor spre ţările europene era o metodă de luptă eficientă care, combinată ou efortul din interior, mărea şansele lor de izbîndă.

Congresul naţionalităţilor

Tendinţele de apropiere care se înregistrează tot mai frecvent după 1881 între naţionalităţile din imperiul austro-ungar reprezintă o componentă de însemnătate majoră pentru mişcarea naţională românească, aflată într-un proces evident de ieşire din cadrul etnic limitat[46]. Ele îşi au originea în ascendentul pe care P.N.R.-ul îl reprezintă în viaţa politică a popoarelor aflate sub dominaţia aus-tro-ungară. A fost o încercare admirabilă de coalizare a forţelor progresiste din centrul Europei, un efort spre democratizarea zonei prin cooperarea românilor cu sîrbii, slovacii, cehii, croaţii, germanii, şi rutenii. Compromisului dintre guvernanţi, popoarele, la iniţiativa românească, îi opun o formulă nouă, bazată pe principiile europene ale libertăţii şi egalităţii, într-o vădită orientare şi folosire a conceptului „Drepturile omului", extins asupra colectivităţilor etnice.

Contextul intern, marcat de ridicarea la rangul de politică oficială a ideii de stat maghiar, a contribuit decisiv la apropierea dintre naţionalităţile care cunosc din multe puncte de vedere procese evolutive similare, atît sub raportul organizării, cît şi al metodelor de luptg politică. Apariţia

KN.R.-ului a contribuit substanţial la căutarea soluţiilor convenabile pentru ca alianţa dintre naţionalităţi să devină o realitate. Ideea a preocupat conducerea mişcării naţionale româneşti la scurtă vreme după unificarea produsă în Conferinţa din 12—14 mai 1881. Au susţinut-o mai cu seamă bănăţenii, ale căror legături cu sîrbii şi slovacii datau din anii regimului liberal, pentru ca după 1867 să se amplifice, ilustrate de formarea în parlamentul ungar a Clubului parlamentar al naţionalităţilor.

Existenţa unor relaţii de apropiere, rezumate în anii optzeci ai veacului trecut la contacte individu ale, tinde să devină permanentă. Astfel, în 1886, Slavici, aflat la Viena, discută posibilitatea apariţiei unui ziar de limbă germană şi cooperarea cu celelelte naţionalităţi. în anul următor, proiectul capătă contururi mai clare. In discuţiile cu cehii şi croaţii s-a propus editarea unui ziar intitulat „Slavische Presse", al cărui titlu urma să fie schimbat în ca zul aderării românilor la „Naţionale Presse". Gru pul care se angajase să contribuie la apariţia lui era compus din Schmerling, Draskovici, Stross-, mayer şi Rieger, personalităţi de prim rang în vi-i aţa politică a naţionalităţilor din monarhie. Sla-> viei 1-a contactat în acest sens pe Bariţiu, care de ţinea calitatea de preşedinte al P.N.R.-ului, pentru a-si da acordul, deoarece participarea românilor presupunea asigurarea unui număr de abonamente,! dar şi o subscripţie de aproximativ 10.000 fi. Ideea a fost susţinută şi de către V. Lucaciu. Slavici i-a cerut lui Bariţiu să se implice personal în proiect, „fără ca — scria el — să intrăm prea tare în curen tul slav". Doar lipsa fondurilor a făcut ca partici parea românilor să nu se realizeze, deşi a existat o încercare de colectă în acest sens. în plus, a apărut între timp „Romanische Revue", care era serios sprijinită de către P.N.R. din punct de vedere fi nanciar.

;

Eforturile în vederea găsirii formelor adecvate. de colaborare dintre naţionalităţi au cunoscut o intensitate remarcabilă odată cu debutul mişcării, memorandiste. Astfel, în timpul Conferinţei naţionale a P.N.R.-ului din 27-28 octombrie 1890, [Vincenţiu Babeş, în enumerarea obiectivelor politice ale partidului pentru perioada următoare, lansa un apel către naţionalităţi „ca să se declare solidare cu noi şi cu postulatele noastre, în interesul lor bine priceput". Includerea în programul de acţiune al P.N.R-ului a acestui obiectiv s-a datorat şi legăturilor personale aîe lui Babeş cu lideri ai sîrbilor, stimulînd demersurile în vederea înfăptuirii alianţei dintre naţionalităţi. Primii care; au reacţionat la propunerea românească au foşti sîrbii. La începutul anului 1891, Mihailo Polit *a*< sugerat într-o primă fază încheierea unei colaborări româno-sîrbe-slovace la care să fie atraşi şi saşii. Ideea lui a fost discutată în paginile ziarului „Branik", într-o formă etapizată, propunînd convocarea unor adunări pe naţionalităţi, fiecare dintre ele desemnîndu-şi delegaţi la conferinţa gene-, rală. Iniţiativa, în opinia sîrbilor, trebuia să pornească" din mijlocul românilor, deoarece P.N.R.-ul era la acea dată mai puternic şi mai bine organizat. Sîrbii din Ungaria erau, pe atunci, frămîntaţi de dispute interne, generate de asasinarea lui Mihail Dimitrievici, partidul lor fiind ameninţat cu sciziunea. Din acelaşi motiv, Polit a propus ca în prima fază alianţa să se încheie între români şi slovaci, după care să fie atraşi şi sîrbii în coaliţie.

In acelaşi an, cu ocazia jubileului de la Praga, organizat cu prilejul comemorării primei expoziţii cehe, au sosit în oraş delegaţii sîrbe, slovace şi una românească, compusă din 31 de persoane. Printre ele se numărau Aurel Mureşianu, T. Mihali, A. C. Popovici, Ioan Mihu şi alţii. La banchetul oe a avut loc în cinstea participanţilor români, Mureşianu

a rostit un discurs dominat de ideea colaborării dintre naţionalităţi.

Discuţiile au continuat, întîlnirile dintre conducătorii partidelor naţionale cunosc o frecvenţă din ce în ce mai ridicată. Slovacii au susţinut atragerea în plănuita alianţă a cehilor şi croaţilor. La sfîrşitul lunii septembrie 1892, Eugen Brote s-a aflat la Zagreb, în aceeaşi perioadă cu Thomas Masaryk, sondînd opiniile liderului ceh şi ale reprezentanţilor croaţi. Tentativa e eşuat dintr-un motiv lesne de înţeles. Croaţii nu doreau să fie împreună într-o coaliţie. Confruntările dintre ei erau deja destul de aspre. In schimb, relaţiile cu slovacii cunosc un proces ascendent, un rol important revenindu-i în această direcţie lui Augustini, cunoscător al limbii române, cu legături în conducerea P. N. R.-ului şi la Bucureşti. Brote s-a deplasat la Turkansky Sveti Martin în Slovacia, unde a purtat convorbiri cu conducerea mişcării naţionale slovace. După discuţiile avute, în presa română şi slovacă au apărut tot mai multe articole pledînd pentru o alianţă politică.

Relaţiile oare se înfiripă, stimulate de luările de poziţie în ziarele naţionalităţilor faţă de *Memorand* şi *Replică,* au favorizat sensibil apropierea. Prestigiul P. N. R.-ului propulsase decisiv proiectul de „partid al naţionalităţilor". La începutul anului 1893 au avut loc, la Viena, discuţii între delegaţiile române, slovace şi sîrbe. Partea românească a fost reprezentată de Ioan Raţiu, E. Brote, A. C. Popovici, slovacii de Pavel Mudron, Milos Stefanovici, Samo Daxner, Matuş Dula şi Iaroslav Minici, iar partea sîrbă de către avocatul Emil Gavrilla. Zilele de 10—11 ianuarie au evidenţiat şi un şir de propuneri extrem de interesante. Forma de colaborare propusă iniţial a fost aceea a înfiinţării unui „parlament al naţionalităţilor oprimate", urmînd ca slo-

vacii să-i atragă şi pe ruteni. Se încerca astfel constituirea unui front democratic al naţionalităţilor, cu un program comun, axat pe reforma imperiului prin anularea dualismului şi restituirea autonomiei „naţiunilor şi a ţărilor în cadrul monarhiei"[48] , ceea ce însemna de fapt federalizarea imperiului pe criterii etnice în primul rînd. Se pare că Popovici a susţinut-o în spiritul argumentaţiei din paginile *Replicii.* în vederea realizării acestui deziderat de luptă politică preconizată cu acelaşi prilej, se susţinea combaterea oricărui sistem care urmărea deznaţionalizarea popoarelor, recunoaşterea caracterului multinaţional al imperiului, ce implica respectarea egalităţii în drepturi şi garantarea dezvoltării fiecărui popor în domeniile cultural, politic, economic. A fost reluată discuţia mai veche a fondării unui ziar de limbă germană, care să „apere interesele acestei asocieri de popoare", şi s-a convenit ca în mai 1893 să aibă loc o nouă întrunire. Presa a reacţionat imediat, inaugurînd o campanie în sprijinul plănuitei alianţe dintre naţionalităţi. Semnalele primite din partea croaţilor au trezit speranţa implicării lor în planurile de coperare. „Agramer Tagblatt" a publicat un articol intitulat „Congresul naţionalităţilor" în care se exprima public intenţia lor de a adera la întreaga acţiune. Au sugerat chiar şi localitatea unde să se desfăşoare lucrările congresului, anume oraşul Sibiu. Consensul realizat între grupările şi facţiunile politice croate au determinat reluarea contactelor cu Zagrebul, ceea ce a dus la prelungirea preliminariilor, contacte care, în final, au eşuat datorită ascuţirii rivalităţii croato-sîrbe[49]. La rîndul lor, cehii au pretins P. N. R.-ului să facă o declaraţie publică împotriva Triplei Alianţe, lucru pe care Raţiu a refuzat să-l accepte, chiar dacă aderarea cehilor a fost pusă sub semnul întrebării. Preşedintele P-N.R.-ului cunoştea prea bine relaţiile României cu Germania şi Austro-Ungaria şi nu intenţiona să

creeze complicaţii noi într-un moment în care demersurile româneşti la Viena şi Berlin vizau ameliorarea situaţiei românilor din imperiu.

Memorandul şi *Replica,* prin ecoul avut în presa naţionalităţilor, au grăbit procesul de apropiere dintre ele. Conferinţa extraordinară a Partidului Naţional din 23—24 iulie 1893 a jucat un rol important în această direcţie. O delegaţie slovacă compusă din Samo Daxner, I. Botto şi M. Stefanovici s-a aliat la Sibiu pe durata conferinţei. Raportul prezentat cu această ocazie a însemnat şi o amplă expunere asupra tratativelor cu liderii naţionalităţilor, subliniind un element de mare importanţă şi anume cg ele nu se rezumau numai la sîrbi şi slovaci, ci şi la germanii şi rutenii din Ungaria. „Negocierile în această direcţie, începute astă iarnă între reprezentanţii acelor naţiuni şi noi, au ajuns la o perfectă înţelegere"[50]. Una din rezoluţiile conferinţei prevedea continuarea tratativelor autorizînd comitetul central să înteţească eforturile în această direcţie.

O contribuţie însemnată la strîngerea legăturilor dintre naţionalităţi au adus-o studenţii români. *La* începutul lunii octombrie 1893, la Budapesta s-a desfăşurat o mare întrunire studenţească la care au luat parte studenţi români şi slovaci. Participanţii au exprimat cu această ocazie adeziunea şi simpatia lor faţă de *Replică* şi autorul ei, A. C. Popovici.

Datorită evenimentelor din Transilvania, abia în 14—15 noiembrie 1893 s-a desfăşurat, la Budapesta, consfătuirea reprezentanţilor celor trei naţionalităţi. Problema principală a constituit-o, din nou, programul politic al alianţei naţionalităţilor. Ca bază de discuţie s-a luat programul Partidului Naţional Român. Ei au căzut de acord asupra necesităţii luptei pentru lărgirea drepturilor politice, vot universal, egal, direct, şi pe comune, libertatea întrunirilor, iar ca tactică politică au propus pasivismul, pînă la

obţineraa acestor revendicări marcate de idei democratice.

Participarea delegaţiei sîrbe s-a făcut simţită în presă, „Branik" şi „Zastava" începînd să militeze tot mai mult pentru un congres al naţionalităţilor, în paginile ultimului ziar a fost lansat un apel la unitate a celor trei naţionalităţi. „Sîrbilor, slovacilor, românilor! Uniţi-vă! Puneţi la cale un congres comun, întocmiţi un program comun[51].

Contactele tot mai strînse, precum şi conturarea precisă a scopurilor urmărite de naţionalităţi nu au scăpat atenţiei guvernului care a convocat la Budapesta, în decembrie, pe principalii lideri ai P. *N.* R.~ ului. Primul ministru, Wekerle Sândor, le-a cerut să renunţe la colaborarea cu sîrbii şi slovacii, *încer*cînd prin atragerea românilor să submineze plănuita alianţă. Dar Raţiu s-a întîlnit cu reprezentanţii celor două naţionalităţi, informîndu-i despre planul guvernului maghiar. In urma refuzului lui Raţiu, guvernul a trecut la măsuri energice împotriva românilor, interzicînd activitatea partidului naţional şi grăbind acţiunea judiciară intentată conducerii acestui partid.

în cursul anului 1894, problema congresului naţionalităţilor, cu toate măsurile preconizate de guvern, nu a fost abandonată nici un moment. înaintea procesului memorandist, conducătorii partidului naţional s-au întrunit, în ziua de 4 mai 1894, la Sibiu. Dîndu-şi seama că vor fi condamnaţi, fruntaşii români care au fost angajaţi în tratativele cu naţionalităţile au considerat că este necesar să fie înlocuiţi cu cei ce rămîneau în libertate. Misiunea principală în. această direcţie i-a revenit lui Vasile Mangra. Astfel, condamnarea memorandiştilor nu a reuşit să împiedice continua apropiere dintre cele trei naţionalităţi, dimpotrivă, prin manifestaţiile de simpatie în favoarea condamnaţilor, aceste legături s-au strîns şi mai mult. La adunarea populară din 28

noiembrie 1894 de la Sibiu s-a adoptat o rezoluţie prin care se cerea „întrunirea congresului naţionalităţilor, în care, pe baza unui program comun, însă cu menţinerea nealterată a programului naţional, să lucrăm spre binele şi dezvoltarea culturală, naţională şi politică a fiecărui popor"[52] . Rezoluţia adunării sibiene a fost primită cu multă simpatie şi pe adresa lui Mangra au sosit telegrame de la *Ko*visad, Vîrşeţ, Kikinda, Turkanski Sveti Martin.

In cursul lunii decembrie 1894, comitetul provizoriu al partidului a cerut lui Vasile Mangra şi Ştefan Petrovici să-şi intensifice contactele în vederea pregătirii congresului. O măsură similară au luat-o sîrbii şi slovacii. Emil Gavrilla, N. Iocksimovici şi JVT. Polit, din partea primilor, Pavel Mudron, Samo Daxner şi Milos Stefanovici a ultimilor, reprezentau comisiile împuternicite să participe la pregătiri. Mangra s-a deplasat de mai multe ori la Seghedin şi Vâcz pentru a avea consultări cu memorandiştii, precum şi la Novisad unde s-a întîlnit cu comisia sîrbă. A vizitat în acelaşi scop Bucureştiul, unde, pe lîngă discuţii cu oameni politici ai României, a purtat tratative cu reprezentanţii slovacilor.

Contactele din această fază au evidenţiat faptul că pregătirile în vederea congresului erau avansate. La mijlocul lunii martie 1895, Eugen Brote îi scria din Tisovec lui Mangra despre convorbirile cu comisia sîrbă asupra datei şi locului de desfăşurare. Sîrbii au propus oraşul Timişoara, iar ca dată provizorie luna aprilie. Cîteva zile mai tîrziu, sîrbii i-au scris lui Mangra arătîndu-se nemulţumiţi de program, considerat de ei prea radical. Au cerut ca la congres să participe şi „moderaţii" români, ceea ce a determinat o nouă amînare, discuţii şi schimburi de delegaţii[53].

In cursul lunii aprilie 1895, Brote şi Mangra au avut noi întîlniri cu sîrbii şi slovacii, pentru ca în

sfîrşit, la 9 iunie, să fie cunoscută data deschiderii congresului, 10 august 1895, ce urma să se ţină la Budapesta.

Ziarele au publicat apelul de convocare a congresului în care erau menţionate mobilurile ce au determinat pe români, sîrbi şi slovaci să se alieze în lupta pentru drepturi politice: „numai cu puteri unite putem deveni în patria noastră acel factor impunător ale cărei drepte pretenţiuni nici un moment nu pot fi nesocotite"[54]. Acest apel a stârnit, după cum era de aşteptat, un interes deosebit în mijlocul naţionalităţilor din imperiu şi, în genere, în Europa.

Cu cîteva zile înainte de deschiderea lucrărilor au sosit la Budapesta delegaţii celor trei naţionalităţi care s-au adresat poliţiei pentru a obţine aprobarea congresului. Poliţia a fost de acord, cu condiţia ca la dezbateri să participe stenografi oficiali, un interpret şi un reprezentant al poliţiei. Alegerea Suritpestei ca loc de desfăşurare a dat autorităţilor spţranţa că ideile profesate vor fi moderate, participanţii ştiindu-se supravegheaţi îndeaproape. Un alt motiv care a facilitat avizul oficialităţilor era coincidenţa datei congresului cu a vizitei regelui Carol I în Austro-Ungaria. în zilele de 9—10 august 1895, suveranul român îl întîlnea la Bad-Ischl pe împăratul Francisc Iosif. De asemenea, la 13 august, la Bruxelles, urma să aibă loc conferinţa europeană initerparlamentară, iar interzicerea congresului naţionalităţilor putea da naştere la discuţii serioase datorită propagandei româneşti în Belgia. Ungaria nu dorea să fie compromisă, întrucît solicitase pentru anul 1896 dreptul de a organiza la Budapesta sesiunea următoare a conferinţei interparlamentare europene.

în plus, alegerile organizate în Slovacia pentru desemnarea delegaţilor la congres au prilejuit desfăşurarea unor ample mitinguri, care au generat îngrijorarea în rîndul guvernanţilor maghiari. Exis-

tau astfel suficiente motive ca autorităţile să încuviinţeze ţinerea congresului.

In momentul deschiderii congresului, în oraş au «osit aproximativ 700 de delegaţi aparţinînd celor trei naţionalităţi[55]. Alături de ei se aflau în sală eiarişti români şi străini, reprezentînd o serie de publicaţii europene. Lucrările au fost deschise de Vasile Mangra, după care s-a format un prezidiu compus din Mihailo Polit — preşedinte Gh. Pop de Băseşti şi Pavel Mudron, vicepreşedinţi, şi şase secretari: Ştefan Cicio-Pop, Ştefan Petrovici, I. Cvejic, Adamovic, Hurban-Vajans'ki şi P. Holoba. Programul alianţei naţionalităţilor a fost prezentat de către Cvejic în limba sîrbă, Ştefan Cicio-Pop în româneşte si Milos Stefanovici în slovacă. Participanţii au votat în unanimitate programul politic apoi s-a ales un comitet executiv format din sîrbi şi slovaci, iar din partea română abia la 15 noiembrie 1895 au fost aleşi 4 reprezentanţi şi anume: Raţiu, Coroianu, Lucaciu şi Mangra. Această întîlnire se explică prin eliberarea după această dată a conducătorilor Partidului Naţional Român, condamnaţi la închisoare în procesul *Memorandului.*

Programul votat la congres cuprindea 22 de articole şi era rezultatul consultărilor anterioare dintre reprezentanţii celor trei naţionalităţi. în el se refeflectau obiectivele generale cunoscute ale luptei politice a românilor, sîrbilor şi slovacilor şi anume recîştigarea autonomiilor naţionale, desfiinţarea sistemului dualist, acordarea libertăţilor politice, vot universal etc. Se preconiza şi atragerea rutenilor şi germanilor din Ungaria la această alianţă. în cazul în care comitetul ales nu se putea întruni, s-a hotărît că „principiile cuprinse în acest program vor servi ca directivă politicii naţionale a slovacilor, sîrbilor şi românilor"[56] .

Realizarea alianţei celor trei naţionalităţi reprezintă o semnificaţie aparte. în primul rînd, s-a în-

cercat o concentrare a principalelor obiective înscrise în programele lor politice într-unui comun, care să favorizeze o acţiune decisă, în vederea realizării dezideratelor naţionale. De asemenea, unii dintre conducătorii Partidului Naţional Român, interzis de către guvern, au considerat această alianţă ca un cadru de manifestare politică eludînd ordonanţele ministeriale. Alianţa însemna, în acelaşi timp, o încercare de a pune programul politic al mişcării naţionale româneşti pe baze noi, prin colaborarea cu naţionalităţile supuse aceleiaşi politici de către guvern.

în 1896, rapoartele ambasadei austro-ungare din Bucureşti reliefează intenţia unor oameni politici români de a sprijini alianţa naţionalităţilor. A. C. Popovici şi Septimiu Albini, care au trecut în România pentru a scăpa de sub urmărirea judiciară, sugerau atragerea la această alianţă a cehilor şi croaţilor, ceea ce desigur ar fi dus la creşterea forţei pe care o reprezenta. în raportul trimis ministerului de externe, Agenor Goluchovski, ambasadorul au& tro-ungar, relata planul celor doi transilvăneni aflaţv la Bucureşti şi care consta în sprijinirea rutenilor în a-şi crea un partid naţional cu ajutorul cehilor, care să adere la alianţa înfăptuită la 10. august. Din acelaşi raport reies intenţiile celor doi care, ou ajutorul „Ligii", elaboraseră un plan de colaborare cu naţionalităţile. Pornind de la succesul congresului din 10 august 1895, se preconiza înfăptuirea unei alianţe similare între cehi, croaţi şi ruteni, care, la rândul lor, să se unească cu sîrbiî, slovacii şi românii. Se pare că un suporter al acestei idei a fost cehul Kramar, deoarece diplomatul austriac sugera supravegherea lui poliţienească, „precum şi a punctelor prin care se intra în Galiţia, în special gările"[57]. Planul unei alianţe mai largi nu s-a înfăptuit, dar el reprezintă tendinţa spre o coalizare a tuturor naţionalităţilor din imperiu în vedera luptei pentru

doborîrea dualismului. Alianţa naţionalităţilor va dăinui pînă la sfîrşitul secolului, ooncretizîndu-se în organizarea unor acţiuni comune de rezonanţă pe plan european, ca de pildă mitingul româno-sîr-bo-slovac de la Paris, manifestaţiile studenţeşti de la Viena şi Budapesta, memorandul comun din 1899 etc. In repetate rînduri juriştii români, sîrbi şi slovaci s-au constituit ca apărători ai celor aduşi în faţa tribunalulelor pentru delicte de presă sau manifestări împotriva ideii de stat maghiar. Alianţa celor trei naţionalităţi va fi revitalizată în preajma primului război mondial, lupta lor comună contribuind la destrămarea Imperiului austro-ungar.

Mişcarea atît de amplă, generată de *Memorand,* se încheia practic odată cu Congresul Naţionalităţilor şi cu eliberarea din închisoare a memorandiştilor. Desigur, ea a continuat, fără a mai atinge cotele din perioada 1890—1895. Măsurile guvernanţilor, culminînd cu interzicerea activităţii P. N. R.-ului, au grevat asupra coordonării şi iniţierii de noi acţiuni. A rămas pentru o perioadă ca instituţia ce îşi asumase rolul de conducător al mişcării naţionale să-şi găsească o nouă identitate, să se adapteze cadrului legislativ dat. A făcut-o după frămîntări la nivelul conducerii lui, multe dintre ele originare în mişcarea memorandistă. Filoanele puse în valoare în perioada la oare ne-am referit, apelul la Europa democratică şi colaborarea cu naţionalităţile n-au fo*t abandonate nici un moment.

Memorandul şi mişcarea politică se situează, fără îndoială, în vîrful luptei de eliberare naţionali nu numai pentru români, ci şi pentru celelalte popoare din zona centro-est-europeană. Solidaritatea izvorîtă din statutul de oprimaţi al popoarelor a adus în prim plan lupta politică românească, partidul naţional şi marile lui personalităţi, I. Raţiu, V. Lucaciu, A. C. Popovici, I. Slavici, G. Pop. de Băseşti şi

mulţi alţii, figuri populare în mijlocul sîrbilor, slovacilor, croaţilor şi, în egală măsură, în opinia publică europeană.

---

[1] Zenovie Pâclişanu, *Guvernele ungureşti şi miş carea memorandistă a românilor din Ardeal,* „Revista Fundaţiilor Regale", 1934.
[2] Gabriel Strempel. *Din activitatea lui I- Rusu Sirianu la „Tribuna",* în „Centenarul revistei Transilvania", Sibiu, 1969, p. 156.
[3] Ibidem.
[4] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, op. cit., p. 292.
[5] Zenovie Pâclişanu, op. cit., p. 86.
[6] Ştefan Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare,* Sibiu, 1944, p. 5.
[7] Idem, p. 7.
[8] Zenovie Pâclişanu, op. cit., p. 91.
[9] Ibidem.
[10] Vasile Netea, op. cit., p. 213.
[11] Şerban Polverejan, M. Cordoş, op. cit. p. 273
[12] Valeriu Branişte, *Amintiri din închisoare,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 218. (Ed. îngrijită de Al. Porţeanu
[13] Vasile Netea, op. cit., p. 255.
[14] Valeriu Branişte, op. cit., p. 236.
[15] Vasile Netea, op. cit., p. 275.
[16] Idem, p. 258.
[17] Idem p. 263.
[18] Ibidem.
[19] Idem, p. 289.
[20] Discursul reprodus Ia V. **Netea,** op. **cit., p.** 292—296.
[21] Valeriu Branişte, op. cit., p. 240.
[22] Idem, p. 239.
[23] Zenovie Pâclişanu, *Politica minoritară* ***a*** *gu vernelor ungureşti* (1867—1914), Bucureşti, 1943, p. 48.
[24] Ibidem.
[25] Vasile Netea, op. cit., p. 368.
[26] Idem, p. 378.
[27] *1918 la români. Documente* ***e x t e r n e*** 1879—1914, voi. I, Editura Ştiinţifică şi **Enciclopedică,** Bucureşti, 1983, p. 237.
[28] Ibidem.
[29] Ibidem.
[30] Idem, p. 242.

[31] Arhivele Statului. Filiala Cluj-Napoca, **Fond** *Ministerul de interne al Ungariei.* **Copia raportului** lui Goluchowski. Neinventariat.

[32] Ibidem.

[33] Ibidem.

[34] Ibidem.

[35] Ibidem.

[36] Ştefan Pascu. *Făurirea statului naţional unitar român.* Bucureşti, 1983, voi. I, p. 262.

[37] Vezi Aurelia Bunea. *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul miş cării memorandiste.* în ..Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, 1969, fasc. 5, p. 82—93 şi fasc. 2 (1969,), p. 93—106.

[38] Ştefan Pascu, op. cit., p. 269.

[39] Arhivele Statului. Filiala Cluj-Napoca. *Fond Ministerul de interne unqar.* Neinventariat.

[40] Vezi Ştefan Pascu. C. Gh. Marinescu, *Răsunetul 'internaţional al luvtei românilor pentru unitate na ţională.* Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1980: Georee Moroianu. *Luvtele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană.* Bucureşti, 1922 (şi e-ditia în lb. franceză), D. Braharu. *Chestiunea ro mână în Italia în timpul Memorandului.* Sibiu, 1942. *C.* Gh. Marinescu. *LiQa culturală si Unirea Transil vaniei cu România,* Ed. Junimea. Iaşi, 1978 etc.

[41] Ştefan Pascu, C. Gh. Marinescu. op. cit., p. 77.

[42] Nedelcu Oprea, *Ecoul -procesului memorandixt In presa străină a vremii.* în ..Centenarul revistei Transilvania", Sibiu, 1969, Autorului îi aparţine cifra pe care am preluat-o noi.

[43] Idem, p. 95.

[44] Idem, p. 96.

[45] George Moroianu, op. cit., p. 38.

[46] Problema s-a bucurat' de un interes sporit în ultimii ani. Vezi M. Krajcovic, Slavanskâ politica v srednei Europe 1890—1901, Bratislava, 1971, Keith Hitchins *The Romanians of Transilvania and the Congress of Naţionalities,* in „The Slavonie and East EuropeanReview, voi. XLVIII, NR. 112 Jully 1970, p. 388—402; L. Botezan, M. Dan, *Contribu-tion ă l'etude des relation roumano-tchecoslovaques pendant Ies dernieres dâcennie du XIX siecle.* în „Nouvelles etudes d'Historie". voi. IV etc.

[47] *Actele Conferinţei Partidului Naţional Român, ţinută la 27 şi 28 octombrie 1890* ***în Sibiu,*** **Sibiu, 1891, *b.* li.**

[48] Vezi Milan Krajcovic, *Apariţia şi dezvoltarea colaborării românilor, slovacilor, sîrbilor şi croaţilor între 1890—1900,* în .„Anuarul Institutului de ' Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca," XXIV, 1981, p. 281 şi urm.

[49] Ibidem.

[50] O tratare în detaliu a acestei conferinţe la Vasile Vese, *Conferinţa extraordinară a Partidului Naţional Român din Transilvania* (23—24 iulie 1893), în „Acta Musei Napocensis," IV, 1968, p. 601—608.

[51] Apud *Tribuna,* X, nr. 224 din 8/20 octombrie 1893.

[52] Apud *Tribuna,* XI, nr. 204 din 27 septembrie/9 octombrie 1894.

[53] M. Krajcovic, Apariţia şi dezvoltarea ..., p. 289—290

[54] *Tribuna,* XII, nr. 168, din 27 iulie/8 august 1895.

[55] Cifrele variază de la autor la autor.Krajcovic dă cifra de 1000 de delegaţi. Alţi autori de 300.

[55] Programul şi cele două variante în Arhiva Institutului Teologic Sibiu, Fond Vasile Mangra Nr. 71—73.

[57] Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca. *Ugron Bartok către Agenor Goluchowski.* Fond Ministerul de Interne ungar, Neinventariat.

IMCHEIERE

Memorandul şi mişcarea generată de el au reprezentat momentul de vîrf al luptei de eliberare naţională a românilor din monarhia austro-ungară din a doua jumătate a secolului trecut. Evenimentele petrecute în intervalul 1892—1895, prin amploarea şi semnificaţia lor, au propulsat P. N. R.-ului în prim-planul vieţii politice din imperiu, au validat în opinia publică din Austro-Ungaria întreaga mişcare românească devenită purtătoarea de cuvînt a milioanelor de asupriţi, sîrbi, slovaci, ruteni, cehi, croaţi etc. Ele au însemnat în acelaşi timp primul avertisment de anvergură dat capului încoronat al statului asupra nemulţumirii prezente în mijlocul popoarelor care se considerau ameninţate în ceea ce aveau mai de preţ — fiinţa lor naţională.

Memorandul, prin complexitatea evenimentelor determinate, a marcat decisiv destinul comunităţii etnice româneşti pe toate planurile. A finalizat petiţionalismul, al cărui debut aparţine veacului al XVIII-lea, într-o manieră nouă, rezultată din înseşi schimbările produse în statutul românilor după 1867. A fost cea mai elocventă consecinţă a instituţionalizării în sens politic a mişcării naţionale, prin rolul asumat de către Partidul Naţional Român în solidarizarea tuturor segmentelor societăţii româneşti din monarhia habsburgică. Cu toate greutăţile inerente, provocate de factori pe care nu-i puteau controla, conducătorii partidului au demonstrat atît românilor, cît şi opiniei publice interna-

ţionale anvergura mişcării, aderenţa populară la obiectivele pe care ei le înscriseseră în programul lor politic.

Atît *Memorandul,* cît şi celelalte acte politice, *Memoriul studenţilor, Replica* etc. au însemnat orientarea definitivă spre Europa, exprimînd din acest punct de vedere un ataşament uşor de constatat la ideile democratice ale vremii. Apelul la Europa democrată provenea din însuşi democratismul mişcării naţionale româneşti în care ideea libertăţii ocupa locul principal. Evenimentele anilor respectivi au deschis calea spre opinia publică europeană, au favorizat în timp europenizarea problemei româneşti, beneficiind în acest sens de largul concurs al României.

Anii 1892—1895 au produs o apropiere de importanţă majoră între naţionalităţile din imperiu, românilor revenindu-le din acest punct de vedere rolul principal. Tendinţele manifestate cu mult înainte de mişcarea memorandistă au fost sporadice, fără eficienţă în planul luptei politice. Abia în timpul acestor evenimente se produce instituţionalizarea cooperării dintre naţionalităţi prin Congresul din 1895. Chiar dacă formula găsită a fost efemeră, ea a demonstrat posibilităţile ample care stăteau în faţa popoarelor, identitatea deziderateloi politice fiind relevată mai cu seamă în toamna anului 1918.

Pentru partidul naţional, *Memorandul* şi mişcarea populară rezultată au avut consecinţe multiple. In primul rînd, au demonstrat inutilitatea apelului la împăratul rămas fidel compromisului încheiat în anul 1867. Loialismul, „patriotismul" dinastic faţă de Curtea de la Viena au cunoscut o erodare continuă, locul lor fiind ocupat, firesc, de România spre care se îndreaptă de acum încolo speranţele. Momentul s-a repercutat profund asupra tuturor românilor,

a dus la intensificarea pe toate planurile a luptei pentru unitate naţională. Evenimentele din Transilvania au înlăturat, după spusele lui I. Raţiu, „sentimentalismul" care exista în mişcarea naţională din România, transformînd-o într-o acţiune politică pragmatică, de amploare, în care compasiunea a lăsat loc actului politico-cultural conectat în exclusivitate la ideea României Mari.

Mişcarea memorandistă a validat în plan politic general românesc o generaţie nouă, denumită semnificativ a Marii Uniri. In mijlocul confruntărilor aspre, au apărut numele celor care aveau să înfăptuiască, la 1 Decembrie 1918, unirea Transilvaniei cu România. Tineri fiind, cu temeritatea vîrstei lor, s-au angajat în lupta politică a acelor ani Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiş, Teodor Mihali, Ştefan C. Pop, I. Suciu şi mulţi alţii. A fost generaţia care a determinat, prin dinanismul ei, ruperea cu tradiţia, schimbarea tacticii şi a programului P. N. R. în anul 1905. Prin maniera conceperii acţiunii politice, prin curaj şi abilitate, ei s-au constituit în politicieni în sens modem, eliminînd diletantismul şi sentimentalismul, plasînd în ultimă instanţă actul politic într-un context general european. A fost, fără îndoială, una dintre urmările cele mai importante ale mişcării memorandiste. Implicarea acestei generaţii în viaţa partidului a marcat o delimitare clară între tradiţie şi inovaţie. Din acest punct de vedere, *Memorandul,* cu toate că demonstrează sfîrşitul unei ere, înseamnă implicit începutul uneia noi, a „noului activism".

Anii 1892—1895 au adus pe scena acţiunii poli-* tice masa poporului român, fapt dovedit de larjga audienţă a *Memorandului* în rîndurile sale. Era rezultatul schimbărilor, al transformărilor petrecute

în comunitatea românească, în plan economic, **dar** şi cultural. Clasa de mijloc îşi făcea simţită **tot** mai mult prezenţa conferind P.N.R.-ului suportul vital pentru existenţa lui şi a mişcării naţionale în toată complexitatea manifestărilor. Conştiinţa naţională, ideea unităţii stimulate de *Memorand* şi de către mişcarea generată de el au cunoscut un proces continuu de generalizare, îngroşînd rîndurile celor ce aveau să înfăptuiască România Mare.

LE MEMORANDUM DE 1892. *UH* APPEL ADRESSE PAR LES ROUMAINS Â L'EUROPE DEMOCRATIQUE

Dans l'evolution du mouvement naţional roumain de la seconde moitie du XlX-eme siecle on a distingue, corame une nouvelle composante, d'une importance majeure, son orientation vers l'opinion publique europeenne. C'etait une tentative pleine de significations, un effort de franchir le cadre naţional, en appelant â l'appui des autres peuples en faveur de la justesse de la cause roumaine.

La decision prise en ce sens a ete le resultat des accomplissements qui ont eu lieu dans le mouvement naţional de Transylvanie et de Roumanie apres la conquete de Pindependence d'Etat â la suite de la guerre victorieuse des annees 1877—1878. La constitution du Parti National Roumain lors de la Conference de 12—14 mai 1881, Ies initiatives prises par la Roumanie dans le domaine de sa politique etrangere ont constitue Ies bases qui ont genere la prise en consideration du facteur externe qui pouvait servir â la lutte pour la liberation naţionale des Roumains de l'Empire austro-hongrois.

Le Memoire de 1881/1882, qui a joui d'un accueil favorable dans Ies pays europeens, a constitue le premier pas dans cette direction. Ce succes de debut a determine Ies dirigeants du parti naţional â inclure dans la resolution finale de la Conference

de 1884 la decision d'intensifier l'action de propagande au-delâ des frontieres egalement, „pour eclairer l'opinion publique â l'interieur et *a* l'etranger â l'aide de la presse periodîque aussi.

L'idee d'elaborer un nouveau Memorandum commence â germer dans l'esprit des dirigeants du mouvement naţional des 1883, apres l'accueil tres favorable fait au Memoire de 1881, tant â l'interieur du pays qu'en Europe.

La Conference naţionale du P. N. R. ouverte le l[er] juin 1884, s'est deroulee sous le signe de l'evidente ascension du mouvement naţional roumain. Pour une large part, ce progres etait du â la pan>-tion, â partir du mois d'avril 1884, du grand quotidien „Tribuna" (La Tribune) de Sibiu. „Tribuna" et ses collaborateurs — qui representerent pendant preş de deux decennies l'aile gauche du P. N. R. — se caracterisaient par l'esprit critique et polemique des articles, mais aussi par leur grande objectivite. Des ses premiers numeros, ce journal prit pour devise: „Cest â Bucarest que la soleil se leve pour nous." L'on montrait ainsi clairement qu'il s'orientait vers la Roumanie, ses redacteurs et ses collaborateurs tant des partisans fervents de la lutte pour l'unite naţionale. Le journal „Tribuna" a egalement con- ' tribue â promouvoir l'idee d'un nouveau Memorandum qu'il a soutenue avec vigueur dans ses colonnes.

La decision de ce Memorandum a ete prise le 3 juin 1884 pendant Ies travaux de la Conference et on fit appel, de nouveau, â Vincenţiu Babeş pour le rediger et de presenter au Comite Central National au moins de septembre, la meme annee. Mais cette fois Babeş ne s'acquitta pas de la tâche qu'on lui avait confiee, provoquant ainsi des discussions et des disputes entre Ies dirigeants roumains, ce qui eut pour effet l'ajournement de l'elaboration du Memorandum, bien que la presse roumaine („Gazeta Transilvaniei" et „Tribuna" no-

tamment) ait publie plusieurs articles en faveur d'une prompte redaotion du document. Jl devait s'ecouler encore pas mal de temps avânt que — lors de la Conference de 1887 — cette question fut discutee en detail. Au cours des debats, plusieurs opinions furent exprimees au sujet du Memorandum. Saisissant le sens des changements qui se produisaient dans l'arene internaţionale, du clivage qui s'operait entre Ies deux grandes alliances politiques et militaires, Ies dirigeants des Roumains deciderent de tirer profit des nouvelles conjonctures, reafirmant Ies objectifs de leur lutte. Ils se proposerent de manifester ouvertement leur oposition au dualisme, d'exprimer leur mecontentement â l'egard de la politique des gouvernements bourgeois-agrariens hongris. On decidă, a la reunion du Comite Central du 30 aout, que Iuliu Coroianu et Aurel Mureşianu elaborassent deux projets de memorandum qui fussent discutes ensuite par Ies dirigeants du parti. Dans une lettre datee 3 juin 1888 et adressee â Aurel Mureşianu sur la maniere de rediger le Memorandum, Ioan Raţiu precise: „Selon moi, ii doit etre aussi court que possible, mais ii doit contenir toutes nos doleances; . le style doit etre diplomatique, Ies mots aimables mais non serviles; le Memorandum doit dire la verite et combattre le systeme et le regime, mais non la nation magyare; lâ ou l'on ne saurait eviter de combattre l'element magyar, ii faut se bomer â attaquer Ies aristocrates et Ies privilegies, car ce sont eux qui sont et furent nos ennemis implacables, alors que le peuple magyar et le peuple szekler ont ete comme nous, taillables et corveables a morci."[2] A la fin de l'annee, on discuta Ies deux projets. Cest le texte de Iuliu Coroianu qui fut accepte car le ton etait plus equilibre et Pargumentation historique, reduite par rapport aux memoires anterieurs, etait dument proportionnee. L'autre texte, redige par le

le journaliste A. Mureşianu de Braşov, s'ecartait de la ligne traditionnelle et critiquait la politique imperiale â l'egard des Roumains. Cest pourquoi on renonca â ce texte d'Aurel Mureşianu, qui, â cause de cela, adopta par la suite une attitude tres reservee envers toute cette action. Jusqu'â la date ou ii fut presente â l'empereur, le Memorandum subit de nombreuses modifications dîies aux evenements qui se produisirent dans l'empire apres 1888. Le Mouvement d'independance de la Hongrie avait deteriore Ies rapports entre Vienne et Budapest, et Ies dirigeants roumains considererent que le moment etait propice â la presentation du Memorandum â l'empereur, lequel d'ailleurs s'alarmait au sujet de la situation politique en Transylvanie. Mais Ies dissensions qui se produsirent au sein du Parti National determinerent rajornement du depart des ses emissairea pour Vienne. D'autre part, une polemique intervin entre Ies etudiants roumains et Ies etudiants hongrois. En 1891, â Bucarest, Ies etudiants roumains publierent le „Memoire de la jeunesse universitaire roumaine sur la situation des Roumains de Transylvanie et de Hongrie", et l'adresserent â l'opinion publique europeenne; Ies etudiants hongrois des universites de Cluj et de Budapest y repondirent. Les etudiants roumains des universites d'Autriche-Hongrie, qui avaient â leur tete un etudiant de Graz, Aurel C. Popovici, ne tarderent pas â repliquer au memoire des etudiants hongrois.

Publiee dans des langues de grande circulation et s'appuyant sur des documents historiques, juridiques, statistiques etc. cette „Replique" eut un tres grand retentissement en Europe. Le succes de l'action des etudiants roumains determina les dirigeants du Parti National â prendre les mesures necessaires pour deposer au plus tot le Memorandum.

Dans Ies disputes qui eurent lieu au sein du
ati, Ioan Raţiu intervint d'une maniere decisive;

en sa qualite de vicepresident, ii convoqua une conference â Sibiu pour le 20 janvier 1892. La groupe Babeş-Mocioni qui s'etait prononce contre l'envoi du Memorandum â Vienne fut combattu par Ies participants et Ioan Raţiu fut elu president du Parti National Roumain. II partit pour Bucarest oii ii s'entretint avec certains hommes politiques de Roumanie qui se declarerent d'accord avec Ies intentions des Transylvains. De retour en Transylvanie, Raţiu, Lucaciu et Coroianu curent, Ies 25 et 26 marş, de nouvelles consultations aves Ies autres membres de la direction du parti et deciderent de se rendre â Vienne au cours du mois de mai afin de solliciter, une audience â l'empereur.

Le Memorandum se proposait d'exposer]es raisons qui avaient pousse Ies Roumains a s'adresser de nouveau â l'empereur et cela â une date qui, precisement, coincidait avec l'aniversaire d'un quart de siecle depuis l'insfauration du dualisme et avec le centenaîre de cet autre important memoire qu'avait ete le Supplex.[3] Aussi, pour refaire Ies prjncipales etapes de la lutte revendicative des Routmains transylvains, le Memorandum represente-t-il sans aucun doute la synthese d'une epoque de leur histoire dont Ies debuts remontent au XVIIP siecle. En tant que document politique de grande envergure, ii etablit Ies liens intimes qui rattachent le moment du Supplex et celui de 1848 et en meme temps ii rend publique la protestaţien des Roumains de Transylvanie contre le dualism conclu en 1867; l'on y souligne une fois de plus la perte des anciennes libertes usurpees — une â une — par Ies nations privilegiees, Ies Hongrois, Ies Saxons et Ies Szeklers. Mais, pour la premiere fois dans un document politique, le texte du Memorandum, l'on affirme que le feodalisme avait frappe surtout Ies Roumains Ies ayant depoilles le leurs droit naturels. Cette affirmation avait pour but de remettre

en cause la question du servage aboli par Ies patentes foncieres de 1853—1854 â la suite de laquelle ron entrevoyait l'institution de la „liberte" sociale. L'abolition du servage avait fait esperer aux Roumains de se voir remis dans la situation de natio^-nalite aux droits politiques egaux â ceux des Hongrois et qu'elle entrainerait la suppression des privileges de la noblesse, celle-lâ meme qui, â la Diete de 1790—1791, avait promulgue Ies principales lois dirigees contre Ies Roumains.

Cependant, l'accent primordial du Memorandum se pose sur le dualisme et sur ses consequences pour Ies Roumains. Des Ies premieres phrases, Ies auteurs expriment leur mecontentement quant â la politique inauguree en 1867. Ainsi, disent-ils, „decus par la situation creee par le systeme de gouvernement instaure en 1866—1868 de meme que par l'evolution de notre vie publique, depuis lors, apres toutes ces tristes experiences, ils n'ont plus aucune confiance dans la Diete de Budapest et dans le gouvernement hongrois."[4] La deposition meme du Memorandum â Vienne et non pas â Budapest — eomme l'aurait exige la subordination directe de la Transylvanie â la Hongrie par suite de la reorganisation administrative de l'empire en 1867 — avait pour but de marquer une fois de plus, de la part des Roumains, la non-reconnaissance du dualisme. Et Ies auteurs du document le dirent clairement: „Les Roumains ont accueilli avec anxiete cette reforme radicale du systeme de gouvernement car les mesures preparant cette nouvelle organisation indiquaient des tendances vers une politique interne erronee et dangereuse."[5]

Tour â tour, le Memorandum analyse les lois votees aures 1867 et devoile leur caractere tellement antinaţional qu'elle ne furent que de veritables attentats â l'existence naţionale de la nation majoritaire en Transylvanie. Comme ii faut s'y attendre, la loi electorale jouit d'une place â part. En effet,

Tetablissement du cens â un revenu d'au moins 84 florins excluait d'emblee la grande masse des Rour mains de l'exercise d'un droit civique elementaire. Or, du fait qu'en Hongrie ce revenu etait plus facilement realisable, par Ies agriculteurs, grâce â une plus grande productivite du sol, ii n'etait pas rare de trouver en Transylvanie des villages de 2000 â 3000 habitants dont un seul ne puisse exercer son droit de vote pour la raison exposee ci-dessus. Comme â cette discrimination s'ajoutaient Ies abus oommons durant Ies elese s'ajoutaient Ies abus commis durant Ies elections meraes, Ies Roumains de deciderent â recourir â la resistance passive pour signaler qu'ils ne reconnaissaient pas le Parlement et le gouvernement de Budapest.

Suit l'examen critique d'autres lois: celle de l'organisation administrative des villes-muncipes, celles qui frappaient renseignement religieux et celles qui portent atteinte â l'autonomie de l'Eglise roumaine, enfin celle de la presse, qui entravait toute liberte d'expression et metait en danger 1'exi.stence dun journalisme de langue roumaine.

Particulierement digne d'interet est l'appreciation des auteurs du Memorandum quant au perii que ces lois representaient pour chacune des nationalites comprises dans l'Empire austro-hongrois: „Des Portes de Fer â Leithe, de l'Adriatique aux sommets des Carpates galiciennes, le pays est secoue par des trou^ bles continuels et saisi d'un profond mecontentement." Aussi, la derniere pârtie du texte montre-t-elle que Ies Roumains etaient arrives â]a conviction que seule „la fraternisation sincere des peuples pourrait assurer le developpement pacifique" des nationalites et qu'ils nourrissaient le ferme espoir que „Ies interets legitimes de tous Ies peuples composant l'Etat hongrois multilingue"[6] allaient amener la realisation de l'egalite entre Ies nationalites. ,» ,

On se demande pourquoi Ies Roumains choisirent de s'adresser directement â l'empereur tout en critiquant l'acte politique de 1867, le dualisme, qui, en fin de compte, avait ete son oeuvre. La reponse est donnee par le texte du Memorandum meme: „Les Roumains ont recu avec soumission l'etat de choses nouvellement cree par le dualisme, le tenant pour passager et ont subi avec une inlassable patience les injustices qui leur ont ete faites pendant un quart de siecle."[7]

Maintenant que les relations austro-hongroises empiraient, le Memorandum fut presente â Vienne et non pas â Budapest. En effet, les manifestations provoquees par l'aniversaire de la revolut ion hongroise de 1848—1849, la celebration de l'aniversaire de Lajos Kossuth et l'influence croissante du Parti de l'independance dans la vite politique de la Hongrie, avaient de quoi eveiller parmi Ies Roumains l'espoir que l'empereur reviendrait â present â la formule d'Etat d'avant 1867, restituant aux provinces de l'empire leur autonomie. Des lors, dans la mesure ou un memoire adresse â l'empereur pouvait le faire, le document de 1893 entendait protester contre le dualisme et contre sa principale consequence pour la nation roumaine de Transylvanie, la perte de l'autonomie de leur pays, si necessaire au developpement politique socio-economique et culturel et representant — aux yeux des chefs du mouvement naţional — l'etape preliminaire, dans la voie de l'union du peuple roumain.

Par ailleurs, en tant que document politique, le Memorandum s'inscrit dans la vieille tradition de „l'esprit petitionnaire" inaugure au XVIIP siecle par le Supplex. La reprise des idees qui s'etaient trouvees â la base de cellui-ci et de tous les raemoires ulterieurs voulait precisement marquer la continuite d'un mouvement naţional actif et sachant toujours tirer parti des changements poli-

tiques survenant dans l'Etat; le Supplex et Ies autres petitions avaient ete deposes lorsque Ies rapports entre l'empereur et la Hongrie etaient douteux ou bien lorsque l'annexion de la Transylvanie â la Hongrie devenait une des questions oentrales de la politique de l'aristocratie hongroise, de meme, â present, le Memorandum — presente â Vienne meme — etait destine â prevenir la perte de l'autonomie de la Transylvanie et â reclamer au moment opportun Ies droits supprimes anterieurement.

Le sort du Memorandum ressemble, â bien des egards, â celui du Supplex. Le 28 mai 1892, quelque 300 representants des Roumains de Transylvanie arriverent â Vienne pour aceompagner Ies dirigeants du P. N. R. qui devaient remettre â l'empereur ce memorandum. Ioan Raţiu se presenta le jour meme au chef de la Chancellerie imperiale, le baron Braun. Au cours de leur entretien, le functionaire imperial montra assez clairement quelle etait la position de la Cour â l'egard des Roumains. II declara que Ies demandes contenues dans le Memorandum entraient dans Ies competences du gouvernement hongrois et qu'une audience â l'empereur ne pouvait etre obtenue qu'apres l'approbation de Budapest. Les demarches de Raţiu, Ies manifestations de sympathie des etudiants serbes, croates, tcheques et slovaques ne reussirent pas â persuader l'empereur Francois-Joseph de revevoir la delegation roumaine.

Du reste, des le 23 mai 1892, le premier ministre hongrois, le comte Gyula Szapary, avait informe Francois-Joseph dans un rapport detaille qu'une delegation roumaine avait l'intention de venir â Vienne afin de lui remettre un memorandum. II lui avait egalement fait part du contenu de ce memorandum: „En leur qualite de delegues des Roumains, des citoyens de langue roumaine de Hongrie ont decide de presenter â Votre Majeste, â Vienne,

Ies doleances des Roumains, contre le gouvernement hongrois, formulees dans un memorandum."[8] Cette lettre du premier ministre hongrois avertissait le monarque et lui demandait de ne pas prendre en consideration Ies demandes (justifiees) du peuple roumain.

Le 1er juin 1892, Raţiu remit le memorandum au chef de la chancellerie imperiale qui, apres que la delegation eut quitte la viile, l'envoya au cabinet hongrois. Celui-ci, sans meme ouvrir Penveloppe qui contenait le Memorandum, l'expedia par poşte â Turda, â l'adresse de Ioan Raţiu. L'action des Roumains avait, semble-t-il, echoue. Mais, â leur retour de Vienne, Ies dirigeants roumains s'adresserent au peuple dans l'intention de declencher un puissant mouvement populaire. In etait clair t.'.i'on ne pouvait plus perseverer dans la methode des petitions et des memoires adresses au monarque et qu'il fallait trouver d'autres moyens, capables d'entraîner toutes Ies forces sociales qui avaient interet â soutenir la lutte pour la liberte naţionale et sociale.

Le gouvernement de Budapest prit des mesures severes contre Ies „memorandistes" — c'est ainsi qu'on appelait Ies auteurs du Memorandum — et alia meme jusqu'a Ies appeler en justice. Le 13 mai 1893, on annonţa que le gouvernement avait engage des poursuites penales pour delit d'agitation contre l'idee d'un Etat hongrois. Des que cette decision fut publiee, de grands mouvements populaires de solidarite avec Ies dirigeants du Parti naţional eurent lieu dans toute la Transylvanie. Le gouvernement s'efforca de montrer que la position exprimee dans Ies pages du Memorandum n'est pas partagee par toute la nationalite roumaine. Ces insinuations determinerent la convocation d'une conference naţionale qui s'est tenue Ies 23 et 24 juillet 1893 â Sibiu. Plus de 3000 paysans, intellectuels et

artisans venus de differents villages de Transylvanie ont suivi Ies travaux de cette conference â laquelle ont egalement participe des representants de la presse et des universites de Roumanie. Les discussions qui eurent lieu â cette oocasion firent ressortir que le Memorandum etait, sans conteste, l'oeuvre du peuple tout entier qui, par ses representants, approuvait l'action entreprise par la direction du Parti National et se solidarisait avec elle.

Un vaste mouvement — auquel la peuple adhera sans reserve — se declencha apres la conference. Le gouvernemen s'alarma de l'ampleur des manifestations; ii se hâta de prendre des mesures pour renforcer la gendarmerie et transfera Ies unites militaires composees de Roumains dans d'autres provinces de l'empire.

Cest sous l'impulsion du proces intente aux auteurs de la „Replique" que se developpa le mouvement populaire. Les categories sociales les plus diverses prirent position en faveur de A. C. Popovici et de ses camarades. De nombreux jeunes gens ont parcouru au cours de l'automne 1893, des dizaines de villages de Transylvanie pour determiner les paysans â soutenir l'action en faveur de leurs collegues cites â comparaître devant de Tribunal de Cluj. Cest ainsi que le journaliste Ioan Rusu Şirianu d'Arad a visite, au mois de septembre, plus de 30 villages situes dans les regions de Brad et de Bihor. Des centaines de lettres de solidarite avec Ies etudiants roumains ont ete envoyees au gouvernement qui Ies avaient traduits en justice.

A l'instar de Rusu Şirianu, les professeurs Vasile Goldiş et Vlaicu Arsenie ont parcouru les villages aux alentours de Braşov, tenant des discours et recueillant plus de 2 000 florins, necessaires â ce que la delegaţion de Braşov puisse partir pour Cluj.

Le mouvement avait atteint une telle ampleur que le prefet du departement de Făgăraş demanda, le

4 octobre 1893, que dos mesures soient prises pour reprimer Ies manifestations roumaines. Les prefets des departements de Negrad, Zolyom, Tolna, Poznny, Zemplen (Hongrie), Cojocna etc. reclamerent â leur tour le durcissement des mesures restrictives. Au debut de janvier 1894, le ministre de l'interieur, Hieronymi, obtint de la part du ministre de la Guerre, le renforcement de l'armee dans la zone des villes d'Alba Iulia, Abrud, Sibiu, Orăştie, Cluj et Bistriţa ou les mouvements populaires avaient atteint une tres grande intensite.

Le proces des „memorandistes" devait s'ouvrir le 7 mai 1874, â Cluj. A mesure que cette date approchait, les manifestations gagnaient en ampleur Avânt de se rendre â Cluj, les membres du comite naţional habitant Sibiu organiserent un rassemblement auquel ont participe de nombreux paysans, Ils declarerent publiquement leur adhesion aux idees du Memorandum et exprimerent leur solidarite avec ceux qui etaient traduits en justice. Ainsi, le voyage â Cluj s'est-il transforme en une extraordinaire manifestation populaire. A Copşa Mică, le train etait attendu par quelque 10.000 paysans et, jusqu'â Blaj, ii passa entre deux haies de paysans venus par milliers. 4.000 paysans venus des villages voisins se trouvaient dans la gare de Teiuş et dans la campagne environnante. Des milliers d'autres paysans attendaient leurs dirigeants â Aiud, Uioara, Cucerdea.. .[9]

Des manifestations semblables euret lieu â Bistriţa lors du depart pour Cluj de Gavril Tripon et de Gherasim Domide, â Şimleu, lors du depart de Gheorghe Pop de Băseşti, ainsi cu'â Chişineu-Criş d'ou est parti Mihail Veliciu.

Dans toutes les villes et tous le villages de Transylvanie des preparatifs etaient faits pour envoyer â Cluj des delegations impressionnantes. 26 wagons bondes sont venus de Braşov 5.000 personnes sont

venues de Teiuş, 2 000 d'Arad. Les „moţi", habitants de la region des Monts Apuseni, sont partis â pied, avec 200 chevaux charges de sacs contenant des vivres. Preş de 40.000 Roumains venus de tous les coins de la Transylvanie se trouvaient â Cluj au moment de l'ouverture du proces. Ceux qui etaient restes â la maison envoyaient de longues lettres, signees par des centaines de personnes, dans lesquelles ils exprimaient leur solidarite avec les auteurs du Memorandum. Des lettres pareilles vinrent de Braşov (signees par 460 personnes), de Tilişca (signees par 271 personnes), de Boita (par 328 personnes), d'Alămor (par 230 personnes).

A Cluj, des reunions populaires eurent lieu. Ioan Raţiu et Vasile Lucaciu y prononcerent des discours dans lesquels ils stigmatisaient la politique reactionnaire des classes dominantes et exprimaient leur confiance dans la poursuite de la lutte implacable pour la cause de la nation roumaine. Un manifeste intitule „Au peuple roumain" a ete redige â cette occasion. II considerait le Memorandum comme l'oeuvre du tout entier et soutenait de nouveau, avec energie, le programme revendicatif du P. N. R. Au nom de ceux qui s'etaient rassembles â Cluj, une delegation composee des paysans Teodor Onişor, Nicolae Herlea et Gavrilă Trifu partit pour Vienne afin de remettre une lettre de protestation a l'empereur. Bien que celui-ci ne les recut pas non plus en audience, la lettre laissee au chef de cabinet protestait non pas moins contre le proces de Cluj.

Le grand proces des „memorandistes" ouvert le 7 mai 1894 se deroula dans un climat de grade agrtation parmi les Roumains. Les 29 inculpes avaient tout autant de defenseurs: avocats, journalistes, hommes de culture, comme Aurel Mureşianu, Aurel Isac, Ştefan Cicio-Pop, Valeriu Branişte et merne des avocats slovaques comme Milos Stefanoviei, Matus Dula, Ştefan Fainor, ou le Serbe Emil Ga-

vrilla. Les debats durerent jusqu'au 27 mai, offrant â certains occasion de plaidoiries remarquables comme celle de Iuliu Coroianu, de Ioan Raţiu, Vasile Lucadu, Teodor Mihali, Gavril Tripon etc. lesquels declarerent que le Memorandum etait l'oeuvre du peuple tout entier et que, partant, l'accuse" dans ce proces, etait la nation roumalne tout entiere et non quelques personnes privees seulement. Au nom de ses camarades, Ioan Raţiu a declare que ce que l'on jugeait â Cluj etait, en fait, le droit du peuple roumain â l'existence. Or, „l'existence d'un peuple ne saurait faire l'objet d'un debat: ii lui suffit de s'affirmer."

Quinze des 29 accuses furent condamnea â des peines de prison allant de *6* mois â 5 ans qu'ils devaient purger â Seghedin et â Vacz.

Le retour des accuses acquites chez eux donna lieu â des manifestations de sympathie. Dans les villages et dans les gares, des milliers de paysans leur firent un accueil chaleureux. L'attitude de la paysannerie, son adhesion totale â la cause des „memorandistes" a transforme cette action en une large mouvement de masse. Le caractere populaire du mouvement „memorandiste" etait le resultat de l'inlassable activite deployee par le Parti National Roumain, la consequence du developpement de la conscience naţionale.

Apres les reactions favorables de l'opinion publique europeenne au memoire de 1881, l'id^e de faire du sort des Roumains et des autres nationalites un probleme europe"en trouva, dans le mouvement du Memorandum, une bonne occasion de rendre plus intenses les actions de propagande â l'e'tranger. L'activite des Roumains de Transylvanie allait jouir d'un appui substantiel de la part de l.i Roumanie, ou, dans les milieux de la presse, politique et culturelle, certaines relations personnelles profitables avaient *âte* etablies avec diff^rentes per-

sonnalit&s europeennes. Ainsi, la creation, en decembre 1890, de la „Ligue pour l'unite culturelle des Roumains" fut un evenement particulierement important qui contribua d'une maniere decisive â soutenir la lutte du peuple roumain a l'interieur aussi bien qu'â l'exterieur. L'un des principaux objectifs de son activite fut l'information systematique et par tous Ies moyens de l'opinion publique europeenne, afin de la rendre solidaire â la cause du peuple roumain. Sans ostentation, mais avec insistance, l'activite de la „kigue" deployee â l'exterieur rallia de nombreux defenseurs dans tous Ies milieux sociaux de France, Italie, Belgique, Grande-Bretagne, Espagne etc. et meme parmi Ies officiels — ministres, parlementaires, journalistes — autant de personnalites dont l'influence n'etait pas â negliger dans la vie politique internaţionale.

Dans l'organisation des actions entreprises par Ies sections externes de la „Ligue culturelle", l'element le plus dynamique fut sans doute constitue par Ies etudiants roumains â l'etranger; ceux-ci, comme membres de ces sections, redoublerent leur activite au cour du mouvement des „memorandistes." A Paris et Anvers, par exemple, ils reussirent â attirer l'attention de l'opinion publique sur Ies evenements. Cest sous l'influence de la „Ligue" que fut publie le „Memoire des etudiants universitaires roumains" qui pre"sentait â l'opinion publique europeenne la situation dans l'empire austro-hongrois, l'oppression des nationalites non-hongroises et non-allemaiades. Adresse aux intellectuels et aux hommes politiques, ce memoire marquait le debut d'une action sans prăcedent, menee de concert par Ies Transylvains et par Ies Roumains de l'interieur du royaume. Grâce aux etudiants qui suivaient Ies cours dans Ies principaux centres universitaires d'Europe, ce document a ete amplement commente dans Ies joumaux *Le Figaro, Ea France, ta Verite, te Memorial diploma-*

tique (Franee), *he Precurseur* (Belgique) ete. Des exemplaires ont ete expedies au celebre homme politique anglais W. Gladstone et â d'autres personnalites de France, d'Italie, de Belgique ete.

La râponse des etudiants hongrois â ce memoire a eu pour consequence une intensification de ce mouvement â l'exterieur. La jeunesse estudiantine roumaine donna alors un magnifique exemple de patriotisme montrant qu'elle portait au peuple un ind£fectible deVouement. Les etudiants transylvains qui suivaient les cours des universitâs de l'empire protesterent dans leur celebre *Replique*. Celle-ci fut redigee â l'initiative d'Aurel C. Popovici, 6tudiant en medecine â Graz, avec le concours de se» collegues de Budapest, Vienne et Cluj. Bien que jeune, Popovici se faisait remarquer par son esprit d'organisation maniere dont ii avait prepare ce document, un homme politique averti et 6nergique, oapable de coordonner tout ce mouvement. II entra en contact avec les etudiants roumains de Paris et d'Anvers et crea des comites charges de recueillir des informations et des materiaux concernant la situation des Roumains de l'empire d'Autriche-Hongrie. Dana sa correspondance avee ceux qui avaient ete designes pour rediger les differents chapitres, Popovici exposait sa conception sur le role de ce document dans l'accroissement de l'interet que l'opinion publique portait â la cause roumaine. C'etait une sorte de prelude â l'echo que le Memorandum allait susciter â l'etranger. Selon Popovici, le but principal de la *Replique* etait de s'adresser â l'Allemagne pour que celle-ci intervînt aupres du gouvernement de Budapest afin qu'il analyse la situation des.Roumains de Transylvanie. Popovici cherchait â exploiter le role de l'Allemagne dans la Triple AUianee en attirant l'attention sur les controverses existant au sein de la monarchie dualiste et qui, en

cas de guerre, risquaient d'avoir des conse"quences graves pour ce bloc politique et militaire.

La Replique des etudiants a ete imprimee en 15.000 exemplaires dont 4.000 en francais, 4.000 en allemand et 2.000 en italien. Elle a ete difusee dans Jes principaux pays europeens avec le concours des sections de la „Lique" de Paris et de Bruxelles ainsi que par l'intermediaire de plusieurs journaux influents.

La diffusion de ce document fut une briliante reussite. Les autorites hongroises, alarmees par l'ampleur de ce mouvement eurent recours â des extremes pour punir les coupables auxquels elles intenterent un proces precedant celui des „memorandistes", ce qui crea un etat d'esprit favorable au mouvement du Memorandum et contribua â lui donner encore plus d'ampleur. Preludant au mouvement du Memorandum la *Replique* s'y integre — depuis sa teneur jusqu'au sort de ses auteurs.

La *Replique* et le proces de ses auteurs eveillerent des echos profonds parmi les peuples opprimes de 1'empire austro-hongrois. Les journaux „Zastava", „Obzor", „Agramer Tageblatt", „Hrvatska" et „Dalmacia", ainsi que des journaux slovaques („Norodnie Noviny"), polonais („Dziennik Polsid"), allemands (Deutsches Volksblatt", „Siidosterreichische Post" ete.) publierent des fragments de ce document, accompagnes d'amples commentaires. En Allemagne, la presse reservait egalement une grande place â la *Replique* en exprimant la vive crainte que lui inspirait le fait que la politique du gouvemement hongrois pourrait de"terminer une deterioration des rapports avec la Roumanie, laquelle ne voyait pas d'un bon oeil la politique du gouvernement hongrois l'egard des Roumains. Cest ainsi que le „K61nsiche Zeitung" — faisant ressortir la difference qu'il y avait entre l'attitude du peuple roumain â l'egard de l'adhesion de la Roumanie â la Triple-

Alliance et la position du roi Charles Ier — montrait que la politique intereure de la Hongrie empâchait Ies gouvernements roumains de lier plus etroitement leur pays â l'Autriche-Hangrie et â l'Allemagne, car ils devaient tenir compte de „la voix de peiiple", hostiîe â cette alliance.

A l'autoinne de l'annee 1892, A. C. Popovici partait pour l'Italie ou ii visita Milan, Turin, Rome, Naples et Florence et remit personnellement des exemplaires de la *Replique* â plusieurs de ses connaissances. II fut seconde par le roumanophile Roberto Fava, connaisseur averti des realites roumaines. Les journaux italiens „L'independente" (Brescia), „ta Provincia" (Mantoue), „Riforma" (Rome), „Corriere della sera" (Milan), „II Foro Romangolo" (Ravenne) etc. exprimaient, tous, Ies memes appreciations surtout lorsqu-iJs soulignaient que la question roumaine etait une affaire europeenne.[10]

En France, la revue „La Republique Francaise" etait â la tete de la campagne en faveur des Roumains. EUe publia, sous la plume de Felix Leseur, une serie d'articles consacres â la *Replique*[11]. „L'Observateur francais", „La France nouvelle" etc. se joignirent â cette publication.

La *Replique* jouit d'un accueil egalement favorable en Belgique; „La Reforme" (Bruxelles), „L'Independance belge", le journal flamand „Het Handelsblad van Antervvepen" apporterent une importante contribution â l'information de l'opinion publique sur le contenu de ce document significatif pour la lutte des peuples de l'Europe centrale et occidentale pour la conquete de leur liberte.

Les echos de la *Replique* s'etaient â peine eteints que l'opinion publique europeene prenait connaissance du Memorandum ainsi que des mesures decidees par le gouvernement contre ses auteurs. L'initiative

des etudiants roumains, la p«rseverance avec laquelle ils cherchaient â faire connaître le sort de leur peuple ouvrirent un vaste champ d'action qui allait donner une dimention internaţionale encore plus grande au Memorandum et au proces. On peut affirmer avec certitude que le mouvement estudiantin prepara l'opinion publique comme le souhaitaient de nombreux leaders du Parti naţional. Celui-ci collabora ătroitement avec la „Ligue" qui lui aocorda un appui substantiel. Des journalistes de France, d'Italie, d'Allemagne etc. assisterent aux debats du proces de Cluj et informerent leurs lecteurs sur question roumaine qui, â cette epoque, se trouvait, semble-t-i], au centre de l'attention de l'opinion publique europ£enne. Grâce aux mesures prises en temps utile, quelque 500 articles qui traitaient de la question roumaine, de l'histoire et de la culture roumaines ont et£ publies dans la presse italienne, belge, francaise, suisse, neerlandaise, americaine, nisse etc. Le journal francais „L'Etendard" ecrivait au sujet de la question roumaine: „Parmi Ies question qu'on agite dans l'Orient europeen, aucune n'a un caractere plus aigu que celle de la Transylvanie, cette province roumaine annexe'e aux termes du pacte dualiste."[12] „Le Nord" mentionnait que le proces des auteurs du Memorandum etait „pe plus grand proces politique de ce siecle,"[13] ce qui correspondait du reste â la realite. Les articles publies dans „L'Europe", „La Gazette de France", „L'Echo de Paris", „Le Journal des debats" etc. ont *âte* unanimes â consideYer les evenements de Transylvanie comme la continuation des luttes engagees â une epoque bien anterieure. De meme, l'existance d'une question roumaine dans l'empire des Habsbourg etait consideree comme un element susceptible d'engendrer de nouveaux conflicts. Cette

maniere d'envisager le probleme âtait propre aux pays hostiles â l'Allemagne et â l'Autriehe-Hongrie. Les journaux „La Depeche bretonne", *„he* Temps*', „Le siecle" „II Diritto", „The Times", „Moskovskie Vedomosti", montrerent que la situation des Roumains et des autres nationalites dans l'empire des Habsbourg risquait de compromettre l'alliance de la Roumanie aveo l'Autriche-Hongrie et l'Allemagne. Le journaliste socialiste George Gareau ecrivait dans l'article „Les Roumains de Transylvanie", publie par „Le Pays": „La monarchie dualiste porte dans chaeune de ses parties principales le germe de sa desagregation.. . Cette grave question de la nation roumaine a ete posee devant l'Europe et l'Europe liberale suit et suivra aves sympathie l'effort des Roumains pour la conquete de leur liberte. . ,"[14] Parmi les premieres plumes qui temoignerent du profond echo qu'avait eu le Memorandum en Europe ii faut mentionner tout d'abord Georges Clemenceau qui publia dans la presse franţaise, dans les journaux „L'Actualite" et „La Justice". deux retentissants articles. On pouvait lire dans ce dernier: „Nul n'ignore que l'Autriche, en tant qu'expression geographique, est la proie des nationalites. 11 n'y a partout que conflits et luttes. Vous pouvez imaginer l'ennui qu'eprouve un monarque dont les sujets parlent dix-sept langues."[15]

Si la France, l'Italie ou la Belgique, s'etaient familiarisees plus tot avec le probleme des Roumains de Transylvanie ce n'est qu'â cette epoque que la presse britannique commence, elle, â preter attention â ce qui se passait dans l'Est de l'Europe. Le journal „Pal Mall Gazette", en particulier, dans une serie d'articles signes par lord Fitzmaurice, denota une profonde intelligence des sens que le mouvement roumain avait â l'epoque et de son importance dans

Ies relations internationales. Des articles sur le mouvement du Memorandum furent egalement publies par „Pioneer Press St. Paul", „Evening Standard", „Daily News", „Morning Post", „Times" etc.

L'echo du mouvement du Memorandum vint â franchir Ies frontieres de l'Europe. „Record of Philadelphia" ainsi que „Le Phare d'Alexandrie", journal egyptien de langue francaise et „Le Petit", journal algerien publie â Oran relataient â leur tour Ies evenements de Transylvanie. L'adhesion â la cause roumaine de certaines personnalites politiques et culturelles de renommee europe>nne eut role important dans ce contexte favorable aux Roumains. L'attitude du lord E. Fitzmaurice, sousse-crătaire d'Etat au Foreign Office et ensuite ministre secretaire d'Etat dans Ies cabinets Campbell-Bannerman et Asquith, ou de lord James Bryce, ministre dans Ies cabinets Gladstone et Rosebery ne laisse pas d'etre significative â cet egard. Lord Bryce suggera meme â lord Kimberley, ministre britannique des Affaires etrangeres (1892—1894), d'envoyer un journaliste en Transylvanie pour se documenter sur le probleme roumain. Prenant acte de cette proposition, le ministre envoya en 1893 le joumaliste Fitzgerald de ,,Daily News" en Transylvanie ou celui-ci eut des entretiens avec Ies dirigeants du Parti National Roumain.

En Italie, le mouvement du Memorandum fit l'objet d'une interpellation au Parlement de la part du depute Imbriani. Neanmoins, le premier ministre, Francesco Crispi, ne repondit pas â cette interpellation dirigee contre l'Autriche-Hongrie aux câtes de laquelle l'Italie se trouvait dans la Tripie-Alliance.

Des personnalites de la vie scientifique et litteraire adhărerent aussi â la cause des „mămorandistes" dans Ies diff^rents pays d'Europe: Emile Zole,

Henri Gaidoz, Giosue Carducci, Luigi Palma, Alfred Rambaud, Ernest Lavisse, Albert Sorel, Emile Deschanel etc.

Cet interet sans precedent montrait unt! fois de plus que la cause pour laquelle luttaient Ies Roumains de Transylvanie etait juste et que leur orientation vers Ies pays europeens constituait une methode de lutte efficace qui, jointe aux efforts a l'interieur du pays, augmentait leurs chances de succes.

NOTES

[1]. Teodor V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptei» volitice naționale ale românilor de sub coroana un gară* (La livre d'or ou Ies luttes poltiques-nationales des Roumains soumis â la couronne hongroise), voi. VII, Sibiu, 1913, p. 200.

[2]. Vasile Netea, *Istoria Memorandului* (Histoire du Memorandum), București, 1947, p. 49.

[3]. En 1791, un grupe d'intellectuels a remis â la Diete de la Transylvanie et â la Cour de Vienne le Supplex, memoire politique presentant la demande des Roumains d'etre reeonnus comme nation aux droits egaux avec Ies Hongrois, Ies Saxons et Ies Szefclers. Tant l'empereur Leopold II que la Diete dont la structure nobiliaire excluait Ies Roumains, l'ont rejete. Les Supplex est devenu un modele et un repere pour le mouvement național â la fois par son contenu que par le fait d'etre la premiere affirmation politique majeure des Roumains de l'empire. Voir, â ce sujet, l'excellente monographie de l'academicien David Prodan *Supplex Libellus Valachorum,* Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, 517 p.

[4]. Nous nous sommes servis du texte publie par N. Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică* (Le Memorandum de 1892 et sa signification politique), în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (Les Roumains de Transylvanie contre le dualisme austro-hongrois), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 239—276.

[5]. *Ibidem,* p. 253.

[6]. *Ibidem,* p. 272.

[7]. *Ibidem,* p. 275.

[8]. G. Tătărescu, *Un episod din timpul Memorandu lui* (Une <§pisode du temps du Memorandum), in „Generația Unirii", nr. 7, 1929.

[9]. Voir Ștefan Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare* (Aspects de l'echo du

proces des „memorandistes" au sein du peuple), Sibiu, 1944, (Brochurev

"•. Le sujet est largement traitâ par G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberte et l'opinion europeenne* Paris, 1933.

». *Ibidem.*

n. Apud Nedelcu Oprea, *Ecoul procesului Memorandumului în presa* străină a vremii (L'echo du proces du Memorandum dans la presse etrangere de l'6poque), in *Centenarul revistei „Transilvania"* (Centenaire de la revue „Transilvania"), Sibiu, 1969, p. 95.

1³. *Ibidem,* p. 96.

1⁴. *Ibidem,* p. 99.

B. *Ibidem,* p. 107.

SUMAR

Petiţionciiismul românesc. Tradiţie şi inovaţie 5
Dualismul şi problema naţională 31
Instituţionalizarea mişcării naţionale. Înfiinţarea partidelor la românii din Transilvania 65
Tendinţe spre unificarea celor două partide 86
Mişcarea naţională între 1881—1887. Reluarea petiţionalismului 105
„Memorialul" din 1882 122
„Tribuna" şi programul său politic 132
A doua conferinţă a Partidului Naţional Român . . . 140
Memorandul. Geneza 151
„Replica" şi mişcarea studenţească 189
Reacţia autorităţilor. Procesul „Replicii" 211
Procesul memorandiştilor. Forme noi de acţiune politică 229
Reacţia opiniei europene 252
Congresul naţionalităţilor 257
încheiere 272
Le Memorandum de 1892. Un appel adresse par les roumains â l'Europe democratique 276

K

Kt

Lector: Vasile Sâlâjan
Tehnoredactor: Vasile Grunea

Apărut 1992.

Format 16/54x84. Coli de tipar 19. Mîrtie 70 X 100/gr/m^2. Tiparul executat la Imprimeria „Ardealul", Cluj-Napoca, B-dul. 22 **Decembrie 1989,** nr. 146. România. Director Ion Manole.

De acelaşi autor

Avram Iancu, SCRISORI, Editura Dacia, Cluj, 1972, 114 p.

MIŞCAREA NAJIONALÂ DIN TRANSILVANIA. 1900-1914, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, 193 p.

TRANSILVANIA ŞI RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENTĂ (1877-1878), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 201 p.